

30

M. TV

ICER

OPERA

STUDICIN

M. TVLLII
CICERONIS
OPERA OMNIA.
TOMVS DECIMVS SEPTIMVS.

M. T. ELLI
E. L. C. R. O. D. I. S.
O. P. E. R. A. O. M. N. I. A.
N. O. N. P. R. O. P. R. I. A. T. I. M. I. S.

M.
CIC
O
QVAE
O
SECUNDO
VOL. DE
M.
Cura & Sum
M.

M. TVLLII
CICERONIS
OPERA

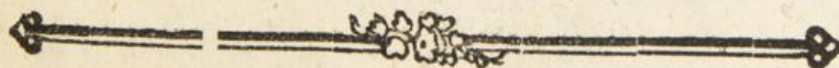
QVAE SVPERSVNT
OMNIA

SECVNDVM OPTIMAS NOVISSIMASQVE
EDITIONES.

VOL. DECIMVM SEPTIMVM.

MANNHEMII,
Cura & Sumptibus Societatis literatae
MDCCLXXXVII.

L. TV
TVSC
QV
B
CONT
Cum de
muneribus
essent ali
te hortan
tenta anim
terrallo int
artium, qu
nerent, rati
que philoso
mili Latinis
gia philoso
nua percipi
judicium sui
per se sapient

M. TVLLII CICERONIS
TVSCULANARVM
QVAESTIONVM

AD

B R V T V M

LIBER I.

DE

CONTEMNENDA MORTE.

CUM defensionum laboribus, senatoriisque **I**
muneribus aut omnino, aut magna ex parte **I**
essem aliquando liberatus, retuli me, Brute,
te hortante maxime, ad ea studia, quæ re-
tenta animo, remissa temporibus, longo in-
tervallo intermissa revocavi: & cum omnium
artium, quæ ad rectam vivendi viam perti-
nerent, ratio & disciplina, studio sapientiæ,
quæ philosophia dicitur, contineretur; hoc
mihi Latinis literis illustrandum putavi: non,
quia philosophia Græcis & literis & docto-
ribus percipi non posset; sed meum semper
judicium fuit, omnia nostros aut invenisse
per se sapientius, quam Græcos; aut accepta

6 TVSCVL. QVAESTIONVM

ab illis fecisse meliora, quæ quidem digna
² statuissent, in quibus elaborarent. Nam mo-
 res & instituta vitæ, resque domesticas ac
 familiares nos profecto & melius tuemur &
 lautius: rem vero publicam nostri majores
 certe melioribus temperaverunt & institutis
 & legibus. Quid loquar de re militari? in
 qua cum virtute nostri multum valuerunt,
 tum plus etiam disciplina. Jam illa, quæ
 natura, non literis affecti sunt, neque
 cum Græcia, neque ulla cum gente sunt
 conferenda. Quæ enim tanta gravitas,
 quæ tanta constantia, magnitudo animi,
 probitas, fides, quæ tam excellens in om-
 ni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum
³ majoribus nostris comparanda? Doctrina
 Græcia nos & omni literarum genere supe-
 rabat; in quo erat facile vincere non repu-
 gnantes. Nam cum apud Græcos antiquissi-
 mum sit e doctis genus poetarum, si quidem
 Homerus fuit & Hesiodus ante Romam con-
 ditam, Archilochus regnante Romulo; se-
 rius poeticam nos accepimus: annis enim fe-
 re DX post Romam conditam Livius fabulam
 dedit, C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano,
 consalibus, anno ante natum Ennium, qui
 fuit major natu, quam Plautus & Nævius.

Sero igitur a nostris poetæ vel cogniti,² vel recepti. Quamquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus; honorem tamen huic generi non faisse, declarat oratio Catonis, in qua objecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset: duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt; nec tamen si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Græcorum gloriæ responderunt. An cense-⁴ mus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos & Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria; jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur. Summam eruditionem Græci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus, igitur & Epaminondas, princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus præclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annos, cum in epulis recusasset lyram, habitus est indoctior. Ergo in Græcia musici floruerunt, discebantque id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus

5 doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit; itaque nihil mathematicis illustrius. At nos, metiendi, ratiocinandique utilitate, hujus artis terminavimus modum. At contra oratorem celeriter complexi sumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum: post autem eruditum. nam Galbam, Africanum, Laelium, doctos fuisse traditum est; studiosum autem eum, qui iis ætate anteibat, Catonem; post vero Lepidum, Carbonem, Gracchos; deinde ita magnos nostram ad ætatem, ut non multum, aut nihil omnino Græcis cederetur. Philosophia jacuit usque ad hanc ætatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum; quæ illustranda & excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, 6 profimus etiam, si possumus, otiosi. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi jam esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate, ob optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis. Fieri autem potest, ut recte quis sentiat, & id, quod sentit, polite eloqui non possit. sed mandare quemquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intempe-

ranter abutentis & otio, & literis. Itaque
 suos libros ipsi legunt cum suis, nec quis-
 quam attingit, præter eos, qui eandem li-
 centiam scribendi sibi permitti volunt. Qua-
 re si aliquid oratoriæ laudis nostra attulimus
 industria, multo studiosius philosophiæ fon-
 tes aperiemus, e quibus etiam illa manabat.
 Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scien- 4
 tiæ copia, cum motus esset Isocratis rheto- 7
 ris gloria, docere etiam cœpit adolescentes
 dicere, & prudentiam cum eloquentia jun-
 gere; sic nobis placet nec pristinum dicendi
 studium deponere, & in hac majore & ube-
 riore arte versari. Hanc enim perfectam phi-
 losophiam semper judicavi, quæ de maximis
 quæstionibus copiose posset ornateque dice-
 re: in quam exercitationem ita nos studiose
 [operam] dedimus, ut jam etiam scholas Græ-
 corum more habere auderemus; ut nuper
 tuum post discessum in Tusculano, cum es-
 sent plures mecum familiares, tentavi, quid
 in eo genere possem. Ut enim antea declami-
 tabam causas; quod nemo me diutius fecit:
 sic hæc nunc mihi senilis est declamatio. Po-
 nere jubebam, de quo quis audire vellet:
 ad id aut sedens, aut ambulans disputabam.
 Itaque dierum quinque scholas, ut Græci ap- 8

pellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contradicerem. Hæc est enim, ut scis, vetus & Socratica ratio contra alterius opinionem differendi. nam ita facillime, quid verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. Sed quo commodius disputationes nostræ explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium.

5 *AUDITOR.* Malum mihi videtur esse
9 mors. *MARCUS.* Iisne, qui mortui sunt,
an iis, quibus moriendum est? *A.* Utrisque.
M. Est miserum igitur, quoniam malum. *A.*
Certe. *M.* Ergo & ii, quibus evenit jam, ut
morerentur, & ii, quibus eventurum est, mi-
seri. *A.* Mihi ita videtur. *M.* Nemo ergo non
miser. *A.* Prorsus nemo. *M.* Et quidem, si
tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt,
eruntve, non solum miseri, sed etiam semper
miseri. Nam si solos eos diceres miseros, qui-
bus moriendum esset; neminem tu quidem
eorum, qui viverent, exciperes: moriendum
est enim omnibus: esset tamen miseræ finis
in morte. Quoniam autem etiam mortui mi-
seri sunt, in miseriam nascimur sempiternam.

neceſſe eſt enim, miſeros eſſe eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati ſunt. *A.* Ita prorsus exiſtimo. *M.* Dic, quæſo, tum te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Coccyti fremitus, tranſvectio Acherontis, mento ſummam aquam attingens ſiti enectus Tantalus? num illud, quod

Sisiphu' verſat

Saxum ſudans nitendo, neque proficit hilum? fortasſe etiam inexorabiles iudices, Miroſ & Rhadamanthus; apud quod nec te L. Craſſus defendet, nec M. Antonius, nec, quamquam apud Græcos iudices res agetur, poteris adhibere Demoſthenem: tibi ipſi pro te erit maxima corona cauſa dicenda. Hæc fortasſe metuis, & idcirco mortem cenſes eſſe ſempiternum malum. *A.* Adeone me de 6 lirare cenſes, ut iſta eſſe credam? *M.* An tu hæc non credis? *A.* Minime vero. *M.* Male hercule narras. *A.* Cur? quæſo. *M.* Quia diſertus eſſe poſſem, ſi contra iſta dicerem. *A.* Quis enim non in ejuſmodi cauſa? aut II quid negotii eſt, hæc poetarum & pictorum portenta convincere? *M.* Atqui pleni ſunt libri contra iſta ipſa philoſophorum differentium. *A.* Iſepte ſane, quis eſt enim tam

excors, quem ista moveant? *M.* Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. *A.* Ita prorsus existimo. *M.* Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. *A.* Ego vero nusquam esse illos puto. *M.* Igitur ne esse quidem. *A.* Prorsus isto modo; & tamen miseros ob id ipsum
 12 quidem, quia nulli sunt, *M.* Jam malletm Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. *A.* Quid tandem? *M.* Quem esse negas, eundem esse dicis. ubi est acumentuum? cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non fit, dicis esse. *A.* Non sum ita hebes, ut istuc dicam. *M.* Quid dicis igitur?
A. Miserum esse, verbi causa, *M.* Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit: miserum *Cn.* Pompejum, qui tanta dignitate, tanta gloria fit orbatus: omnes denique miseros, qui hac luce careant. *M.* Reverteris eodem: sint enim oportet, si miseri sunt; tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem sunt. *A.* Non dico fortasse etiam, quod sentio: nam istuc ipsum, non esse, cum
 13 fueris, miserrimum puto. *M.* Quid? miserius, quam omnino nunquam fuisse? ita, qui

nondum nati sunt, miseri jam sunt, quia non sunt; & nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. Ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum: tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere. *A.* Ita jocularis, quasi ego dicam eos miseros, qui nati non sunt, & non eos, qui mortui sunt. *M.* Esse ergo eos dicis. *A.* Immo, quia non sunt, cum fuerint, eo miseros esse. *M.* Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non fit? an tu egressus porta Capena, cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? *A.* Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, *miseros esse*, sed tantum, *miseros*, ob id ipsum, quia non sunt. *M.* Non dicis igitur, *miser est M. Crassus*, sed tantum, *miser M. Crassus*. *A.* Ita plane. *M.* Quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: Omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem *ἀελομα*: utar post alio, si invenero melius) id ergo est pronuntia-

tum, quod est verum aut falsum. Cum dicis igitur, *miser M. Crassus*: aut hoc dicis, *miser est M. Crassus*, ut possit judicari, verum id falsumne sit: aut nihil dicis omnino. *A.* Age, jam concedo, non esse miseros, qui mortui sunt, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus: cum moriendum sit, nonne miseri sumus? quæ exim potest in vita esse jucunditas, cum dies & noctes cogitandum sit, jam jamque esse moriendum?

8 *M.* Ecqui ergo intelligis, quantum mali
15 de humana conditione dejeceris? *A.* Quonam modo? *M.* Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam & sempiternum malum haberemus in vita. Nunc video calcem; ad quam cum sit discursam, nihil sit præterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. *A.* Quam? non enim novi. *M.* Dicam, si potero, Latine: scis enim me Græce loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Græco Latine. *A.* Et recte quidem; sed quæ tandem est Epicharmi ista sententia? *M.*

Mori nolo: sed me esse mortuum nihil aestimo.

A. Jam agnosco Græcum, & quoniam coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum putem. *M.* Jam 16

istuc quidem nihil negotii est: sed etiam majora molior. *A.* Quo modo hoc nihil negotii est? aut quæ sunt tandem ista majora?

M. Quoniam, si post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum; cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est. id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur.

A. Uberius ista quæso: hæc enim spinosiora, prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. sed quæ sunt ea, quæ dicis te majora moliri? *M.* Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. *A.* Non postulo id quidem; aveo tamen audire: ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficias. sed nihil te interpellabo: continentem orationem audire malo. *M.* Quid? si te rogavero aliquid, nonne respondebis? *A.* Superbum id quidem esset. sed, nisi quid necesse erit, ma-

9 lo non roges. *M.* Geram tibi morem, & ea, quæ vis, ut potero, explicabo: nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint & fixa, quæ dixerō; sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens: ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. Certa dicent ii, qui & percipi ea posse dicunt, & se sapientes esse profitentur. *A.* Tu, ut videtur: nos ad audiendum parati sumus.

18 *M.* Mors igitur ipsa, quæ videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem: sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum & corpus occidere, animumque cum corpore extinguere. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus; aut ubi, aut unde, magna dissensio est. aliis cor ipsum, animus videtur; ex quo *excordes, vecordes, concordesque* dicuntur: & *Nasica* ille prudens, bis consul, *Corculum*, &

19 *Egrevie cordatus homo catus Aeliu' Sextus.* Empedocles animum esse censet, cordi suffusum sanguinem: aliis pars quædam cerebri visa est animi principatum tenere: aliis
nec

nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem, esse animum; sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem & locum. Animum autem, alii animam, ut fere nostri, ipsum declarat nomen: nam & agere animam, & efflare dicimus, & animosos, & bene animatos, & ex animi sententia: ipse autem *animus* ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus, ignis videtur. Sed hæc quidem, quæ dixi, cor, sanguinem, cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere singuli, ut multi ante veteres; proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus; ipsius corporis intentionem quandam velut in cantu & fidibus, quæ harmonia dicitur; sic est corporis totius natura & figura, varios motus cieri, tanquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, & tamen dixit aliquid, quod ipsum, quale esset, erat multo ante & dictum & explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram & quasi corpus, negavit esse, verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam antea Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset. Ejus doctor Plato triplicem finxit animam; cujus principatum, id est, rationem, in capite, sicut in arce, posuit; & duas partes parere voluit, iram &

cupiditatem, quas locis disclusit: iram in
 pectore, cupiditatem subter præcordia lo-
 21 cavit. Dicæarchus autem in eo sermone,
 quem Corinthi habitum tribus libris exponit,
 doctorum hominum disputantium, primo li-
 bro multos loquentes facit; duobus Phere-
 cratem quendam Phthiotam senem, quem ait
 a Deucalione ortum, differentem inducit, ni-
 hil esse omnino animum, & hoc esse nomen
 totum inane, frustra que animalia & animan-
 tes appellari: neque in homine inesse ani-
 mum, vel animam, nec in bestia; vimque om-
 nem eam, qua vel agamus quid, vel sentia-
 mus, in omnibus corporibus vivis æquabili-
 ter esse fusam, nec separabilem a corpore es-
 se, quippe quæ nulla sit, nec sit quidquam,
 nisi corpus unum, & simplex, ita figuratum,
 ut temperatione naturæ vigeat & sentiat.
 22 Aristoteles longe omnibus (Platonem semper
 excipio) præstans & ingenio & diligentia,
 cum quatuor illa genera principiorum esset
 complexus, e quibus omnia orientur, quin-
 tam quandam naturam censet esse, e qua sit
 mens: cogitare enim, & providere, & dis-
 cere, & docere, & invenire aliquid, & tam
 multa alia, meminisse, amare, odisse, cupe-
 re, timere, angere, lætari; hæc & similia eo-

rum in horum quatuor generum nullo ineffe
 putat: quintum genus adhibet, vacans nomi-
 ne: & sic ipsum animum, *ἐντελεχίαν* appel-
 lat novo nomine, quasi quandam continua-
 tam motionem & perennem. Nisi quæ me **II**
 forte fugiant, hæ sunt fere omnium de ani-
 mo sententiæ. Democritum enim, magnum
 quidem illum virum, sed lævibus & rotundis
 corpusculis efficientem animum concursu
 quodam fortuito, omittamus: nihil est enim
 apud istos, quod non atomorum turba con-
 ficiat. Harum sententiarum quæ vera sit, **25**
 deus aliquis viderit: quæ verissimillima, ma-
 gna quæstio est. Utrum igitur inter has sen-
 tentias dijudicare malumus, an ad propo-
 situm redire? *A.* Cuperem equidem utrum-
 que, si posset: sed est difficile confundere.
 quare si, ut ista non differantur, liberari mor-
 tis metu possumus, id agamus: sin id non
 potest, nisi hac quæstione animorum explicata,
 nunc, si videtur, hoc: illud alias. *M.* Quod
 malle te intelligo, id puto esse commodius.
 efficiet enim ratio, ut quæcunque vera sit
 earum sententiarum, quas exposui, mors aut
 malum non sit, aut sit bonum potius. Nam **24**
 si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus,

certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore: si anima est, fortasse dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest: pariter enim cum vita sensus amittitur. Non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod interfit. Reliquorum sententiæ spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, cum e corporibus excefferint, in cœlum, quasi in
25 domicilium suum, pervenire. *A.* Me vero delectat, idque, primum ita esse velim: deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. *M.* Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? evolve diligenter ejus eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. *A.* Feci mehercule, & quidem sæpius, sed nescio quo modo, dum lego, assentior: cum posui librum, & mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabatur. *M.* Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? *A.* Do vero. *M.* Quid, si maneant? *A.* Beatos esse concedo. *M.* Si

intereant? *A.* Non esse miseros, quoniam ne sint quidem. Jam istuc, coacti a te, paulo ante concessimus. *M.* Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

A. Expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis, (est enim arduum,) docebis, carere omni malo mortem. Ego enim istuc ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. *M.* Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis & debet & solet valere plurimum: & primum quidem antiquitate, quæ quo propius aberat ab ortu & divina progenie, hoc melius ea fortasse, quæ erant vera, cernebat.

Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos *Cascos* appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitæ sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio jure & ceremoniis sepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis præditi nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione

sanxissent, nisi hæreret in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem commutationemque vitæ, quæ in claris viris & feminis dux in cœlum solet esse; in ceteris humi retineretur, & permaneret tamen. Ex hoc & nostrorum opinione

Romulus in coelo cum diis agit ævum,
 ut famæ assentiens dixit Ennius; & apud Græcos, indeque perlapsus ad nos, & usque ad Oceanum Hercules, tantus & tam præfens habetur deus. Hinc Liber deus, Semele natus, eademque famæ celebritate Tyndari-dæ fratres, qui non modo adjuutores in proeliis victoriæ populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a nostris? Quid? totum prope cœlum, ne plures persequar, nonne humano genere completum est? Si vero scrutari vetera, & ex his ea, quæ scriptores Græci prodiderunt, eruere coner; ipsi illi, majorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cœlum reperientur. Quare, quorum demonstrantur sepulcra in Græcia: reminiscere, quoniam es initiatus, quæ tradantur mysteriis: tum denique, quam hoc latè

pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quæ multis post annis tractari coepissent, physica didicissent, tantum sibi persuaferant, quantum natura admonente cognoverant: rationes & causas rerum non tenebant: visis quibusdam sæpe movebantur, hisque maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excefferant, vivere. Ut porro firmissimum hoc afferi videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio. Multi de iis prava sentiunt; id enim vitioso more effici solet: omnes tamen esse vim & naturam divinam arbitrantur; nec vero id collocutio hominum aut consensus effecit: non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re consensus omnium gentium, lex naturæ putanda est. Quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem; luctum sustuleris: nemo enim moeret suo incommodo. Dolent fortasse & anguntur: sed illa lugubris lamentatio, fletusque moerens, ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitæ commodis privatum arbitramur, idque sentire. At-

que hæc ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque doctrina.

14 Maximum vero argumentum est, naturam

3¹ ipsam de immortalitate animorum tacitam judicare, quod omnibus curæ sunt, & maxime quidem, quæ post mortem futura sint.

Serit arbores, quæ alteri seculo profint, ut

ait Statius in Synephebis: quid spectans, nisi

etiam postera secula ad se pertinere? Ergo

arbores feret diligens agricola, quarum ad-

spiciet baccam ipse nunquam: vir magnus

leges, instituta, rempublicam non feret? Quid

procreatio liberorum, quid propagatio nomi-

nis, quid adoptiones filiorum, quid testamen-

torum diligentia, quid ipsa sepulcrorum mo-

numenta, quid elogia significant, nisi nos fu-

3² tura etiam cogitare? Quid illud? num du-

bitas, quin specimen naturæ capi debeat ex

optima quaque natura? Quæ est igitur me-

lior in hominum genere natura, quam eo-

rum, qui se natos ad homines iuvandos, tu-

tandos, conservandos arbitrantur? Abiit ad

deos Hercules: nunquam abiisset, nisi, cum

inter homines esset, eam sibi viam munivisset.

Vetera jam ista, & religione omnium con-

15 secrata. Quid in hac republica tot tantos-

que viros ob rempublicam interfectos cogi-

tasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo unquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit, ne & vetera & externa quæram, mihi. Sed nescio quo modo inhæret in mentibus quasi seculorum quoddam augurium futurorum; id que in maximis ingeniis altissimisque animis & existit maxime, & apparet facillime. Quo quidem demto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus & periculis viveret? Lo-
 quor de principibus: quid poetæ? nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

Adspicite, o cives, senis Ennii imagini, formam.

Hic vestrum punxit maxima facta patrum.
 Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria: idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu

Faxit. cur? volito vivu' per ora virum.

Sed quid poetas? opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ, cum inscribere non liceret? Quid nostri philosophi? nonne in his ipsis libris, quos scribunt de

contemnenda gloria, sua nomina inscribunt?
 55 Quod si omnium consensus naturæ vox est;
 omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse
 aliquid, quod ad eos pertineat, qui vita ces-
 serint; nobis quoque idem existimandum est:
 & si, quorum aut ingenio, aut virtute ani-
 mus excellit, eos arbitramur, quia natura
 optima sint, cernere naturæ vim maxime;
 verisimile est, cum optimus quisque maxime
 posteritati seruiat, esse aliquid, cujus is post
 mortem sensam sit habiturus.

16 Sed ut deos esse natura opinamur, qua-
 36 lesque sint, ratione cognoscimus; sic perma-
 nere animos arbitramur consensu nationum
 omnium: qua in sede maneat, qualesque
 sint, ratione discendum est; cujus ignoratio
 finxit inferos, easque formidines, quas tu
 contemnere non sine causa videbare. In ter-
 ram enim cadentibus corporibus, hisque hu-
 mo tectis, e quo dictum est *humari*, sub ter-
 ra censebant reliquam vitam agi mortuorum;
 quam eorum opinionem magni errores con-
 37 secuti sunt, quos auxerunt poetæ. Frequens
 enim confessus theatri, in quo sunt mulier-
 culæ & pueri, movetur audiens tam grande
 carmen:

*Adsum, atque advenio Acheronte, vix, via
 alta, atque ardua,*

*Per speluncas saxis structas asperis, pen-
dentibus,*

*Maximis: ubi rigida constat crassa caligo
inferum.*

tantumque valuit error, qui mihi quidem jam
sublatus videtur, ut, corpora cremata cum
scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent,
quæ sine corporibus nec fieri possent, nec
intelligi. Animos enim per se ipsos viventes
non poterant mente complecti; formam ali-
quam figuramque quærebant: inde Homeri
tota *νεκρῶν*: inde ea, quæ meus amicus Ap-
pius *νεκρομαντεία* faciebat: inde in vicinia no-
stra Averni lacus,

*Unde animæ excitantur obscura umbra,
aperto ostio*

*Alti Acherontis, falso sanguine, imagines
mortuorum.*

Has tamen imagines loqui volunt; quod fie-
ri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine
faucium, laterum, pulmonum vi & figura
potest: nihil enim animo videre poterant:
ad oculos omnia referebant. Magni autem 38
est ingenii, sevocare mentem a sensibus, & co-
gitationem a consuetudine abducere. Itaque
credo equidem etiam alios tot seculis, sed,
quod literis exstet proditum, Pherecydes Sy-

rius primum dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquus sane; fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem discipulus ejus Pythagoras maxime confirmavit; qui cum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Græciam cum honore disciplinæ, tum etiam auctoritate; multaque secula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

17 Sed redeo ad antiquos: rationem illi sententiæ suæ non fere reddebant, nisi quid erat
39 numeris aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cegnosceret, in Italiam venisse, & in ea cum alios multos, tum Archytam, Timæumque cognovisse, & didicisse Pythagorea omnia; primumque de animorum æternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse; quam, nisi quid dicis, prætermitamus, & hanc totam spem immortalitatis relinquamus. *A.* An tu, cum me in summam expectationem adduxeris, deseris? errare mæhercule malo cum Platone, quem tu quanti facias, scio, & quem ex tuo ore ad
40 miror, quam cum istis vera sentire. *M.* Macte virtute; ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur dubita-

mus sicut pleraque, sic & hoc? quamquam
 hoc quidem minime. Persuadent enim ma-
 thematici, terram in medio mundo sitam ad
 universi cœli complexum quasi puncti instar
 obtinere, quod *νέυτρον* illi vocant: eam por-
 ro naturam esse quatuor omnia gignentium
 corporum, ut quasi partita habeant inter se
 & divisa momenta: terrena & humida suo-
 pte nutu & suo pondere ad pares angulos in
 terram & in mare ferantur; reliquæ duæ par-
 tes, una ignea, altera animalis, ut illæ su-
 periores in medium locum mundi gravitate
 ferantur & pondere, sic hæ sursum rectis li-
 neis in cœlestem locum subvolent, sive ipsa
 natura superiora appetentes, sive quod a gra-
 vioribus leviora natura repellantur. Quæ cum
 consent, per picuum debet esse, animos, cum
 e corpore excefferint, sive illi sint animales,
 id est, spirabiles, sive ignei, in sublime ferri.
 Si vero aut numerus quidam sit animus, quod 41
 subtiliter magis, quam dilucide dicitur, aut
 quinta illa non nominata magis, quam non
 intellecta natura; multo etiam integriora ac
 puriora sunt, ut a terra longissime se effe-
 rant. Horum igitur aliquid animus est, ne
 tam vegeta mens aut in corde, cerebrove,
 aut in Empedocleo sanguine demersa jaceat.

18 Dicæarchum vero cum Aristoxeno, æquali & condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisset unquam videtur, qui animum se habere non sentiat: alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad hæc transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures: membrorum vero situs & figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video: sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, hæc magistro concedat Aristoteli; canere ipse doceat. bene enim illo proverbio Græcorum præcipitur,

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

42 Illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum lævium & rotundorum concursionem fortuitam; quam tamen Democritus concalcraftam & spirabilem, id est, animale[m] esse voluit. Is autem animus, qui, si est horum quatuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panætio, superiora capeffat necesse est: nihil enim habent hæc duo genera proni, & supera semper pe-

tunt. Ita, five dissipantur, procul a terris id
 evenit: five permanent & conservant habi-
 tum suum, hoc etiam magis necesse est feran-
 tur ad cœlum, & ab his perrumpatur & di-
 vidatur crassus hic & concretus aer, qui est
 terræ proximus. Calidior est enim, vel po-
 tius ardentior animus, quam est hic aer,
 quem modo dixi crassum atque concretum;
 quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra,
 terreno principiorum genere confecta, ardo-
 re animi concalescunt. Accedit, ut eo fa- 19
 cilius animus evadat ex hoc aere, quem sæpe 43
 jam appello, eumque perrumpat, quod nihil
 est animo velocius: nulla est celeritas, quæ
 possit cum animi celeritate contendere: qui
 si permanet incorruptus, sui que similis, ne-
 cesse est ita feratur, ut penetret & dividat
 omne cœlum hoc, in quo nubes, imbres, ven-
 tique coguntur; quod & humidum & cali-
 ginosum est, propter exhalationes terræ. Quam
 regionem cum superavit animus, naturamque
 sui similem contigit & agnovit; junctis ex
 anima tenui, & ex ardore solis temperato,
 ignibus insistit, & finem altius se efferendi
 facit. Tum enim sui similem & levitatem &
 calorem adeptus, tanquam paribus examina-
 tus ponderibus, nullam in partem movetur;

eaque ei demum naturalis est sedes, cum ad
 sui similem penetravit, in quo nulla re egens
 aletur, & sustentabitur iisdem rebus, quibus
 44 astra sustentantur & aluntur. Cumque cor-
 poris facibus inflammari soleamus ad omnes
 fere cupiditates, eoque magis incendi, quod
 iis æmulemur, qui ea habeant, quæ nos ha-
 bere cupiamus; profecto beati erimus, cum,
 corporibus relictis, & cupiditatum & æmu-
 lationum erimus expertes: quodque nunc fa-
 cimus, cum laxati curis sumus, ut spectare
 aliquid velimus & visere, id multo tum fa-
 ciemus liberius; totosque nos in contemplan-
 dis rebus perspicendisque ponemus, propter
 ea quod & natura inest mentibus nostris in-
 fatiabilis quædam cupiditas veri videndi; &
 oræ ipsæ locorum illorum, quo faciliorem
 nobis cognitionem rerum cœlestium, eo ma-
 45 jorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Hæc
 enim pulchritudo etiam in terris patriam il-
 lam & avitam (ut ait Theophrastus) philo-
 sophiam, cognitionis cupiditate incensam, ex-
 citavit: præcipue vero fruentur ea, qui tum
 etiam, cum, has terras incolentes, circum-
 fusi erant caligine, tamen acie mentis dispi-
 20 cere cupiebant. Etenim si nunc aliquid affe-
 qui se putant, qui ostium Ponti viderunt, &

eas

eas angustias, per quas penetravit ea, quæ
est nominata

*Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,
Vesti, petebant pellem inauratam arietis;
aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,
Europam, Libyamque rapax ubi dividit
unda.*

Quod tandem spectaculum fore putamus, cum
totam terram contueri licebit, ejusque cum
situm, formam, circumscriptionem, tum &
habitabiles regiones, & rursus omni cultu,
propter vim frigoris aut caloris, vacantes?
Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus 46
ea, quæ videmus: neque enim est ullus sen-
sus in corpore, sed, ut non solum phisici do-
cent, verum etiam medici, qui ista aperta &
patefacta viderunt, viæ quasi quædam sunt
ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi
perforatæ. Itaque sæpe aut cogitatione, aut
aliqua vi morbi impediti, apertis atque in-
tegris & oculis & auribus, nec videmus, nec
audimus; ut facile intelligi possit, animum
& videre, & audire, non eas partes, quæ
quasi fenestræ sunt animi; quibus tamen sen-
tire nihil queat mens, nisi id agat, & adsit.
Quid, quod eadem mente res dissimillimas
comprehendimus, ut colorem, saporem, ca-

lorem, odorem, sonum? quæ nunquam quin-
 que nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum
 omnia referrentur, & is omnium iudex so-
 47 lus esset. Atque ea profecto tum multo pu-
 riora & dilucidiora cernentur, cum, quo na-
 tura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc
 quidem, quamquam foramina illa, quæ pa-
 tent ad animum a corpore, callidissimo arti-
 ificio natura fabricata est, tamen terrenis con-
 cretisque corporibus sunt intersepta quodam-
 modo. Cum autem nihil erit præter ani-
 21 mum; nulla res objecta impediet, quo mi-
 nus percipiat, quale quidque sit. Quamvis
 copiose hæc diceremus, si res postularet,
 quam multa, quam varia, quanta specta-
 cula animus in locis cœlestibus esset habitu-
 48 rus. Quæ quidem cogitans, soleo sæpe mi-
 rari nonnullorum insolentiam philosophorum,
 qui naturæ cognitionem admirantur, ejus-
 que inventori & principi gratias exsultantes
 agunt, eumque venerantur, ut deum: libe-
 ratos enim se per eum dicunt gravissimis do-
 minis, terrore sempiterno, & diurno ac no-
 cturno metu. quo terrore? quo metu? quæ
 est anus tam delira, quæ timeat ista, quæ
 vos videlicet, si physica non didicissetis, ti-
 meretis?

*Acherusia templa, alta Orci, pallida
Leti, obnubila, obsita tenebris loca.*

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod hæc non timeat, & quod falsa esse cognoverit? ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui hæc sine doctrina credituri fuerint. Præclarum autem nescio quid adepti⁴⁹ sunt, quod didicerunt, se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros; quod ut ita sit (nihil enim pugno) quid habet ista res aut lætabile, aut gloriosum? nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagoræ sit & Platonis vera sententia. Ut enim rationem Plato nullam afferret (vide, quid homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret: tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

Sed plurimi contra nituntur, animosque²² quasi capite damnatos morte multant; ne-⁵⁰ que aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum videatur æternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, & cogitatione comprehendere. quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: aut, si jam possent in homine vivo cerni omnia, quæ nunc tecta sunt, casurusne in

conspectum videatur animus; an tanta sit
 31 eius tenuitas, ut fugiat aciem. Hæc repu-
 tent isti, qui negant, animum sine corpore
 se intelligere posse: videbunt, quem in ipso
 corpore intelligant. Mihi quidem naturam
 animi intuenti, multo difficilior occurrit co-
 gitatio, multoque obscurior, qualis animus in
 corpore fit, tanquam alienæ domi, quam
 qualis, cum exierit, & in liberum cœlum,
 quasi domum suam venerit. Nisi enim, quod
 nunquam vidimus, id quale sit, intelligere
 possumus; certe, & deum ipsum, & divinum
 animum, corpore liberatum, cogitatione com-
 plecti non possumus. Dicæarchus quidem, &
 Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid
 aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino
 32 animum esse dixerunt. Est illud quidem vel
 maximum, animo ipso animum videre; & ni-
 mirum hanc habet vim præceptum Apollinis,
 quo monet, ut se quisque noscat. Non enim,
 credo, id præcipit, ut membra nostra, aut
 staturam, figuramve noscamus: neque nos
 corpora sumus; neque ego, tibi dicens hoc,
 corpori tuo dico. Cum igitur, *Nosce te*, di-
 cit, hoc dicit, *Nosce animum tuum*. nam
 corpus quidem quasi vas est, aut aliquod ani-
 mi receptaculum. Ab animo tuo quidquid agi-

tur, id agitur a te: hunc igitur nosse, nisi
divinum esset, non esset hoc acrioris cujus-
dam animi præceptum tributum a deo, se
ipsum posse cognoscere.

Sed si, qualis sit animus, ipse animus nes- 53
ciet; dic, quæso, ne esse quidem se sciet? ne
moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est
Platonis, quæ a Socrate est in Phædro ex-
plicata, a me autem posita est in sexto libro
de republica: *Quod semper movetur, aeter- 23*
num est: quod autem motum affert alicui, quod-
que ipsum agitur aliunde, quando finem ha-
bet motus, vivendi quoque finem habeat ne-
cesse est. Solum igitur quod se ipsum movet,
quia nunquam deseritur a se, nunquam ne
moveri quidem desinit: quin etiam ceteris,
quæ moventur, hic fons, hoc principium est
movendi: principii autem nulla est origo. Nam 54
e principio oriuntur omnia: ipsum autem nul-
la ex re alia nasci potest. Nec enim esset prin-
cipium, quod gigneretur aliunde; quod si nun-
quam oritur, ne occidit quidem unquam. Nam
principium extinctum nec ipsum ab alio re-
nascetur, nec a se aliud creabit; siquidem ne-
cesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut
motus principium ex eo sit, quod ipsum a se
movetur. id autem nec nasci potest, nec mori;

vel concidat omne coelum, omnisque terra consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moveatur. Cum pateat igitur, aeternum id esse, quod se ipsum moveat; quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitur externo: quod autem est animale, id motu cietur interiore, & suo. Nam haec est propria natura animi atque vis, quae si est una ex omnibus, quae se ipsa semper moveat; neque nata certe est, & aeterna est.

55 Licet concurrant plebeji omnes philosophi, (sic enim ii, qui a Platone & Socrate, & ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil unquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod cum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri; nec accidere posse, ut ipse unquam a se deferatur; ex quo efficitur aeternitas: nisi quid habes ad haec. *A.* Ego vero facile sim passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiae.

24 *M.* Quid illa tandem? num leviora censes, quae declarant ineffe in animis hominum divina quaedam? quae si cernerem quemad-

modum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum & totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta & quomodo facta sint. Animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris: hæc enim etiam dicimus vivere. Item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret aut refugeret, id quoque esset ei commune cum bestiis. Ha- 57
bet primum memoriam, & eam infinitam, rerum innumerabilium; quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitæ. Nam in illo libro, qui inscribitur *Menon*, pusionem quendam Socrates interrogat quædam geometrica de dimensione quadrati. Ad ea sic ille respondet, ut puer: & tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quo si geometrica didicisset; ex quo effici vult Socrates, ut discere nihil aliud sit, nisi recordari: quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita. Docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respon-

dentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere; nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum, atque tantarum infinitas & quasi consignatas in animis notiones, quas *évolocis* vocant, haberemus, nisi animus, anteqam in corpus in-
38 travisset, in rerum cognitione viguisset. Cumque nihil esset, ut omnibus locis a Platone differitur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur & intereat; idque solum esse, quod semper tale sit, qualem *ideam* appellat ille, nos *speciem*) non potuit animus hæc in corpore inclusus agnoscere; cognita attulit; ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. Neque ea plane videt animus, cum tam repente in insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit; sed cum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. Ita nihil aliud est discere, nisi
39 recordari. Ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quod meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam? non quæro, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Charmades, quanta, qui modo fuit, Scepsius

Metrodorus, quanta noster Hortensius: de
 communi hominum memoria loquor, & eo-
 rum maxime, qui in aliquo majore studio &
 arte versantur; quorum quanta mens sit, dif-
 ficile est existimare; ita multa meminerunt.
 Quorsum igitur hæc spectat oratio? quæ sit 25
 illa vis, & unde, intelligendum puto. Non est 60
 certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri,
 nec atomorum. Anima sit animus, ignisve,
 nescio; nec me pudet, ut istos, fateri nesci-
 re, quod nesciam: illud si ulla alia de re ob-
 scura affirmare possem, siue anima, siue ignis
 sit animus, eum jurarem esse divinum. Quid
 enim, obsecro te, terrane tibi, aut hoc ne-
 buloso & caliginoso cœlo, aut fata aut con-
 creta videtur tanta vis memoriæ? si, quid
 sit hoc, non vides; at, quale sit, vides: si ne
 id quidem; at, quantum sit, profecto vides.
 Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in 61
 animo putamus esse, quo, tanquam in ali-
 quod vas, ea quæ meminimus, infundantur?
 absurdum id quidem. Qui enim fundus, aut
 quæ talis animi signa intelligi potest? aut
 quæ tanta omnino capacitas? an imprimi
 quasi ceram, animum putamus, & memoriam
 esse signatarum rerum in mente vestigia?
 Quæ possunt verborum, quæ rerum ipsarum

esse vestigia? quæ porro tam immensa magnitudo, quæ illa tam multa possit effingere?

62 Quid? illa vis, quæ tandem est, quæ investigat occulta, quæ inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena, mortali- que natura & caduca, concreta ea videtur? aut qui primus, quod summæ sapientiæ Pythagoræ visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, & ad societatem vitæ convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, regressiones, institiones notavit? Omnes magni; etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui testâ, qui cultum vitæ, qui præsidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti & exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam & auribus oblectatio magna parta est, inventa & temperata varietate & natura sonorum; & astra suspeximus, tum ea, quæ sunt infixâ certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia; quorum conversiones, omnesque motus, qui animo vidit, is docuit, similem animum suum ejus esse, qui ea fabricatus esset in cœlo. Nam cum Archimedes lunæ, solis, quinque errantium motus in sphæ-

ram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timæo mundum ædificavit Platonis deus, ut tarditate & celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari. Mihi vero ne hæc 26 quidem notiora & illustriora carere vi divi- 64 na videntur; ut ego aut poetam grave plenumque carmen sine cœlesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi majore fluere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Hæc nos primum ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudit; eademque ab animo, tanquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, mediâ videremus. Pror- 65 fus hæc divina mihi videtur vis, quæ tot res efficiat & tantas. Quid est enim memoria rerum & verborum? quid porro inventio? profecto id, quo nec in deo quidquam majus intelligi potest. Non enim ambrosia deos, aut

nectare, aut Juventate pocula ministrante, lætari arbitror; nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Jovi bibere ministraret: non justa causa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. fingebat hæc Homerus, & humana ad deos transferebat: divina mallet ad nos. Quæ autem divina? vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, ut ego dico, divinus est; ut Euripides audeat dicere, deus: & quidem si deus aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. Nam ut illa natura cœlestis & terra vacat & humore; sic utriusque harum rerum humanus animus est expers: fin autem est quinta quædam natura ab Aristotele inducta primum; hæc & deorum est, & 27 animorum. Hanc nos sententiam secuti, his 66 ipsis verbis in consolatione hæc expressimus:

Animorum nulla in terris origo inveniri potest: nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur: nihil ne aut humidum quidem, aut stabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura provideat, & complecti possit præsentia; quæ sola divina sunt. nec invenietur

unquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. Singularis est igitur quaedam natura atque vis animi, sejuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit, quod viget, celeste & divinum est, ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam & libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens, & movens, ipsaque praedita motu sempiterno. Hoc e genere, atque eadem e natura est humana mens.

Ubi igitur, aut qualis est ista mens? Ubi 28
 tua, aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quæ habere vellem, ne iis quidem, quæ habeo, mihi per te uti licebit? non valet tantum animus, ut se ipse videat; at, ut oculus, sic animus sese non videns, alia cernit. Non videt autem, quod minimum est, formam suam. fortasse: quamquam id quoque: sed relinquamus: vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Hæc magna, hæc divina, hæc sempiterna sunt. Qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quærendum quidem est. ut, cum videmus speciem primum candorem- 68

que coeli; deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum & ad temperationem corporum aptas; eorumque omnium moderatorem & ducem solem; lunamque accretione & diminutione luminis, quasi fastorum notis signantem dies; tum in eodem orbe, in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eodem cursu constantissime servantes, disparibus inter se motibus; nocturnamque coeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terræ eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem & cultum; quarum altera, quam nos incolimus, sub axe posita ad stellas septem, unde

*Horriser Aquilonis stridor getidas molitur
nives :*

altera Australis, ignota nobis, quam vocant
69 Græci ἀντιχθονα : ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

*Coelum mitescere, arbores frondescere,
Vites laetificae pampinis pubescere,*

*Rami baccarum ubertate incurvifcere,
 Segetes largiri fruges, florere omnia,
 Fontes scatere, herbis prata convestirier:*

tum multitudinem pecudum, partim ad vef-
 cendum, partim ad cultus agrorum, partim
 ad vehendum, partim ad corpora vestienda;
 hominemque ipsum quasi contemplatorem cœ-
 li ac deorum, ipsorumque cultorem: atque
 hominis utilitati agros omnes & maria pa-
 rentia. Hæc igitur, & alia innumerabilia ²⁹
 cum cernimus, possumusne dubitare, quin ⁷⁰
 his præsit aliquis vel effector, si hæc nata
 sunt, ut Platoni videtur; vel, si semper fue-
 rint, ut Arstoteli placet, moderator tanti
 operis & muneris? sic mentem hominis, quam-
 vis eam non videas, ut deum non vides; ta-
 men ut deum agnoscis ex operibus ejus, sic
 ex memoria rerum, & inventione, & cele-
 ritate motus, omnique pulchritudine virtu-
 tis, vim divinam mentis agnoscito. In quo
 igitur loco est? credo equidem in capite; &
 cur credam, afferre possum: sed alias: nunc
 ubi ubi sit animus, certe quidem in te est.
 Quæ est ei natura? propria, puto, & sua.
 sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id,
 de quo agimus. Illud modo videto, ut deum
 noris, etsi ejus ignores & locum & faciem,

sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si ejus ignores & locum, & formam.

71 In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod cum ita sit, certe nec discerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest; nec interire igitur. Est enim interitus quasi discessus, & secretio, ac diremtus earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur.

His & talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quæsit ad iudicium capitis, nec iudicibus supplex fuit; adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia; & supremo vitæ die de hoc ipso multa differuit; & paucis ante diebus, cum facile posset educi e custodia, noluit; & cum pæne in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in cœlum videretur ascendere. Ita enim censebat,

30 itaque differuit, duas esse vias, duplicesque

72 cursus animorum e corpore excedentium. Nam qui se humanis vitiis contaminavissent, & se totos libidinibus dedidissent, quibus cæ-

cati

cati velut domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel republica violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum. Qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum; his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. Ita commemorat, ut cygni, qui non sine causa Apollini dicati sint, sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu & voluptate moriantur; sic omnibus & bonis & doctis esse faciendum. Nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis sæpe usu venit, qui acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino amitterent: sic mentis acies se ipsa intuens nonnunquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans hæsitans, multa adversa revertens, tanquam in rate, in mari immenso, nostra vehitur oratio. Sed hæc & vetera, & a Græcis. Cato autem sic abiit

vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus, injussu hinc nos suo demigrare. Cum vero causam justam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, sæpe multis; næ ille, medius fidius, vir sapiens, lætus ex his tenebris in lucem illam excesserit: nec tamen illa vincla carceris ruperit: leges enim ventant: sed tanquam a magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus exierit. *Tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis est.*

31 Nam quid aliud agimus, cum a voluptate, id est, a corpore, cum a re familiari, quæ est ministra & famula corporis, cum a republica, cum a negotio omni sevocamus animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, nec quidquam aliud est, quam emori discere. Quare hoc commentemur, mihi crede, disjungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc &, dum erimus in terris, erit illi cœlesti vitæ simile; &, cum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. nam qui in compedibus corporis semper fuerunt,

etiam cum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. quo cum venerimus, tum denique vivemus. Nam hæc quidem vita mors est; quam lamentari possem, si liberet.

A. Satis tu quidem in Consolatione es lamentatus: quam cum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero modo auditis, multo magis. *M.* Veniet tempus, & quidem celeriter, & sive retractabis, sive properabis: volat enim ætas. Tantum autem abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius; si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. *A.* Quid refert? adsunt enim, qui hæc non probent. *M.* Ego autem nunquam ita te in hoc sermone dimittam, ulla uti ratione mors tibi videri malum possit. *A.* Qui potest, cum ista cognoverim? *M.* Qui 77 possit, rogas? catervæ veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque contemnit; acerrime autem deliciæ meæ, Dicæarchus, contra hanc immortalitatem disseruit. Is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Myti-

lenis sermo habetur, in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu
 32 mansuros ajunt animos, semper, negant. Num vis igitur audire, cur, etiam si ita fit, mors tamen non fit in malis? *A.* Ut videtur: sed
 78 me nemo de immortalitate depellet. *M.* Laudo id quidem; etsi nihil nimis oportet confidere. movemur enim sæpe aliquo acute concluso: labamus, mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus. in his est enim aliqua obscuritas. Id igitur si acciderit, fimus armati. *A.* Sane quidem: sed, ne accidat, providebo.

M. Num quid igitur est causæ, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui ajunt animos manere, e corpore cum excesserint, sed non semper? *A.* Istos vero; qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concessio, quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanerit, ne intereat. *M.* Bene reprehendis: & se isto modo res habet. Credamus igitur Panætio, a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem

sapientissimum, quem sanctissimum, quem
Homerum philosophorum appellat, hujus hanc
unam sententiam de immortalitate animorum
non probat. Vult enim, quod nemo negat, quid-
quid natum sit, interire; nasci autem animos,
quod declaret eorum similitudo, qui procrean-
tur, quæ etiam in ingeniis, non solum in cor-
poribus appareat. Alteram autem affert ra-
tionem: nihil esse, quod doleat, quin id æ-
grum esse quoque possit; quod autem in mor-
bum cadat, id etiam interiturum: dolere au-
tem animos; ergo etiam interire. Hæc re- 33
felli possunt: sunt enim ignorantis, cum de 80
æternitate animorum dicatur, de mente di-
ci, quæ omni turbido motu semper vacet,
non de partibus iis, in quibus ægritudines,
iræ, libidinesque versentur; quas is, contra
quem hæc dicuntur, semotas a mente & dis-
clusas putat. Jam similitudo magis apparet
in bestiis; quarum animi sunt rationis exper-
tes. Hominum autem similitudo in corporum
figura magis exstat; & ipsi animi, magni re-
fert, quali in corpore locati sint: multa enim
e corpore existunt, quæ acuant mentem; mul-
ta, quæ obtundant. Aristoteles quidem ait,
omnes ingeniosos melancholicos esse; ut ego

me tardiozem esse non moleste feram: enumerat multos; idque quasi constat, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est ad habitum mentis in iis, quæ gignuntur in corpore; (ea sunt autem, quæcunque sunt, quæ similitudinem faciant;) nihil necessitatis affert, cur nascatur, animi similitudo. Omitto dissimilitudines. Vellem adesse posset Panætius: vixit cum Africano: quærerem ex eo, cujus suorum similis fuisset Africani fratris nepos: facie vel patris; vita, omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterrimus: cujus etiam similis, P. Crassi, & sapientis, & eloquentis, & primi hominis, nepos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes & filii? Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de æternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? *A.* Ego vero memineram: sed te de æternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

34 *M.* Video te alte spectare, & velle in cœ-
82 lum migrare. *A.* Spero fore, ut contingat id nobis: sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem: video nos, si ita sit, privari spe beatioris vitæ. *M.* Mali vero quid

affert ista sententia? fac enim sic animum interire, ut corpus: num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? Nemo id quidem dicit: etsi Democritum infimulat Epicurus: Democritici negant. Ne in animo quidem igitur sensus remanet: ipse enim nusquam est. Ubi igitur malum est? quoniam nihil tertium est. an, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? ut credam ita esse. quam est id exiguum! & falsum esse arbitror; & fit plerumque sine sensu; nonnunquam etiam cum voluptate; totumque hoc leve est, qualecunque est. fit enim ad punctum temporis. *A.* Illud angit, 83 vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis, quæ sunt bona in vita. *M.* Vide, ne a malis dici verius possit. quid ego nunc lugeam vitam hominum? vere & jure possum. Sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriolem? fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos, quantum potuimus, consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quærimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemæo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi,

34 his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Cal-
 limachi quidem epigramma in Ambraciotam
 Cleombrotum est; quem ait, cum nihil ei ac-
 cidisset aduersi, e muro se in mare abjecisse,
 lecto Platonis libro. Ejus autem, quem dixi,
 Hegesiæ liber est ἀποκορῆσεων, quod a vita
 quidam per inediã discedens, revocatur
 ab amicis; quibus respondens, vitæ huma-
 næ enumerat incommoda: possem id facere,
 etsi minus quam ille, qui omnino vivere ex-
 pedire nemini putat. Mitto alios. Etiam-
 ne nobis expedit, qui & domesticis & foren-
 sibus solatiis ornamentisque privati, certe, si
 ante occidifsemus, mors nos a malis, non a
 35 bonis abstraxisset? Sit igitur aliquis, qui ni-
 85 hil mali habeat, nullum a fortuna vulnus ac-
 ceperit. Metellus ille honoratus quatuor fi-
 liis: at quinquaginta Priamus; e quibus se-
 ptem & decem iusta uxore natis: in utroque
 eandem habuit fortuna potestatem; sed usa in
 altero est. Metellum enim multi filii, filiæ,
 nepotes, neptes in rogam imponuerunt: Pria-
 mum tanta progenie orbatum, cum in aram
 confugisset, hostilis manus interemit. Hic si
 vivis filiis, incolumi regno occidisset,

Astante ope barbarica,

Tectis caelatis, laqueatis,

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

Haec omnia vidi inflammari,

Priamo vi vitam evitare,

Jovis aram sanguine turpari.

Quasi vero ista, vel quidquam tum potuerit ei melius accidere. quod si ante occidisset, tamen eventum omnino amisisset; hoc autem tempore sensum malorum amisit. Pompejo 86 nostro familiari, cum graviter ægrotasset Neapoli, melius est factum. coronati Neapolitani fuerunt: nimirum etiam Puteolani vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane negotium, & Græculum; sed tamen fortunatum. Utrum igitur, si tum esset extinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris: non enim cum socero bellum gessisset: non imparatus arma sumisset: non domum reliquisset: non ex Italia fugisset: non, exercitu amisso, nudus in servorum ferrum & manus incidisset: non liberi desleti: non fortunæ omnes a victoribus possiderentur. Qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset; is propagatione vitæ quot, quantas, quam incre-

36 dibiles haufit calamitates? Hæc morte effugiuntur, etiam fi non evenerint, tamen quia poffunt evenire. Sed homines ea fibi accidere poffe non cogitant. Metelli fperat fibi quifque fortunam: perinde quafi aut plures fortunati fint, quam infelices, aut certi quidquam fit in rebus humanis, aut fperare fit prudentius, quam timere.

87 Sed hoc ipfum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque effe miserum? certe ita dicant necesse eft. An poteft is, qui non eft, re ulla *carere*? trifte enim eft nomen ipfum carendi, quia fubjicitur hæc vis: Habuit, non habet: defiderat, requirit, indiget. Opinor, hæc incommoda funt carentis: caret oculis, odiofa cæcitas; liberis, orbitas. Valet hoc in vivis: mortuorum autem non modo vitæ commodis, fed ne vita quidem ipfa quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli funt: nos, qui fumus, num aut cornibus caremus, aut pennis? fit, qui id dixerit? certe nemo. Quid ita? quia cum id non habeas, quod tibi nec ufu, nec natura fit aptum, non careas, etiam fi fentias, te
88 non habere. Hoc premendum etiam atque etiam eft argumentum, confirmato illo, de

quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. Hoc igitur probe stabilito & fixo, illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis: inest enim velle in carendo, nisi cum sic, tanquam in feбри, dicitur, alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas, & non habere te sentias, etiam si id facile patiare. carere enim in malo non dicitur; nec enim esset dolendum. Dicitur illud, bono carere, quod est malum. sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget: sed in vivo intelligi tamen potest, regno carere; dici autem hoc in te fatis subtiliter non potest: potuisset in Tarquinio, cum regno esset expulsus: at in mortuo ne intelligi quidem potest: carere enim, sentientis est; nec sensus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo est. Quam-⁸⁹quam quid opus est in hoc philosophari, cum rem non magnopere philosophia egere videamus? Quoties non modo doctores nostri, sed ³⁷ universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt? quæ quidem si timeretur,

non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis objecissent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum & Geminum Cannæ, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? ne tum quidem post spiritum extremum: nec enim potest esse miser
 90 quisquam sensu peremto. At id ipsum odiosum est, sine sensu esse. Odiosum, si id esset carere. Cum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit; quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? quamquam hoc quidem nimis sæpe: sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio, ex metu mortis. Qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo & corpore consumto, totoque animante deleto, & facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil; is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit, & regem Agamemnonem, nihil interesse: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim Romam captam. Cur igitur & Camillus doleret, si

hæc post trecentos & quinquaginta fere annos eventura putaret, & ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra potituram putem? quia tanta caritas patriæ est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur. Itaque non deterret ³⁸ sapientem mors, quæ propter incertos casus ⁹¹ quotidie imminet, propter brevitatem vitæ nunquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicæ suisque consulat, & posteritatem ipsam, cujus sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam mortalem esse animum judicantem, æterna moliri, non gloriæ cupiditate, quam sensurus non sit, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur: natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors: ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. in quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli sunt, alteros non attingit. Quam ⁹² qui leviolem faciunt, somni simillimam volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. Ne sues quidem id

velint, non modo ipse. Endymion vero, si fabulas audire volumus, nescio quando, in Latmo obdormiuit, qui est mons Cariæ: nondum, opinor, est experrectus. Num igitur eum curare censes, cum Luna labore, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? quid curet autem, qui ne sentit quidem? Habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis; & dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in ejus simulacro videas esse nullum sensum?

- 39 Pellantur ergo istæ ineptiæ pæne aniles, ante tempus mori miserum esse. quod tandem tempus? naturæne? at ea quidem dedit usuram vitæ, tanquam pecuniæ, nulla præstituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, cum vult? ea enim conditione acciperas. Iidem, si puer parvus occidit, æquo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exigit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquiunt, vitæ suauitatem; hic autem jam sperabat magna, quibus frui coeperat. At id quidem ipsum in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere: cur in vita secus? Quamquam non male ait Callimachus, *multo saepius lacry-*

masse Priamum, quam Troilum. A. Eorum 94
autem, qui exacta ætate moriuntur, fortuna
laudatur. M. Cur? A. Nam, reor, nullis, si
vita longior daretur, posset esse jucundior.
nihil est enim profecto homini prudentia dul-
cius; quam, ut cetera auferat, affert certe
senectus. M. Quæ vero ætas longa est? aut
quid omnino homini longum? nonne modo
pueros, modo adolescentes, in cursu a tergo
insequens, nec opinantes affecuta est senectus?
sed quia ultra nihil habemus, hoc longum du-
cimus. Omnia ista, perinde ut cuique data
sunt, pro rata parte, a vita, aut longa aut bre-
via dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui
ab Europæ parte in Pontum influit, Aristote-
les ait bestiolas quasdam nasci, quæ unum
diem vivant. Ex his igitur, hora octava quæ
mortua est, provecta ætate mortua est: quæ
vero occidente sole, decrepita: eo magis, si
etiam solstitiali die. Confer nostram longissi-
mam ætatem cum æternitate, in eadem pro-
pemodum brevitate, qua illæ bestiolæ, repe-
riemur. Contemnamus igitur omnes ineptias 40
(quod enim levius huic levitati nomen impo- 95
nam?) totamque vim bene vivendi in ani-
mi robore ac magnitudine, & in omnium re-
rum humanarum contemtionem ac despicientiam,

& in omni virtute ponamus. nam nunc quidem cogitationibus molestissimis effeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldæorum promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique vi-

96 deamur. Quod si exspectando & desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: proh dii immortales! quam iter illud jucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes! quam elato animo est!

• et si enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur; qui cum coniectus in carcerem triginta jussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo ejecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulchro Critiae*, qui in eum fuerat tæterrimus. Græci enim in conviviis solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lufit vir egregius extremo spiritu, cum jam præcordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, cui venenum præbiberat, mortem est eam

97 auguratus, quæ brevi consecuta est. Quis hanc animi maximi æquitatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum judicaret? Vedit in eundem carcerem, atque in eundem

pau-

eis post annis scyphum Socrates, eodem scelere
 iudicum, quo tyrannorum, Theramenes. Quæ est igitur
 ejus oratio, qua facit eum Plato usum apud iudices,
 jam morte multatum? *Magna me, inquit, spes tenet, iudices, bene
 41 mihi evenire, quod mittar ad mortem: necesse est enim,
 sit alterum de duobus; ut aut sensus omnino omnes mors
 auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte
 migretur. Quamobrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei
 somno similis est, qui nonnunquam, etiam sine visis
 somniorum, placatissimam quietem affert: dii boni!
 quid lucri est mori? aut quam multi dies reperiri
 possunt, qui tali nocti anteponantur? cui si similis
 futura est perpetuitas omnis consequentis temporis,
 quis me beatior? Sin 98 vera sunt, quæ dicuntur,
 migrationem esse mortem in eas oras, quas, qui e vita
 excesserunt, incolunt: id multo jam beatius est, te
 cum ab iis, qui se iudicum numero haberi velint,
 evaseris, ad eos venire, qui vere iudices appellantur,
 Minoem, Rhadamanthum, Aëacum, Triptolemum;
 convenireque eos, qui iuste & cum fide vixerint.
 Haec peregrinatio mediocris vobis videri potest?
 ut vero colloqui cum Orpheo, Musæo, Homero, Hesiodo
 liceat, quanti tandem aestimatis? Equidem saepe emo-*

ri, si fieri posset, vellem, ut ea, quae dico, mihi liceret invenire. Quanta delectatione autem afficerer, cum Palamedem, cum Ajacem, cum alios, iudicio iniquo circumventos, convenirem? tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, & Ulyssis, Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, cum haec exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnaver.

99 *Ne vos quidem, iudices, ii, qui me absolvistis, in mortem timueritis: nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo; nec unquam ejus res a diis immortalibus negligentur. Nec mihi ipsi hoc accidit fortuito: nec vero ego iis, a quibus accusatus sum, aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt. Et haec quidem hoc modo; nihil autem melius extremo: Sed tempus est, inquit, jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.*

42 *Næ ego haud paulo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc judicaverunt; etsi, quod praeter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit: nam dixit ante. sed suum illud,*

200 *nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos*

autem teneamus, ut nihil censeamus esse ma-
 lum, quod fit a natura datum omnibus: in-
 telligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. Nam vitæ miseræ mors finis esse videtur; mortis, si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, præstantes viros virtutis & sapientiæ gloria, commemoro, cum Lacedæmonius quidam, cujus ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contemserit, ut, cum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, & esset vultu hilari atque læto, dixissetque ei quidam inimicus, *Contemnisne leges Lycurgi?* responderit, *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam sine mutnatione & sine versura possem dissolvere.* O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid iocibus & principes nominem, cum legiones scribat Cato sæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedæmonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

*Dic hospes Spartaë, nos te hic vidiſſe ja-
 centes,*

Dum sanctis patriae legibus obsequimur. Quid ille dux Leonidas dicit? Pergite animo forti, Lacedaemonii: hodie apud inferos fortasse coenabimus. Fuit hæc gens fortis, dum Lycurgi leges vigeant. e quibus unus, cum Perfes hostis in colloquio dixisset glorians, Solem prae jaculorum multitudine & sagittarum non videbitis. In umbra, inquit, igitur pu-
 102 *gnabimus. Viros commemoro: qualis tandem Lacæna? quæ cum filium in proelium misisset, & interfectum audisset, Idcirco, inquit, genueram, ut esset, qui pro patria mor-*
 43 *tem non dubitaret occumbere. Esto: fortes & duri Spartiatæ: magnam habet vim reipublicæ disciplina. Quid? Cyrenæum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui cum Lyfimachus rex crucem minaretur, Istis, quaeso, inquit, ista horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil inter-*
 est, *humine, an sublime putrescat.*

Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione & sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis præsertim cognitis, quæ de nihil sentiendo paulo ante dicta sunt. de qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur;
 103 de quo jam tam multa diximus. Cum enim

de immortalitate animorum disputavisset, & jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero, inquit, operam, amici, frustra consumsi. Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. Veruntamen, Crito, si me assequi potueris, aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito: sed, mihi crede, nemo me vestrum, cum hinc excessero, consequetur.* Præclare id quidem, qui & amico permiserit, & se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Dio- 104 genes, & id quidem sentiens, sed, ut Cynicus asperius, projici se jussit inhumatum. Tum amici, *Volucrisne & feris?* Minime vero, inquit: sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. *Qui poteris?* illi: *non enim senties.* Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti? Præclare Anaxagoras; qui cum Lampfaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, afferri: *Nihil necesse est, inquit: undique enim ad inferos tantundem viae est.* Totaque de ratione humationis unum tenendum est; ad corpus illam pertinere, si-ve occiderit animus, si-ve vigeat. In corpore autem perspicuum est, vel extincto animo,

44 vel elapso, nullum residere sensum. Sed ple-
 105 na errorum sunt omnia. Trahit Hectorem,
 ad currum religatum, Achilles: lacerari eum
 & sentire, credo, putat. ergo hic ulciscitur,
 ut quidem sibi videtur. At illa sicut acer-
 bissimam rem moeret:

*Vidi, videre quod me passa aegerrime,
 Hectorem quadrijugo curru raptarier.*

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit He-
 ctor? Melius Accius, & aliquando sapiens
 Achilles: *Immo enimvero corpus Priamo red-
 didi, Hectorem abstuli.* Non igitur Hectora
 traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris.
 106 Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dor-
 mire non finat:

*Mater, te appello, tu quae curam somno
 suspensam levas,
 Neque te mei miseret: surge, & sepeli na-
 tum.*

Hæc cum pressis, & flebilibus modis, qui to-
 tis theatris moestitiam inferant, concinuntur;
 difficile est, non eos, qui inhumati sint, mi-
 seros judicare:

*--- prius quam ferae, volucresque:
 metuit, ne laceratis membris minus bene utat-
 ur; ne combustis, non extimescit.*

*Neu reliquias semiaffi regis, denudatis of-
 fibus,*

Per terram sanie delibutas foede divexarier.

Non intelligo, quid metuat, cum tam bonos ¹⁰⁷
septenarios fundat ad tibiam. Tenendum est
igitur, nihil curandum esse post mortem, cum
multi inimicos etiam mortuos pœniantur.
Execratur luculentis sane versibus apud En-
nium Thyestes, primum ut naufragio pereat
Atreus. durum hoc sane; talis enim interi-
tus non est sine gravi sensu. illa inania,

--- *Ipsè summis saxis fixus asperis, evi-
ceratus,*

*Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie
& sanguine atro.*

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabant,
quam ille, latere pendens, cui se hic crucia-
tum censet optare. quam essent dura, si senti-
ret! nulla sine sensu sunt. Illud vero per-
quam inane

*Neque sepulcrum, quo recipiatur, habeat,
portum corporis:*

*Ubi, remissa humana vita, corpus requies-
cat a malis.*

Vides quanto hæc in errore versentur: por-
tum esse corporis, & requiescere in sepulcro
putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui
non erudierit filium, nec docuerit, quatenus
esset quidque curandum. Sed quid singulo- 45

108 rum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere cum liceat? Condiunt Aegyptii mortuos, & eos domi servant: Perfae etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes; optimates, domesticos: nobile autem genus canum illud scimus esse; sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur; eamque optimam illi esse censent sepulturam. Permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus; sed ita tætra sunt quædam, ut ea fugiat & reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris; ita tamen, ut mortuorum corpora
 109 nihil sentire sentiamus. Quantum autem consuetudini, famæque dandum sit, id curent vivi, sed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum æquissimo animo appetitur, cum suis se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt; quam utinam potuiffem obire! nihil

enim jam acquirebatur; cumulata serant officia vitæ; cum fortuna bella restabant. Quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus; at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. quamquam enim sensus abierit, tamen summis & propriis bonis & laudis, & gloriæ, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil in se habeat gloria, cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra sequitur. Verum multitudinis iudicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum autem dicere, quoquo modo 46 hoc accipiatur, Lycurgum, Solonem, legum 110 & publicæ disciplinæ carere gloria: Themistoclem, Epaminondam, bellicæ virtutis. Ante enim Salaminam ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropæi memoriam; priusque Boeotia Leuctra tollentur, quam pugnæ Leuctricæ gloria: multo autem tardius fama deferet Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcel- lum, Paullum, Catonem, Lælium, innumera- biles alios; quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera honorum laude metiens, fidenti animo, si ita res feret, gradietur ad mortem, in qua

aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus: secundis vero suis rebus volet etiam mori. non enim tam cumulus bonorum jucundus esse potest, quam molesta decessio.

III Hanc sententiam significare videtur Laconia illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo filios victores Olympiæ vidisset, accessit ad senem, & gratulatus, *Morere, Diagora*, inquit: *non enim in coelum adscensurus es.* Magna hæc, & nimium fortasse Græci putant, vel tum potius putabant, isque, qui hoc Diagoræ dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunæ objectum, inutile putabat ipsi. Ego autem tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. concesseras enim, nullo in malo mortuos esse: sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio & luctu hæc est consolatio maxima. Nostrum enim & nostra causa susceptum dolorem modice ferre debemus, ne nosmetipsi amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbatii sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. Hanc excutere opinionem mihi met volui radicitus;

eoque fui fortasse longior. *A.* Tu longior? 47
 non mihi quidem: prior enim pars orationis 112
 tuæ faciebat, ut mori cuperem; posterior, ut
 modo non nollem, modo non laborarem: om-
 ni autem oratione illud certe perfectum est,
 ut mortem non ducerem in malis.

M. Num igitur etiam rhetorum epilogum
 desideramus? an jam hanc artem plane re-
 linquimus? *A.* Tu vero istam ne reliqueris,
 quam semper ornasti; & quidem jure: illa
 enim te, verum si loqui volumus, ornaverat.
 Sed quinam est iste epilogus? aveo enim au-
 dire, quidquid est. *M.* Deorum immortalium 113
 judicia solent in scholis proferre de morte,
 nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto aucto-
 re, aliisque pluribus. Primum Argiæ sacer-
 dotis Cleobis & Biton filii prædicantur: nota
 fabula est. Cum enim illam ad solemne &
 statum sacrificium curru vehi jus esset, satis
 longe ab oppido ad fanum, morarenturque
 jumenta; tunc juvenes ii, quos modo nomi-
 navi, veste posita, corpora oleo perunxerunt:
 ad jugum accesserunt. Ita sacerdos advecta
 in fanum, cum currus esset ductus a filiis,
 precata a dea dicitur, ut illis præmium da-
 ret pro pietate, quod maximum homini dari
 posset a deo: post epulatos cum matre ade-

lescentes, somno se dedisse, mane inventos
 114 esse mortuos. Simili precatione Trophonius
 & Agamedes usi dicuntur; qui, cum Apolli-
 ni Delphis templum exædificavissent, vene-
 rantes deum, petierunt mercedem non par-
 vam quidem operis & laboris sui, nihil cer-
 ti, sed quod esset optimum homini: quibus
 Apollo se id daturum ostendit post ejus diei
 diem tertium, qui ut illuxit, mortui sunt re-
 perti. Judicavisse deum dicunt, & eum qui-
 dem deum, cui reliqui dli concessissent, ut
 48 præter ceteros divinaret. Affertur etiam de
 Sileno fabella quædam, qui cum a Mida ca-
 ptus esset, hoc ei muneris pro sua missione
 dedisse scribitur; docuisse regem, *non nasci*
homini longe optimum esse; proximum autem,
 115 *quam primum mori.* Qua est sententia in
 Cresphonte usus Euripides:

*Nam nos decebat coetus celebrantes, domum
 Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,
 Humanæ vitæ varia reputantes mala:*

At, qui labores morte finisset graves,

Hunc omni amicos laude & lætitia exsequi.

Simile quiddam est in consolatione Crantoris:
 ait enim, Terinæum quendam Elysium, cum
 graviter filii mortem moereret, venisse in Psy-
 chomantium, quærentem, quæ fuisset tantæ

calamitatis causa : huic in tabellis tres hujusmodi versiculos datos :

Ignaris homines in vita mentibus errant :

Euthynous potitur, fatorum munere, letho.

Sic fuit utilius finiri ipsique, tibi que.

His, & talibus auctoribus usi, confirmant, 116

causam rebus a diis immortalibus judicatam.

Alcidamus quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis,

quæ constat ex enumeratione humanorum malorum :

cui rationes eæ, quæ exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt,

ubertas orationis non defuit. Claræ vero

mortes pro patria oppetitæ, non solum gloriosæ

rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent.

Repetunt ab Erichtheo (cujus etiam filia cupide mortem expetiverunt pro vita civium)

Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari,

ne posset agnosci, si esset ornata regio ; quod oraculum erat datum,

si rex interfectus esset, victrices Athenas fore.

Menoceus vero non prætermittitur ; qui oraculo edito largitus est patriæ suam sanguinem.

Iphigenia Aulide duci se immolandam jubet, ut hostium sanguis eliciatur suo.

Veniunt inde ad propiora. Har-

49

modius in ore, & Aristogiton ; Lacedæmo-

nus Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent: nostros non norunt, quos enumerare longum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

¶ 117 Quæ cum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. Nam si supremus ille dies non extinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitæ laboribus obdormiscere, & ita conniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster,

Nemo me lacrymis decoret, inquit, nec funera fletu

Faxit.

At vero sapiens ille,

Mors mea ne careat lacrymis: linguarius amicis

¶ 118 *Moerorem, ut celebrent funera cum gemitu.*

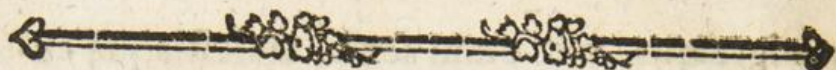
Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatur videatur, ut exeamus e vita, læti & agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia & levari vinculis arbitremur, ut aut in æternam & plane in nostram domum

remigremus, aut omni sensu molestiaque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen firmus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura, parente omnium, constitutum. Non enim temere nec fortuito fati & creati sumus, sed profecto fuit quædam vis, quæ generi consuleret humano; nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis, & perfugium putemus. Quo utinam ¹¹⁹ velis passis pervehi liceat! sin reflantibus ventis rejiciemur, tamen eodem paulo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, ne quid prætermisum, aut relictum putes. *A.* Ego vero: & quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. *M.* Optime, inquam; sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid: cras autem, & quot dies erimus in Tusculano, agamus hæc, & ea potissimum, quæ levationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

M. TVLLII CICERONIS
TVSCULANARVM
QVAESTIONVM

AD

B R V T V M

LIBER II.

DE

TOLERANDO DOLORE.

I NEOPTOLEMUS quidem apud Ennium *philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere.* Ego autem, Brute, necesse mihi esse arbitror philosophari: nam quid possum, praesertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. Difficile est enim, in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia: nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt; nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem
2 studio persequetur. Sed in vita tamen occupata,

pata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum sæpe profunt, & ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt; tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut ægritudine, aut metu liberemur: velut ex ea disputatione, quæ mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemtio; quæ non minimum valet ad animum metu liberandum. Nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest: sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi præsidium ad beatam vitam comparat. Quamquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos; quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus. E enim si orationes, quas nos multitudinis judicio probari volebamus (popularis est enim illa facultas, & effectus eloquentiæ est audientium approbatio) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse considerent, quemque sperandi sibi, eundem & bene dicendi finem proponerent, & cum obruerentur copia sententiarum atque verborum,

jejunitatem & famem se malle, quam ubertatem & copiam dicerent (unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum; qui jam conticuere, pæne ab ipso foro irrifi) quid futurum putamus, cum, adju tore populo, quo utebatur antea, nunc minime nos uti posse videamus? Est enim philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi & suspecta & invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis. Nos autem universæ philosophiæ vituperatoribus respondimus in Hortensio: pro Academia autem quæ dicenda essent, satis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus. In ipsa enim Græcia philosophia tanto in honore nunquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

3 Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut hujus quoque generis laudem jam languenti Græciæ eripiant, & perferant in

hanc urbem, sicut reliquas omnes, quæ quidem erant expetendæ, studio atque industria sua majores nostri transtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili, venit ad summum, ut jam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. Philosophia nascatur Latinis quidem literis ex his temporibus, eamque nos adjuvemus; nosque ipsos redargui refellique patiamur, quod si ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti & consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quæ non probare soleant, ea cogantur constantiæ causa defendere. Nos, qui sequimur probabilia, nec ultra id, quod verisimile occurrerit, progredi possumus, & refellere sine pertinacia, & refelli sine iracundia parati sumus.

Quod si hæc studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Græcis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt: eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referferunt: quod accidet etiam nostris, si ad hæc studia plures confluerint. Sed eos, si possumus, excitemus, qui

liberaliter eruditi, adhibita etiam differendi
3 elegantia, ratione & via philosophantur. Est
7 enim quoddam genus eorum, qui se philoso-
phos appellari volunt, quorum dicuntur esse
Latini sane multi libri; quos non contemno
equidem, quippe quos nunquam legerim: sed
quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se
neque distincte, neque eleganter, neque or-
nate scribere; lectionem sine ulla delectatio-
ne negligo. quid enim dicant, & quid sen-
tiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo me-
diocriter quidem doctus ignorat. Quamobrem,
quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non
laborant; cur legendi sint, nisi ipsi inter se,
3 qui idem sentiunt, non intelligo. Nam, ut
Platonem, reliquosque Socraticos, & deinceps
eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes,
etiam qui illa aut non approbant, aut non
studiosissime consecretantur; Epicurum
autem & Metrodorum non fere praeter suos
quisquam in manus sumit: sic hos Latinos ii
soli legunt, qui illa recte dici putant. Nobis
autem videtur, quidquid literis mandetur, id
commendari omnium eruditorum lectioni de-
cere: nec, si ipsi minus consequi possumus,
idcirco minus id ita faciendum esse sentimus.
9 Itaque mihi semper Peripateticorum, Acade-

miæque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes differendi, non ob eam causam solum placuit, quod aliter non posset, quid in unaquaque re verisimile esset, inveniri; sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio; qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. Nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum præcepta tradere, alio philosophorum: ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumimus. Itaque cum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus, post meridiem in Academiam descendimus, in qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere verbis, ut actum, disputatumque est.

Est igitur ambulans ad hunc modum **4** sermo ille nobis institutus, & a tali quodam **1e** inductus exordio. *A.* Dicitur non potest, quam sim hesternæ disputatione tua delectatus, vel potius adjutus. Etsi enim mihi sum conscius, nunquam me nimis cupidum fuisse vitæ; tamen objiciebatur interdum animo metus quidam & dolor, cogitanti, fore aliquando finem

hujus lucis, & amissionem omnium vitæ commodorum. Hoc genere molestiæ sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum
 11 putem. *M.* Minime mirum id quidem; nam efficit hoc philosophia; medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Sed hæc ejus vis non idem potest apud omnes; tamen valet multum, cum est idoneam complexa naturam; fortes enim non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quæ quibusdam quasi præceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura excelsum quendam videlicet, & altum, & humana despicientem genuit; itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. Sed hæc eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, & decretis suis pareat?
 12 Videre licet alios tanta levitate & jactatione, iis ut fuerit non didicisse melius; alios pecuniæ cupidos, gloriæ nonnullos, multos

libidinum servos : ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio, quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam, barbaramente loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cujus profiteatur scientiam : sic philosophus in ratione vitæ peccans, hoc turpior est, quod in officio, cujus magister esse vult, labitur, artemque vitæ professus, delinquit in vita. *A.* Nonne verendum igitur, 5 si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes ? quod est enim majus argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos philosophos turpiter vivere ?

M. Nullum vero id quidem argumentum est. nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque illud Accii,

Etsi in segetem sunt deteriores datae

Fruges, tamen ipsae suapte natura enitent ; sic animi non omnes culti fructum ferunt ; atque, ut in eodem simili verser, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest ; sic sine doctrina animus : ita est utraque res sine altera debilis. Cultura autem animi, philosophia est ; hæc extrahit vitia radicibus, & præparat animos ad satus accipien-

dos, eaque mandat his, &, ut ita dicam, ferit, quæ adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut cœpimus: dic, si vis, de quo disputari velis.

14 *A.* Dolorem existimo maximum malorum omnium. *M.* Etiamne majus, quam dedecus? *A.* Non audeo id dicere quidem, & me pudet tam cito de sententia esse dejectum. *M.* Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. quid enim minus est dignum, quam tibi pejus quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quæ ut effugias, quis est non modo non recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? *A.* Ita prorsus existimo. quare ne sit sane summum malum dolor; malum certe est. *M.* Videsne igitur, quantum breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? *A.* Video plane: sed plus desidero. *M.* Experiar equidem: sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante. *A.* Habebis id quidem. ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cunque ducet, sequar.

6 *M.* Primum igitur de imbecillitate multorum, & de variis disciplinis philosophorum loquar; quorum princeps & auctoritate & antiquitate Socraticus Aristippus non dubi-

tavit summum malum dolorem dicere. deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus præbuit. hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit; tantum in dolore duxit mali. Ceteri, præter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia pejora. Ergo id quod natura ipsa & quædam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitæ philosophia tot secula permanet. Quod huic officium, quæ laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? Quis autem non miser, non modo tunc, cum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam cum sciet id sibi posse evenire? & quis est, cui non possit? Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, & exploratum, ita semper fore. Quis autem est iste, cui id exploratum possit esse?

7 Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur: affirmat enim quodam loco, *Si uratur sapiens, si crucietur; exspectas fortasse dum dicat, Patietur, perferet, non succumbet.* Magna mehercule laus, & eo ipso, per quem iuravi, Hercule digna; sed Epicuro, homini aspero & duro, non est hoc fatis. In Phalaridis tauro si erit, dicet: *Quam suave est hoc! quam hoc non curo!* Suave etiam? an parum est, si non amarum? at id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui non solum hoc malum dicit, sed malorum omnium extremum, sapientem censet id suave
18 dicturum. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut scis, voluptarius. Ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. Ego tantam vim non tribuo sapienti contra dolorem. Sit fortis in perferendo, officio fatis est; ut lætetur etiam, non postulo. Tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturæ, ad patientiam
19 tolerandumque difficilis. Adspice Philoctetam; cui concedendum est gementi. ip-

sum enim Herculem viderat in Oeta magnitudine dolorum ejulantem. Nihil igitur hunc virum sagittæ, quas ab Hercule acceperat, tum consolantur; cum

E viperino morſu venæ viſcerum

Veneno imbutæ taetros cruciatus cient.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens :

Heu quis ſalfis fluctibus mandet

Me ex ſublimi vertice ſaxi ?

Jam jam abſumor : conficit animam

Viſ vulneris, ulceris æſtus.

Difficile dictu videtur, eum non in malo eſſe, & magno quidem, qui ita clamare cogatur. Sed videamus Herculem ipſum, qui tum dolore frangebatur, cum immortalitatem ipſa morte quærebat. Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit ? cui cum Dejanira ſanguine centauri tinctam tunicam induiſſet, inhæſiſſetque ea viſceribus, ait ille,

O multa dictu gravia, perpeſſu æſpera,

Quæ corpore exantlata, atque animo per-
tuli !

Nec mihi Junonis terror implacabilis,

Nec tantum invexit triftis Eurystheus mali,

Quantum una vecors Oenei partu edita.

Hæc me irretivit veſte furiali inſcium :

*Quae lateri inhaerens morsu lacerat viscera;
Urgensque graviter pulmonum haurit spi-
ritus.*

*Jam decolorem sanguinem omnem exsor-
buit:*

*Sic corpus clade horribili absumentum ex-
tabuit.*

Ipsae illigatus peste interimor textili.

Hos non hostilis dextra, non terra edita

Moles gigantum, non bisformato impetu

Centaurus ictus corpori inflixit meo,

*Non Graja vis, non barbara ulla imma-
nitas,*

Non saeva terris gens relegata ultimis,

*Quas peragrans, undique omnem hinc fe-
ritatem expuli:*

Sed feminea vi, feminea interimor manu.

O nate, vere hoc nomen usurpa patri,

Nec me occidentem matris superet caritas.

Heu arripe ad me manibus abstractam piis.

Jam cernam, mene, an illam potiozem putes.

21 *Perge, aude, nate, illacryma patris pestibus:*

Miserere, gentes nostras flebunt miserias.

Heu virginalem me ore ploratum edere,

Quem vidit nemo ulli ingemiscientem malo!

Sic feminata virtus afflicta occidit.

9 *Accede, nate, assiste, miserandum aspice,*

Evisceratum corpus lacerati patris.

Videte cuncti: tuque coelestem sator,

Face, obseco, in me vim coruscam fulminis.

Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent ver- 22
tices:

Nunc serpit ardor. O ante vittrices manus,

O pectora, o terga, o lacertorum tori!

Vestrone pressu quondam Nemeaeus leo

Frendens efflavit graviter extremum ha-
litum?

Haec dextra Lernam, taetra maculata ex-
cetra,

Placavit: haec bicorpoream afflixit manum:

Erymanthiam haec vastificam abjecit beluam:

Haec a Tartarea tenebrica abstractum plagam

Tricipitem eduxit Hydra generatum canem:

Haec interemit tortu multiplicabili

Draconem, auriferam obtutu observantem
arborem.

Multa alia vitrix nostra lustravit manus,

Nec quisquam e nostris spolia cepit lau-
dibus.

Possumusne nos contemnere dolorem, cum
ipsum Herculem tam intoleranter dolere vi- IO
deamus? Veniat Aeschylus, non poeta so-
lum, sed etiam Pythagoreus. Sic enim acce- 23
pimus, quo modo fert apud eum Prometheus

Quae me perenni vivum foedat miseria.

Namque, ut videtis, vinclis constrictus

Jovis,

Arcere nequeo diram volucrem a pectore.

Sic me ipse viduus pestes excipio anxias, 25

Amore mortis terminum anquirens mali,

Sed longe a leto numine aspellor Jovis.

Atque haec vetusta seclis glomerata hor-

ridis,

Luctifica clades nostro infixam est corpori;

E quo liquatae solis ardore excidunt

Guttae, quae saxa assidue instillant Caucasi.

Vix igitur posse videmur ita affectum non **II**
miserum dicere: & si hunc miserum, certe
dolorem, malum.

A. Tu quidem adhuc meam causam agis. 26
sed hoc mox videro. Interea unde isti versus?
non enim agnosco. *M.* Dicam hercle; etenim
recte requiris. Videsne abundare me otio?
A. Quid tum? *M.* Fuisti saepe, credo, cum
Athenis esses, in scholis philosophorum. *A.*
Vero, ac libenter quidem. *M.* Animadver-
tebas igitur, etsi tum nemo erat admodum
copiosus, verumtamen versus ab his admisce-
ri orationi. *A.* Ac multos quidem a Diony-
sio Stoico. *M.* Probe dicis; sed is quasi di-
ctata, nullo delectu, nulla elegantia. Philo

noster & lecta poemata, & loco adjungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poetis. Sed, sicubi illi defecerunt, verti ipse multa de Græcis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio.

²⁷ Sed videsne, poetæ quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros; molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. sic ad malam domesticam disciplinam, vitamque umbratilem & delicatam cum accesserunt etiam poetæ, nervos omnis virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos, & optimum reipublicæ statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Græcia, hæc & a pueritia legimus, & discimus: hanc eruditionem liberalem, & doctrinam putamus.

¹² Sed quid poetis irascimur? virtutis magistri philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. At tu adolescens, cum id tibi paulo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne majus, quam dedecus, verbo de sententia destitisti. Roga hoc idem Epicurum: majus dicet esse malum, mediocrem

dolo-

dolorem, quam maximum dedecus: in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. Quis igitur Epicurum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem, quo dedecus majus a philosopho nullum exspecto? quare satis mihi dedisti, cum respondisti, majus tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. Hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obliſtendum dolori; nec tam quærendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum. Concludunt ratiunculas Stoici, 29. cur non sit malum; quasi de verbo, non de re laboretur. Quid me decipis, Zeno? Nam cum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior, & scire cupio, quomodo id, quod ego miserimum existimem, ne malum quidem sit. Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe atque vitiosum est. Ad ineptias redis: illud enim, quod me angebat, non eximis. Scio dolorem non esse nequitiam: desine id me docere: hoc doce, doleam, necne; nihil interesse. Nunquam quidquam, inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum; sed est tamen rejiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpeſſu, triste, durum. Hæc est co- 13

30 pia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. Definis tu mihi, non tollis dolorem, cum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit; nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum, nihil malum, nisi quod turpe. Optare hoc quidem est, non docere. Illud & melius, & verius: omnia, quæ natura aspernetur, in malis esse; quæ asciscat, in bonis. Hoc posito, & verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia præterea, quæ bona corporis & fortunæ putantur, perexigua & minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis

31 malo comparanda. Quare, si, ut initio concessisti, turpitude pejus est, quam dolor; nihil est plane dolor. Nam dum tibi turpe, nec dignum viro videbitur, gemere, ejulare, lamentari, frangi, debilitari dolore, tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit: cumque in ea intuens te continebis, cedit profecto virtuti dolor, & animi inductione lan-

quiescet. Aut enim nulla virtus est, aut con-
 temnendus omnis dolor. Prudentiamne vis
 esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus
 potest? Quid ergo ea? patietur ne te quid-
 quam facere nihil proficientem & laboran-
 tem? an temperantia finet te immoderate fa-
 cere quidquam? an coli iustitia poterit ab
 homine propter vim doloris enuntiante com-
 missa, prodente conscios, multa officia relin-
 quente? Quid? fortitudini, comitibusque ejus, ³³
 magnitudini animi, gravitati, patientiæ, re-
 rum humanarum despicientiæ; quo modo re-
 spondebis? afflictusne, & jacens, & lamen-
 tabili voce deplorans, audies, O virum for-
 tem? Te vero ita affectum ne virum quidem
 dixerit quisquam. Amittenda igitur fortitudo
 est, aut sepeliendus dolor. Ecquid scis igitur, ¹⁴
 si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse
 habere te reliquam suppellectilem salvam:
 virtutem autem si unam amiseris; etsi amit-
 ti non potest virtus; sed si unam confessus
 fueris te non habere, nullam te esse habitu-
 rum? Num igitur fortem virum, num ma- ³³
 gno animo, num patientem, num gravem,
 num humana contemnentem potes dicere,
 aut Prometheum, aut Philoctetam illum? A

te enim malo discedere. Sed ille certe non
fortis, qui

Jacet in lecto humido,

Ejulatu, questu, gemitu, fremitibus .

Resonando, multum flebiles voces refert.

Non ego dolorem, dolorem esse nego. Cur
enim fortitudo desideraretur? Sed eum op-
primi dico patientia, si modo est aliqua pa-
tientia: si nulla est, quid exornamus philoso-
phiam? aut quid ejus nomine gloriosi su-
mus? Pungit dolor; vel fodiat sane. Si nu-
dus es, da jugulum; si tectus Vulcaniis ar-
mis, id est, fortitudine, resiste. hæc enim te,
nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet &
34 deferet. Cretum quidem leges (quas sive Ju-
piter, sive Minos sanxit,) de Jovis quidem sen-
tentia, ut poetæ ferunt, itemque Lycurgi,
laboribus erudiunt juventutem, venando, cur-
rendo, esuriendo, sitiendo, algendo, æstuan-
do. Spartæ vero pueri ad aram sic verberi-
bus accipiuntur, ut multus e visceribus san-
guis exeat; nonnunquam etiam, ut, cum ibi
essem; audiebam, ad necem: quorum non
modo nemo exclamavit unquam, sed ne in-
15 gemit quidem. Quid ergo? Hoc pueri pos-
35 sunt, viri non poterunt? & mos valet, ratio
non valebit? Interest aliquid inter laborem,

& dolorem: sunt finitima omnino, sed tamen differt aliquid. Labor est functio quædam vel animi, vel corporis, gravioris operis & muneris; dolor autem motus asper in corpore, alienus a sensibus. Hæc duo Græci illi, quorum copiosior est lingua, quam nostra, uno nomine appellant. Itaque industrios homines, illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant; nos commodius laboriosos. Aliud est enim laborare, aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Græcia! Aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Cum varices secabantur C. Mario, dolebat; cum æstu magno ducebat agmen, laborabat. Est inter hæc tamen quædam similitudo. Consuetudo enim laborum perpeffionem dolorum efficiet faciliorem, Itaque illi, qui Græciæ formam re- 36 rumpublicarum dederunt, corpora juvenum firmari labore voluerunt, quod Spartiatæ etiam in feminas transfulerunt; quæ ceteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt nihil horum simile esse apud Lacænas virgines; quibus magis palæstra, Eurotas, sol, pulvis, labor, militia in studio est, quam fertilitas barbara. Ergo his laboriosis exercitationibus

& dolor intercurrit nonnunquam. Impelluntur, feriuntur, abjiciuntur, cadunt: & ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori.

16 Militiam vero (nostram dico, non Spartiatarum,
37 rum, quorum procedit mora ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapæstis pedibus hortatio) nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria; ferre, si quid ad usum velint; ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt, quæ quidem ita geruntur apte, ut, si usus ferat, abjectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid exercitatio legionum? quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est? ex hoc ille animus in præliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem;
38 tem; mulier videbitur. Cur tantum interest inter novum & veterem exercitum, quantum experti sumus? Aetastironum plerumque melior; sed ferre laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet. Quin etiam videmus, ex acie afferri sæpe saucios, & quidem rudem illum & inexercitatum, quamvis levi ictu, plo-

ratus turpissimos edere. At vero ille exerci-
tatus & vetus, ob eamque rem fortior, me-
dicum modo requirens, a quo obligetur,

*O Patrocle, (inquit) ad vos adveniens au-
xilium & vestras manus peto,*

*Priusquam oppetam malam pestem, manda-
tam hostili manu:*

*Neque sanguis ullo potis est pacto profluens
consistere,*

*Si qua sapientia magis vestra devitari mors
potest.*

*Namque Aesclepïi liberorum saucii opplent
porticus:*

Non potest accedi.

Certe Eurypylus hic quidem est. hominem **17**
exercitum! ubi tantum luctus continuatur? **39**

Vide, quam non flebiliter respondeat; ratio-
nem etiam afferat, cur æquo animo sibi fe-
rendum sit:

---- qui alteri exitium parat,

*Eum scire oportet sibi paratam pestem, ut
participet parem.*

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cu-
bili, ut vulnus obliget, si quidem homo esset.

[sed] nihil [vidi] minus. Quærit enim, quid
actum sit.

Eloquere: res Argivum proelio ut se sustinet,

Non potest effari dictis, quantum factis superpetit.

Laberis. Quiesce igitur: Et vulnus alligata. tace.

Etiam si Eurypylus posset, non posset Aesopus.

--- ubi fortuna Hæctoris

Nostram acrem aciem inclinotam ---

& cetera explicat in dolore. Sic enim intemperans militaris in forti viro gloria. ergo hæc veteranus miles facere poterit; doctus vir
 40 sapiensque non poterit? Ille vero melius, ac non paulo quidem. Sed de consuetudine adhuc exercitationis loquor; nondum de ratione & sapientia. Aniculæ sæpe in ediam bidduum aut triduum ferunt. subduc cibum unum diem athletæ: Jovem Olympium, eum ipsum, cui se exercebit, implorabit: ferre non possit clamabit. Consuetudinis magna vis est: pernoctant venatores in nive: in montibus uri se patiuntur. Inde pugiles cæstibus con-
 41 tusi ne ingemiscunt quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria, consulatus ille antiquus videtur? gladiatores, aut perditii homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare? quam sæpe apparet nihil eos malle, quam

vel domino satisfacere, vel populo? Mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quærant, quid velint? si satis his factum fit, se velle decumbere. Qui mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit unquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis cum decubuisset, ferrum recipere iussus, collum contraxit? Tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet; ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, vita illa dignu' locoque:

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione & ratione corroboret? crudele gladiatorum spectaculum & inhumanum nonnullis videri solet; & haud scio an ita sit, ut nunc sit. Cum vero fontes ferro depugnabant, auribus fortasse multæ, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem & mortem disciplina.

De exercitatione, & consuetudine, & com- 18
mentatione dixi. Agēs, nunc de ratione vi- 42
deamus; nisi quid vis ad hæc. *A.* Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem; ita me ad credendum tua ducit oratio. *M.* Sitne igitur malum dolere, necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam, ac minutis

conclufiunculis, nec ad fenfus permananti-
 bus, effici volunt, non effe malum, dolorem.
 Ego illud, quidquid fit, tantum effe, quantum
 videatur, non puto; falſaque ejus viſione &
 ſpecie moveri homines dico vehementius, do-
 loremque [ejus] omnem effe tolerabilem. Un-
 de igitur ordiar? an eadem breviter attingam,
 quæ modo dixi, quo facilius oratio pro-
 43 gredi poſſit longius? Inter omnes igitur hoc
 conſtat, nec doctos homines ſolum, ſed etiam
 indoctos, virorum effe fortium, & magnani-
 morum, & patientium, & humana vincen-
 tium, toleranter dolorem pati; nec vero quis-
 quam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non
 laudandum putaret. Quod ergo & poſtulatur
 a fortibus, & laudatur, cum fit, id aut ex-
 timeſcere veniens, aut non ferre præſens, non-
 ne turpe eſt? Atqui vide, ne cum omnes re-
 ctæ animi affectiones *virtutes* appellentur,
 non ſit hoc proprium nomen omnium; ſed ab
 ea, quæ una ceteris excellabat, omnes no-
 minatæ ſint. Appellata eſt enim ex *viro* vir-
 tus; viri autem propria maxime eſt fortitu-
 do: cujus munera duo ſunt maxima, mortis,
 dolorisque contemptio. Utendum eſt igitur his,
 ſi virtutis compotes, vel potius ſi viri volu-
 mus effe, quoniam a viris virtus nomen eſt

mutuata. Quæres fortasse, quo modo? & 19
recte: talem enim medicinam philosophia pro- 44
fitetur. Venit Epicurus, homo minime ma-
lus, vel potius vir optimus: tantum monet,
quantum intelligit: *Neglige, inquit, dolorem.*
Quis hoc dicit? idem, qui dolorem summum
malum. Vix satis constanter: audiamus. *Si
summus dolor est, inquit, necesse est brevem
esse.* Iteradum eadem ista mihi: non enim
satis intelligo, quid summum dicas esse, quid
breve. *Summum, quo nihil sit superius: bre-
ve, quo nihil brevius. Contemno magnitudi-
nem doloris, a qua me brevitatis temporis vin-
dicabit ante paene, quam venerit.* Sed, si est
tantus dolor, quantus Philoctetæ? Bene sa-
ne. magnus mihi quidem videtur; sed tamen
non summus: nihil enim dolet, nisi pes: pos-
sunt oculi, potest caput, latera, pulmones,
possunt omnia. Longe igitur abest a summo
dolore. *Ergo, inquit, dolor diuturnus ha-
bet laetitiae plus, quam molestiae.* Nunc ego 45
non possum tantum hominem nihil sapere di-
cere; sed nos ab eo derideri puto. Ergo *sum-
mum* dolorem (summum autem dico, etiam
si decem atomis est major alius) non conti-
nuo dico esse *brevem*; multosque possum bo-
nos viros nominare, qui complures annos

doloribus podagræ crucientur maximis. Sed homo catus nunquam terminat nec magnitudinis, nec diurnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem; cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quærenda, qui dolorem, malorum omnium maximum dixerit; quamvis idem forticulum se in torminibus & in stranguria sua præbeat. Aliunde igitur est quærenda medicina, & maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quærimus ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. His tu præsentibus gemere, & te jactare non audebis profecto: loquetur enim eorum voce
 20 virtus ipsa tecum. Tune, cum pueros La-
 46 cedæmone, adolescentes Olympiæ, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas, & ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis ut mulier? non constanter & sedate feres? Fieri non potest: natura non patitur. Audio; pueri ferunt, gloria ducti: ferunt pudore alii, multi metu; & tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis, & quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum

etiam postulat. Nihil enim habet præstantius, nihil, quod magis expetat, quam honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo; sed utar, ut quam maxime significem, pluribus. Volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, à virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. Atque, ut hæc de honesto, sic de turpi contraria. Nihil tam tætrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

Quod si tibi persuasum est (principio enim ⁴⁷ dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore) reliquum est, ut tute tibi imperes. Quamquam hoc nescio, quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat; non inscite tamen dicitur. Est enim ²¹ animus in partes tributus duas: quarum altera rationis est particeps, altera expers. Cum igitur præcipitur, ut nobismetipsi impereamus, hoc præcipitur, ut ratio coerceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo & languidum, senile. Si nihil aliud; nihil esset homine deformius. Sed

præsto est domina omnium & regina ratio; quæ connixa per se, & progressa longius, fit perfecta virtus: hæc ut imperet illi parti animi, quæ obedire debet, id videndum est viro.

48 Quonam modo? inquires. Velut dominus seruo, velut imperator militi, velut parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter lacrymisque dedet, vinciat & constringatur amicorum propinquorum custodiis. Sæpe enim vidimus fractos pudore; qui ratione nulla vincerentur. Ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia coerceamus. Qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille sapientissimus Græciæ saucius lamentatur, vel modice potius:

Pedetentim (inquit) ite, & sedato nisu, ne succussis arripiat major dolor.

49 Pacuvius hoc melius, quam Sophocles. Apud illum enim perquam flebiliter Ulysses lamentatur in vulnere. Tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt saucium, personæ gravitatem intuentes, non dubitarunt dicere:

Tu quoque, Ulysses, quamquam graviter, sermimus ictum,

*Nimis paene animo es molli, qui consuetus
in armis aevum agere.*

Intelligit poeta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. Atque ille non immoderate magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimate,

Ulcus nudate. heu miserum me! excrucior,

Incipit labi: deinde illico desinit,

Operite, abscedite, jamjam mittite.

*Nam attrectatus, Et quassu saevum amplificatis
dolorem.*

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

*Conqueri fortunam adversam, non lamentari
debet.*

*Id viri est officium: fletus muliebri ingenio
additus.*

Hujus animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles pudens. In quo vero erit perfecta sapientia (quem ad huc nos quidem vidimus neminem: sed philosophorum sententiis, qualis futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, siue ea ratio, quæ erit in eo perfecta & ab-

soluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut
 justus parens probis filiis: nutu, quod volet,
 conficiet, nullo labore, nulla molestia: eri-
 get ipse se, suscitabit, instruet, armabit, ut,
 tanquam hosti, sic obsistat dolori. Quæ sunt
 ista arma? contentio, confirmatio, sermoque
 intimus, cum ipse secum, Cave turpe quid-
 32 quam, languidum, non virile. Obversentur
 species honestæ animo: Zeno proponatur Elea-
 tes, qui perpeffus est omnia potius, quam
 conscios delendæ tyrannidis indicaret: de
 Anaxarcho Democritio cogitetur, qui cum
 Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset,
 nullum genus supplicii deprecatus est, neque
 recusavit. Calanus Indus, vir indoctus ac
 barbarus, in radicibus Caucafi natus, sua vo-
 luntate vivus combustus est. Nos, si pes con-
 doluit, si dens, si tactum dolore corpus, ferre
 non possumus. Opinio est enim quædam effe-
 minata ac levis, nec in dolore magis, quam
 in voluptate: qua cum liquefcimus, fluimus-
 que mollitia; apis aculeum sine clamore ferre
 33 non possumus. At vero C. Marius, rustica-
 nus vir, sed plane vir, cum secaretur, ut su-
 pra dixi, principio vetuit se alligari: nec quis-
 quam ante Marium solutus dicitur esse sectus.
 cur ergo postea alii? Valuit auctoritas. Vi-

des-

desne igitur, opinionis esse, non naturæ ma-
 lum? & tamen fuisse acrem morsum doloris
 idem Marius ostendit. crus enim alterum non
 præbuit. ita & tulit dolorem, ut vir, & ut
 homo, majorem ferre sine causa necessaria
 noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi im-
 peres. ostendi autem, quod esset imperandi
 genus: atque hæc cogitatio, quid patientia,
 quid fortitudine, quid magnitudine animi di-
 gnissimum sit, non solum animum comprimit,
 sed ipsum etiam dolorem, nescio, quo pacto,
 mitiorem facit. Ut enim sit in proelio, ut ²³
 ignavus miles ac timidus, simul ac viderit ⁵⁴
 hostem, abjecto scuto fugiat, quantum pos-
 sit, ob eamque causam pereat nonnunquam,
 etiam integro corpore, cum ei, qui steterit,
 nihil tale evenerit; sic, qui doloris speciem
 ferre non possunt, abjiciunt se, atque ita af-
 flicti & exanimati jacent; qui autem resti-
 terunt, discedunt sæpissime superiores. Sunt
 enim quædam animi similitudines cum cor-
 pore: ut onera contentis corporibus facilius
 feruntur, remissis opprimunt; simillime ani-
 mus intentione sua depellit pressum omnem
 ponderum; remissione autem sic urgetur, ut
 se nequeat extollere. Et, si verum quæri- ⁵⁵
 mus, in omnibus officiis persequendis animi

est adhibenda contentio. Ea est sola officii
 tanquam custodia. Sed hoc quidem in dolore
 maxime est providendum, ne quid abjecte,
 ne quid timide, ne quid ignave, ne quid ser-
 viliter muliebriterve faciamus; in primisque
 refutetur ac rejiciatur Philoctetæus ille cla-
 mor. Ingemiscere nonnunquam viro con-
 cessum est, idque raro; ejulatus ne mulieri
 quidem: & hic nimirum est *lessus*, quem duo-
 decim tabulæ in funeribus adhiberi vetue-
 56 runt. Nec vero unquam ne ingemiscit qui-
 dem vir fortis ac sapiens, nisi forte ut se in-
 tendat ad firmitatem, ut in stadio cursores
 exclamant, quam maxime possunt. Faciunt
 idem, cum exercentur, athletæ; pugiles ve-
 ro, etiam cum feriunt adversarium, in jactan-
 dis cæstibus ingemiscunt, non, quod doleant,
 animove succumbant, sed quia profundenda
 voce omne corpus intenditur, venitque pla-
 24 ga vehementior. Quid? qui volunt excla-
 mare majus, num satis habent latera, fauces,
 linguam intendere, e quibus ejici vocem &
 fundi videmus? toto corpore, atque omnibus
 unguis, ut dicitur, contentioni vocis affer-
 57 viunt. Genu mehercule M. Antonium vidi,
 cum contente pro se ipse lege Varia diceret, ter-
 ram tangere. Ut enim balistæ, lapidum, &

reliqua tormenta, telorum, eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius; sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius: cujus contentionis cum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animam valebit, utemur: sin erit ille gemitus lamentabilis, si imbecillus, si abjectus, si flebilis, ei qui se dederit, vix eum virum dixerim; qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis & animosi viri. Cum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? Quid est enim fletu muliebri viro turpius? Atque hoc præceptum, quod de dolore datur, patet latius: omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. Ira exardescit? libido concitatur? in eandem arcem confugiendum est; eadem sunt arma sumenda. Sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide & sedate, plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. Sumus enim natura, ut ante dixi (dicendum est enim sæpius) studiosissimi, appetentissimi que honestatis: cujus si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod,

ut eo potiamur, non parati simus & ferre,
 & perpeti. Ex hoc cursu atque impetu ani-
 morum ad veram laudem atque honestatem,
 illa pericula adeuntur in proeliis; non sen-
 tiunt viri fortes in acie vulnera, vel si sen-
 tiunt, se mori malunt, quam tantillum modo
 39 de dignitatis gradu demoveri. Fulgentes gla-
 dios hostium videbant Decii, cum in aciem
 eorum irruebant. His levabat omnem vulne-
 rum metum nobilitas mortis, & gloria. Num
 tu ingemuiffe Epaminondam putas, cum una
 cum sanguine vitam effluere sentiret? impe-
 rantem enim patriam Lacedæmoniis relin-
 quebat, quam acceperat servientem. Hæc
 sunt solatia, hæc fomenta summorum dolo-
 rum.

25 Dices, quid in pace? quid domi? quid in
 lectulo? ad philosophos me revocas, qui in
 60 aciem non sæpe prodeunt. E quibus homo
 sane levis Heracleotes Dionysius, cum a Ze-
 none fortis esse didicisset, a dolore dedoctus
 est. Nam cum ex renibus laboraret, ipso in
 ejulatu clamitabat, falsa esse illa, quæ antea
 de dolore ipse sensisset. Quem cum Cleanthes
 condiscipulus rogaret, quænam ratio eum de
 sententia deduxisset, respondit, Quia, cum
 tantum operæ philosophiæ dedissem, dolorem

tamen ferre non possem; satis esset argumen-
ti, malum esse dolorem. Plurimos autem an-
nos in philosophia consumsi, nec ferre pos-
sum: malum est igitur dolor. Tum Clean-
them, cum pede terram percussisset, versum
ex Epigonis ferunt dixisse:

*Audisne haec, Amphiaræ, sub terram ab-
dite?*

Zenonem significabat; a quo illum degene-
rare dolebat. At non noster Posidonius, quem
& ipse sæpe vidi, & id dicam, quod solebat
narrare Pompejus: se, cum Rhodum venisset
decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium;
sed cum audivisset, eum graviter esse ægrum,
quod vehementer ejus artus laborarent, vo-
luisse tamen nobilissimum philosophum vise-
re: quem ut vidisset & salutavisset, honori-
ficisque verbis prosecutus esset, molesteque
se dixisset ferre, quod eum non posset audire:
at ille, Tu vero, inquit, potes; nec commit-
tam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tan-
tus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum
graviter & copiose de hoc ipso, Nihil esse bo-
num, nisi quod honestum esset, cubantem dis-
putavisse: cumque quasi faces ei doloris ad-
moverentur, sæpe dixisse, *Nihil agis dolor:*
quamvis sis molestus, nunquam te esse confite-

62 *bor malum.* Omninoque omnes clari & nobilitati labores contendendo fiunt etiam tolerabiles. Videmusne, ut apud magistros eorum ludorum, qui Gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? apud quos autem venandi & equitandi laus viget, qui hanc peteffunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate bonorum loquar? quæ flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui hæc olim punctis singulis colligebant? itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat: cuius in primis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse æque graves imperatori & militi, quod ipse honos laborem leviolem faceret imperatorium. Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honestatis, cum ipsam videre non possint. itaque fama & multitudinis iudicio moventur, ut id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen ejus iudicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. Tuo tibi iudicio est utendum: tibi si recta probanti placebis, tum non modo tu te viceris, quod paulo ante præcipiebam, sed

omnes, & omnia. Hoc igitur tibi propone: ⁶⁴
 amplitudinem & quasi quandam exaggeratio-
 nem quam altissimam animi, qui maxime emi-
 net contemnendis & despiciendis doloribus,
 unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque
 pulchriorem, si vacet populo, neque plau-
 sum captans, se tantum ipsa delectet. Quin
 etiam mihi quidem laudabiliora videntur om-
 nia, quæ sine venditatione & sine populo te-
 ste fiunt: non quo fugiendus sit, (omnia enim
 benefacta in luce se collocari volunt) sed ta-
 men nullum theatrum virtuti conscientia ma-
 jus est.

Atque in primis meditemur illud, ut hæc ²⁷
 patientia dolorum, quam sæpe jam animi in- ⁶⁵
 tentione dixi esse firmandam, in omni gene-
 re se æquabilem præbeat. Sæpe enim multi,
 qui aut propter victoriæ cupiditatem, aut pro-
 pter gloriæ amorem, aut etiam ut jus suum
 & libertatem tenerent, vulnera exceperunt
 fortiter & tulerunt, iidem omiffa contentio-
 ne dolorem morbi ferre non possunt. Neque
 enim illum, quem facile tulerant, ratione aut
 sapientia tulerant, sed studio potius, & glo-
 ria. Itaque barbari quidam & immanes ferro
 decertare acerrime possunt; ægrotare virili-
 ter non queunt. Græci autem homines non

fatis animosi, prudentes, ut est captus hominum, fatis, hostem adspicere non possunt; iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri & Celtiberi in proeliis exultant, lamentantur in morbo. Nihil enim potest esse æquabile, quod non a certa ratione proficiscatur. Sed cum videas, eos, qui aut studio aut opinione ducantur, in eo persequendo atque adipiscendo, dolore non frangi; debes existimare, aut non esse malum dolorem, aut, etiamsi quidquid asperum alienumque a natura sit, id appellari placeat malum; tantillum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. Quæ meditare, quæso, dies & noctes. Latius enim manabit hæc ratio, & aliquanto majorem locum, quam de uno dolore, occupabit. nam si omnia fugiendæ turpitudinis, adipiscendæque honestatis causa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunæ contemnamus licebit, præsertim cum paratum sit illud ex hesternâ disputatione perfugium. Ut enim si cui naviganti, quem prædones insequantur, deus quis dixerit: Ejice te navi, præsto est qui excipiat: vel delphinus, ut Arionem Methymnæum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas currus

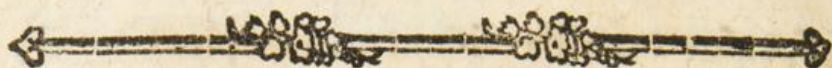

suspenfos rapuisse dicuntur, excipient te, & quo velis, perferent; omnem omittat timorem: sic urgentibus asperis & odiosis doloribus, si tanti sint, ut ferendi non sint, quo sit confugiendum, vides.

Hæc fere hoc tempore putavi esse dicenda; sed tu fortasse in sententia permanes. *A*: Minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. *M*. Cras ergo ad clepsydram: sic enim dicimus: & tibi hoc video non posse deberi. *A*. Ita profus: & illud quidem ante meridiem, hoc, eodem tempore. *M*. Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

M. TVLLII CICERONIS
TVSCULANARVM
QVAESTIONVM

AD

B R V T V M

LIBER III.

DE

AEGRITUDINE LENIENDA.

I QUIDNAM esse, Brute, causæ putem, cur, cum constemus ex animo & corpore, corporis curandi tuendique causa quæsitæ sit ars, ejusque utilitas deorum immortalium inventioni consecrata; animi autem medicina nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata & probata, pluribus etiam suspecta & invisæ? an quod corporis gravitatem & dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita fit, ut ani-

mus de se ipse tum judicet, cum id ipsum,
 quo judicatur, ægrotet. Quod si tales nos²
 natura genuisset, ut eam ipsam intueri, &
 perspicere, eademque optima duce cursum
 vitæ conficere possemus; haud erat sane,
 quod quisquam rationem ac doctrinam re-
 quireret. Nunc parvulos nobis dedit ignicu-
 los, quos celeriter malis moribus opinionibusque
 depravati sic restringimus, ut nusquam
 naturæ lumen appareat. Sunt enim ingenii
 nostris femina innata virtutum; quæ
 si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam
 vitam natura perduceret. Nunc autem, simul
 atque editi in lucem & suscepti sumus, in
 omni continuo pravitate, & in summa opinionum
 perversitate versamur, ut pæne cum
 lacte nutricis errorem suxisse videamur. Cum
 vero parentibus redditi, deinde magistris traditi
 sumus, tum ita variis imbuimur erroribus,
 ut vanitati veritas, & opinioni confirmatæ
 natura ipsa cedat. Accedunt etiam²
 poetæ, qui, cum magnam speciem doctrinæ³
 sapientiæque præ se tulerint, audiuntur, leguntur,
 ediscuntur, & inhærescunt penitus in mentibus.
 Cum vero accedit eodem quasi maximus quidam
 magister, populus, atque omnis undique ad vitia
 consentiens multitu-

do, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus; ut nobis optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil præstantius honoribus, imperiis, populari gloria judicaverunt. ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, quam unam natura maxime inquit, in summa inanitate versatur, confectaturque nullam eminentem effigiem [virtutis], sed adumbratam imaginem gloriæ. Est enim gloria, solida quædam res & expressa, non adumbrata. Ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de eccellente virtute, ea virtuti resonat, tanquam imago; quæ quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. Illa autem, quæ se ejus imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, & plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam ejus pulchritudinemque corrumpit. Qua cæcitate homines, cum quædam etiam præclara cuperent, eaque nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. Atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate, quam cursus

LIBI
 errore fallitur. Qu
 ditate, qui voluptatum
 rumque ita perturbat
 tum abint ad infimam
 tingit omnibus, hinc
 ratio? utrum, qu
 negotiationes, qu
 pora curari possint,
 la sit? At & morbi
 sunt animi, quam co
 sunt, quod ad ani
 sollicitant; animi
 semper errat, na
 cupere nunquam
 bis (ut omitta
 tata, qui tand
 vires? Qui
 deri animus n
 nam corporis a
 corporum sanati
 & natura valeant
 passi sunt, contin
 mi totum, qui
 que sapientium
 tione laentur? E
 philologia; cujus
 poris morbis, pet

errore falluntur. Quid, qui pecuniæ cupi-
 ditate, qui voluptatum libidine feruntur; quo-
 rumque ita perturbantur animi, ut non mul-
 tum absint ab insania, quod insipientibus con-
 tingit omnibus, his nullane est adhibenda cu-
 ratio? utrum, quod minus noceant animi
 ægrotationes, quam corporis? an quod cor-
 pora curari possint, animorum medicina nul-
 la sit? At & morbi perniciosiores, pluresque ³
 sunt animi, quam corporis. Hi enim ipsi odiosi ⁵
 sunt, quod ad animum pertinent, eumque
 sollicitant; animusque æger, ut ait Ennius,
semper errat, neque pati, neque perpeti potest:
cupere nunquam desinit. Quibus duobus mor-
 bis (ut omittam alios) ægitudine & cupidi-
 tate, qui tandem possunt in corpore esse gra-
 viores? Qui vero probari potest, ut sibi me-
 deri animus non possit, cum ipsam medici-
 nam corporis animus invenerit; cumque ad
 corporum sanationem multum ipsa corpora
 & natura valeant, nec omnes, qui curari se
 passi sunt, continuo etiam convalescant; ani-
 mi autem, qui sanari voluerint, præceptis-
 que sapientium paruerint, sine ulla dubita-
 tione sanentur? Est profecto animi medicina, ⁶
 philosophia; cujus auxilium non, ut in cor-
 poris morbis, petendum est foris: omnibus-

que opibus & viribus, ut nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est: quamquam de universa philosophia, quantopere expetenda esset & colenda, satis, ut arbitrator, dictum est in Hortensio. De maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. His autem libris exposita sunt ea, quæ a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus, de morte, & de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. Ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinato jam in postmeridianum tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, causam differendi. Tum res acta sic est.

- 4 *A.* Videtur mihi cadere in sapientem ægritudo. *M.* Num reliquæ quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiæ? hæc enim fere sunt ejusmodi, quæ Græci πάθη appellant; ego poteram morbos, & id verbum esset e verbo; sed in consuetudinem nostram non caderet. Nam misereri, invidere, gestire, lætari, hæc omnia morbos Græci appellant, motus animi rationi non obtemperantes; nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes

dixerimus; morbos autem non satis usitate; nisi quid aliud tibi videtur. *A.* Mihi vero isto modo. *M.* Hæccine igitur cadere in sapientem putas? *A.* Prorsus existimo. *M.* Næ ista gloriosa sapientia non magno æstimanda est, siquidem non multum differt ab insania. *A.* Quid? tibi omnine animi commotio videtur insania? *M.* Non mihi quidem soli, sed, id quod admirari sæpe soleo, majoribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis seculis ante Socratem; a quo hæc omnis, quæ est de vita & de moribus, philosophia manavit. *A.* Quonam tandem modo? *M.* Quia nomen insanix significat mentis ægrotationem & morbum, [id est, insanitatem, & ægrotum animum, quam appellarunt *insaniam*.] Omnes autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant; negantque, stultum quemquam his morbis vacare: qui autem in morbo sunt, sani non sunt; & omnium insipientium animi in morbo sunt; omnes insipientes igitur insaniunt. Sanitatem enim animorum, positam in tranquillitate quadam constantiaque censebant: his rebus mentem vacuum appellarunt *insanam*, propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non posset. Nec minus illud acute, 5

10 quod animi affectionem, lumine mentis ca-
 rentem, nominaverunt *amentiam*, eandemque
dementiam. Ex quo intelligendum est, eos,
 qui hæc rebus nomina posuerunt, sensisse hoc
 idem, quod a Socrate acceptum diligenter
 Stoici retinuerunt, *Omnes insipientes esse non
 sanos*. Qui enim animus est in aliquo morbo
 (morbos autem, hos perturbatos motus, ut
 modo dixi, philosophi appellant) non magis
 est sanus, quam id corpus, quod in morbo
 est. Ita fit, ut sapientia, sanitas sit animi;
 insipientia autem, quasi insanitas quædam,
 [quæ est insania], eademque dementia, mul-
 toque melius hæc notata sunt verbis Latinis,
 quam Græcis; quod aliis quoque multis lo-
 cis reperietur. Sed id alias: nunc, quod in-
 11 stat. Totum igitur id, quod quærimus, quid
 & quale sit, verbi vis ipsa declarat. Eos enim
 sanos quoniam intelligi necesse est, quorum
 mens motu, quasi morbo, perturbata nullo
 fit: qui contra affecti sunt, hos insanos ap-
 pellari necesse est. Itaque nihil melius, quam
 quod est in consuetudine sermonis Latini,
 cum *exisse ex potestate* dicimus eos, qui ef-
 frenati feruntur aut libidine, aut iracundia;
 quamquam ipsa iracundia, libidinis est pars.
 Sic enim definitur iracundia, *Ulciscendi libi-
 do*.

do. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est. Græci autem *μανίαν* unde appellent, non facile dixerim; eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. Hanc enim insaniam, quæ juncta stultitiæ patet latius, a furore disjungimus. Græci volunt illi quidem, sed parum valent verbo: quem nos furorem, *μελαγχολίαν* illi vocant; quasi vero atrabili solum mens, ac non sæpe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur: quo genere Athamantem, Alcæonem, Ajacem, Orestem furere dicimus. Qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulæ. Itaque non est scriptum, SI INSANUS, sed SI FURIOSUS ESSE INCIPIT. Stultitiam enim censuerunt, inconstantiam, id est, sanitate vacantem: posse tamen tueri mediocritatem officiorum, & vitæ communem cultum atque usitatum. Furorem autem esse rati sunt, mentis ad omnia cæcitatem; quod cum majus esse videatur, quam insania, tamen ejusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. Sed hæc alia quæstio est: nos ad propositum revertamur.

6 Cadere, opinor, in sapientem ægritudi-
 12 nem tibi dixisti videri. *A.* Et vero ita exi-
 stimo. *M.* Humanum id quidem, quod ita
 existimas. Non enim filice nati sumus; sed
 est natura fere in animis tenerum quiddam
 atque molle, quod ægritudine, quasi tempe-
 state, quatiatur. Nec absurde Crantor ille,
 qui in nostra Academia vel in primis fuit no-
 bilis, „ Minime, inquit, assentior iis, qui
 „ istam nescio quam indolentiam magnopere
 „ laudant; quæ nec potest ulla esse, nec de-
 „ bet. Ne ægrotus sim, inquit: sed si fue-
 „ rim, sensus adsit, sive secetur quid, sive
 „ avellatur a corpore. Nam istuc nihil dole-
 „ re, non sine magna mercede contingit, im-
 „ manitatis in animo, stuporis in corpore. „
 13 Sed videamus, ne hæc oratio sit hominum
 assentantium nostræ imbecillitati, & indul-
 gentium mollitudini; nos autem audeamus
 non solum ramos amputare miseriarum, sed
 omnes radicum fibras evellere; tamen ali-
 quid relinquetur fortasse. Ita sunt altæ stir-
 pes stultitiæ; sed relinquetur id solum, quod
 erit necessarium. Illud quidem sic habeto,
 nisi sanatus animus fit, quod sine philosophia
 fieri non potest, finem miseriarum nullum fo-
 re, Quamobrem, quoniam cœpimus, trada-

mus nos ei curandos. Sanabimur, si volumus; & progrediar quidem longius. Non enim de ægritudine solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione (morbo, ut Græci volunt) explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta; deinde nostro instituto vagabimur.

Qui fortis est, idem est fidens; quoniam ⁷ confidens, mala consuetudine loquendi, in ¹⁴ vitio ponitur, ductum verbum a confidendo, quod laudis est. Qui autem est fidens, is profecto non extimescit: discrepat enim a timendo, confidere: atqui in quem cadit ægritudo, in eundem timor. Quarum enim rerum præsentia sumus in ægritudine, easdem impendentes & venientes timemus. Ita fit, ut fortitudini ægritudo repugnet. Verisimile est igitur, in quem cadat ægritudo, cadere in eundem timorem, & infractionem quandam animi, & demissionem; quæ in quem cadunt, in eundem cadit, ut serviat, ut victum se quandoque fateatur: quæ qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem & ignaviam. Non cadunt autem hæc in virum fortem; igitur ne ægritudo quidem. At nemo sapiens, nisi fortis; non cadit ergo in sapientem ægri-

15tudo. Præterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi: qui magni animi sit, invictum: qui invictus sit, eum res humanas despiciere, atque infra se positas arbitrari. Despiciere autem nemo potest eas res, propter quas ægritudine affici potest; ex quo efficitur, fortem virum ægritudine nunquam affici. Omnes autem sapientes, fortes: non cadit igitur in sapientem ægritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum; & reliquæ partes, totumve corpus, statu cum est motum, deest officio suo & muneri: sic conturbatus animus non est aptus ad exsequendum munus suum. Munus autem animi est, ratione bene uti; & sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur; nunquam igitur est perturbatus. At ægritudo, perturbatio est animi; semper igitur ea
 § sapiens vacabit. Veri etiam simile illud est,
 16 qui sit temperans, quem Græci σωφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit: quod angustius apud Græcos valet, qui frugi homines

χρησιμους appellant, id est, tantummodo utiles; at illud est latius. Omnem enim abstinentiam, omnem innocentiam (quæ apud Græcos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest *ἀβλάβειαν*: nam est innocentia, affectio talis animi, quæ noceat nemini) reliquas etiam virtutes frugalitas continet; quæ nisi tanta esset, & si iis angustiis, quibus plerique putant, teneretur, nunquam esset L. Pisonis cognomen tantopere laudatum. Sed 17
quia nec qui, propter metum, præsidium reliquit, quod est ignaviæ; nec qui, propter avaritiam, clam depositum non reddidit, quod est injustitiæ; nec qui, propter temeritatem, male rem gessit, quod est stultitiæ, frugi appellari solet; eo tres virtutes, fortitudinem, justitiam, prudentiam, frugalitas est complexa: etsi hoc quidem commune est virtutum. Omnes enim inter se nexæ & jugatæ sunt. Reliquum igitur est, quarta virtus ut sit ipsa frugalitas. Ejus enim videtur esse proprium, motus animi appetentis regere & sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam; cui contrarium vitium nequitia dicitur. *Frugalitas*, ut opi- 18
por, a *fruge*; qua nihil melius e terra: *nequitia* (etsi hoc erit fortasse durius; sed ten-

temus: iussisse putemur, si nil fit) ab eo, quod *necquidquam* est in tali homine; ex quo idem, nihili dicitur. Qui fit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus & temperans, eum necesse est esse constantem: qui autem constans, quietus: qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam ægritudine. Et sunt illa sapientis. Aberit igitur a sapiente ægritudo.

¶ Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quæ apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

*Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
Cum decore, atque omni me orbatum laude
recordor.*

19 Num manus affecta recte est, cum in tumore est? aut num aliud quodpiam membrum tumidum ac turgidum non vitiose se habet? sic igitur inflatus & tumens animus, in vitio est. Sapientis autem animus semper vacat vitio, nunquam turgescit, nunquam tumet. at irati animus ejusmodi est: nunquam igitur sapiens irascitur. Nam si irascitur, etiam concupiscit; proprium est enim irati, cupere, a quo læsus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. Qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere lætari. Ex quo fit, ut alieno malo gaudeat,

quod quod
irascitur
sapientem
qua quod
bit. Et
dere posse
posset in
tum est
insipientia
ambiguam
dustum e
rius, ut
Qui
male
enim
flori.
jus si
igitur
Nam
alicui
stus in
sui, re
que dicit
summa
ram, qu
veniret.

quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. Sin autem caderet in sapientem ægritudo, caderet etiam iracundia; qua quoniam vacat, ægritudine etiam vacabit. Etenim si sapiens in ægritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. Non dixi invidiam, quæ tum est, cum invidetur; ab *invidendo* autem *invidentia* recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen *invidiæ*; quod verbum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Menalippo,

Quisnam florem liberum invidit meum?

male Latine videtur; sed præclare Accius: ut enim videre, sic invidere *florem* rectius, quam *flori*. Nos consuetudine prohibemur; poeta jus suum tenuit, & dixit audacius. Cadit igitur in eundem & misereri, & invidere. Nam qui dolet rebus alicujus adversis, idem alicujus etiam secundis solet: ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis, sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia, summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia,

ægritudo est ex alterius rebus aduersis; sic inuidia, ægritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam inuidere. Non cadit autem inuidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. Quod si ægre ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret; abest ergo a sapiente ægritudo.

22 Hæc sic dicuntur a Stoicis, concludunturque contortius. Sed latius aliquanto dicenda sunt, & diffusius: sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti, &, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. Nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil grauius, mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non sane probant. Omne enim malum, etiam mediocre, magnum est. Nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. Nam ut corpus, etiam si mediocriter ægrum est, sanum non est; sic
23 in animo ista mediocritas caret sanitate. Itaque præclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum ægrorum, ægritudinem nominauerunt, hoc propemodum verbo Græci omnem animi perturbationem appellant. Vocant enim πάθος, id est, morbum, quicumque

est motus in animo turbidus. Nos melius: ægris enim corporibus simillima est animi ægritudo; at non similis ægrotationis est libido, non immoderata lætitia, quæ est voluptas animi elata & gestiens. Ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam ægritudini est finitimus, sed proprie, ut ægrotatio in corpore, sic ægritudo in animo, nomen habet non sejunctum a dolore. Doloris igitur hujus origo nobis explicanda est, id est, causa efficiens ægritudinem in animo, tanquam ægrotationem in corpore. Nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant; sic nos, causa ægritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus,

Est igitur causa omnis in opinione, nec I E
 vero ægritudinis solum, sed etiam reliquarum 24
 omnium perturbationum; quæ sunt genere
 quatuor, partibus plures. Nam cum omnis
 perturbatio sit animi motus, vel rationis ex-
 pers, vel rationem aspernans, vel rationi non
 obediens, isque motus aut boni, aut mali
 opinione citetur; bifariam quatuor pertur-
 bationes æqualiter distributæ sunt. Nam
 duæ sunt ex opinione boni: quarum altera,

voluptas gestiens, id est, præter modum elata lætitia, opinione præsentis magni alicujus boni; altera, quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans, vel cupiditas recte, vel libido dici potest. Ergo hæc duo genera, voluptas gestiens & libido, bonorum opinione turbantur, ut duo reliqua, metus & ægritudo, malorum. Nam & metus opinio magni mali impendentis; & ægritudo est opinio magni mali præsentis; & quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angere: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. His autem perturbationibus, quas in vitam hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitæ, tranquille placideque traducere. Sed ceteras alias: nunc ægritudinem, si possumus, depellamus. Id enim sit propositum; quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti: quod ego nullo modo existimo; tætra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda. Qualis enim tibi ille videtur Tantalo prognatus, Pe-
lope natus, qui quondam a socero Oenoma-

vege Hipp
vis ille q
ctus, tam
Nolite

Ne con
Tanta
Tu te,
propter
illum Sall
putas?
Requ
Lu

Sit
At

Hæc
didisti
vexera
mor an
docebo
res vide
enim oc
animo
moerore
liceat lib

rege Hippodamiam raptu nactus nuptiis? Jovis iste quidem pronepos: tamne ergo abjectus, tamque fractus?

Nolite (inquit) hospites ad me adire: illico istic;

Ne contagio mea bonis, umbrave obsit:

Tanta vis sceleris in corpore haerēt.

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

Refugere oculi: corpus macie extabuit:

Lacrymae peredere humore exsanguis genas:

Situ nidoris barba paedore horrida,

Atque intonsa infuscat pectus illuviae scabrum.

Hæc mala, o stultissime Aeeta, ipse tibi addidisti. Non inerant in his, quæ tibi casus invexerat; & quidem inveterato malo, cum tumor animi resedisset. [est autem ægritudo, ut docebo, in opinione mali recentis] Sed moeres videlicet regni desiderio, non filiæ. Illam enim oderas, & jure fortasse: regno non æquo animo carebas. Est autem impudens luctus moerore se conficientis, quod imperare non liceat liberis. Dionysius quidem tyrannus,

Syracufis expulsus, Corinthi pueros docebat: usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui ejus non tulerant superbiam? is, cum restitui in regnum nec Vejentium, nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inque ea urbe senio
 13 & ægritudine esse confectus. Hoc tu igitur
 27 censes sapienti accidere posse, ut ægritudine opprimatur, id est, miseria? nam cum omnis perturbatio, miseria est, tum carnificina est, ægritudo. Habet ardorem libido, levitatem lætitia gestiens, humilitatem metus; sed ægritudo majora quædam, tabem, cruciatum, afflictationem, foeditatem: lacerat, exest animum, planeque conficit. hanc nisi exuimus sic, ut abjiciamus, miseria carere non possumus.

28 Atque hoc quidem perspicuum est, tum ægritudinem existere, cum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse & urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem mali, ægritudinem esse natura, ut quicumque intueatur in aliquod majus malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in ægritudine. Cyrenaici non omni malo ægritudinem effici censent, sed insperato & nec

opinato malo. est id quidem non mediocre ad ægritudinem augendam. videntur enim omnia repentina graviora. Ex hoc & illa jure laudantur :

*Ego cum genui, tum moriturum scivi, &
ei rei sustuli.*

Praeterea ad Trojam cum misi ob defendendam Graeciam,

Sciebam me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.

Hæc igitur præmeditatio futurorum malo-¹⁴rum lenit eorum adventum, quæ venientia²⁹ longe ante videris. itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur. licet enim, ut sæpe facimus, in Latinum illa convertere :

*Nam qui hæc audita a docto meminissim
viro,*

Futuras mecum commentabar misérias :

*Aut mortem acerbam, aut exsili moestam
fugam,*

Aut semper aliquam molem meditabar mali :

Ut, si qua inveſta diritas casu foret,

Ne me imparatum cura laceraret repens.

Quod autem Theseus a docto se audisse di-³⁰cit, id de seipso loquitur Euripides. fuerat enim auditor Anaxagoræ; quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse, *Sciebam me genuisse*

mortalem; quæ vox declarat, iis esse hæc acerba, quibus non fuerint cogitata. ergo id quidem non dubium, quin omnia, quæ mala putentur, sint improvise graviora. Itaque quamquam non hæc una res efficit maximam ægritudinem; tamen, quoniam multum potest provisio animi, & præparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. Et nimirum hæc est illa præstans & divina sapientia, & præceptas penitus & pertractatas humanas res habere; nihil admirari, cum acciderit, nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

Quamobrem omnes, cum secundae res sunt maxime, tum maxime

Meditari secum oportet, quo pacto adversam aerumnam ferant,

Pericla, damna, exilia. Peregre rediens semper cogitet,

Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiae:

Communia esse hæc, ne quid horum unquam accidat animo novum:

Quidquid præter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.

15 Ergo hoc Terentius a philosophia sumtum,
31 cum tam commode dixerit, nos, e quorum

fontibus id haustum est, non & dicemus hoc melius, & constantius sentiemus? hic est enim ille vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe prædicare solita in viro suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem illum domo, & revertentem. Nec vero ea frons erat, quæ M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius; sed tranquilla & serena: sic enim accepimus. Jure autem erat semper idem vultus, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis hæc arma contra casus & eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna præmeditatione frangantur; simulque judico, malum illud opinionis esse, non naturæ. Si enim in re essent, cur fierent provisa leviora?

Sed est, iisdem de rebus quod dici possit ³² subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus; qui censet, necesse esse omnes in ægritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa & expectata sint, sive inveteraverint. Nam neque vetustate minui mala, nec fieri præmeditata leviora; stultamque etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, cum venisset: qui autem

semper cogitavisset, accidere posse aliquid ad-
 versi, ei fieri illud sempiternum malum : si vero
 ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam
 voluntariam : ita semper angī, aut accipien-
 33 do, aut cogitando malo. Levationem autem
 ægritudinis in duabus rebus ponit, avocatio-
 ne a cogitanda molestia, & revocatione ad
 contemplandas voluptates. Parere enim cen-
 set animum rationi posse, &, quo illa ducat,
 sequi. Vetat igitur [ratio] intueri molestias :
 abstrahit ab acerbis cogitationibus hebetem
 aciem ad miseras contemplandas ; a quibus
 cum cecinit receptui, impellit rursus & in-
 citat ad conspiciendas, totaque mente contre-
 ctandas varias voluptates, quibus ille & præ-
 teritarum memoria, & spe consequentium,
 sapientis vitam refertam putat. Hæc nostro
 more nos diximus : Epicurei dicunt suo. Sed,
 quæ dicant, videamus, quo modo negligamus.

16 Principio male reprehendunt præmedita-
 34 tionem rerum futurarum, nihil est enim, quod
 tam obtundat levetque ægritudinem, quam
 perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse,
 quod accidere non possit : quam meditatio con-
 ditionis humanæ : quam vitæ lex, commen-
 tatioque parendi ; quæ non hoc affert, ut
 fem-

semper moereamus, sed ut nunquam. Neque enim qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, moeret, cum hæc cogitat, sed tum vel maxime sapientiæ fungitur munere. Utrumque enim consequitur, ut & considerandis rebus humanis proprio philosophiæ fungatur officio, & adversis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quod posse accidere diu cogitavit; quæ cogitatio una maxime molestias omnes extenuat & diluit: deinde, quod humana humane ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, cum id, quod ab homine non potuerit præstari, evenerit. Nam revocatio illa, quam affers, cum 35 a contuendis nos malis avocas, nulla est: non est enim in nostra potestate, sodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio, vel oblivio. Lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non finunt. Et tu oblivisci jubes, quod contra naturam est, qui a natura datum auxilium extorqueas inveterati doloris? est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas & dies. Jubes me bona cogitare, oblivisci malorum: diceres

aliquid, & magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse, quæ essent homine
 17 dignissima. Pythagoras mihi sic diceret, aut
 36 Socrates, aut Plato: Quid jaces? aut quid
 moeres? aut cur succumbis cedisque fortuna-
 næ? quæ pervellere te forsitan potuerit &
 pungere; non poterit certe vires frangere:
 magna vis est in virtutibus; eas excita, si
 forte dormiunt. Jam tibi aderit princeps for-
 titudo, quæ te animo tanto esse cogat, ut
 omnia, quæ possint homini evenire, contem-
 nas & pro nihilo putes: aderit temperantia
 quæ est eadem moderatio; a me quidem pau-
 lo ante appellata frugalitas; quæ te turpiter
 & nequiter facere nihil patiatur. Quid est
 autem nequius aut turpius effeminato viro?
 ne justitia quidem finet te ista facere, cui
 minimum esse videtur in hac causa loci; quæ
 tamen ita dicet, dupliciter esse te injustum,
 cum & alienum appetas, qui mortalis natus
 conditionem postules immortalium, & gravi-
 ter feras, te, quod utendum acceperis, red-
 37 didisse. Prudentiæ vero quid respondebis,
 dicenti, virtutem sese esse contentam, quo
 modo ad bene vivendum, sic & ad beate?
 quæ si extrinsecus religata pendeat, & non
 oriatur a se, & rursus ad se revertatur, &

omnia sua complexa nihil quærat aliunde ; non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur. Ad hæc bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut jubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo ; sed traducis cogitationes meas ad voluptates. Quas ? corporis, credo, aut quæ propter corpus vel recordatione, vel spe cogitentur. Numquid est aliud ? rectene interpretor sententiam tuam ? Solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. Hoc dicit, & hoc ille acriculus, me audiente, Athenis senex Zeno, istorum acutissimus, contendere & magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui præsentibus voluptatibus frueretur, consideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitæ, dolore non interveniente ; aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem ; si productior, plus habiturum jucundi, quam mali : hæc cogitantem fore beatum, præsertim si & ante perceptis bonis contentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret. Habes formam Epicuri vitæ 18 beatæ, verbis Zenonis expressam, nihil ut 39 possit negari. Quid ergo ? hujusne vitæ pro-

positio & cogitatio aut Thyestem levare poterit, aut Aetam, de quo paulo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exfulantem atque egentem? in quo hæc admiratio fiebat;

*Hiccine est Telamo ille, modo quem gloria
ad coelum extulit?*

*Quem adspectabant? cuius ob os Graii ora
obvertebant sua?*

40 Quod si cui, ut ait idem, simul animus cum re concidit, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. Quam enim isti bonorum copiam dicunt? fac sane esse summum bonum, non dolere; quamquam id non vocatur voluptas. Sed non necesse est nunc omnia. Idne est, quo traducti luctum levemus? fit sane summum malum, dolere; in eo igitur, qui non est, si malo careat, continuone fruitur summo bono? Quid tergiversamur, Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfricuiisti, soles dicere? sunt hæc tua verba, necne? in eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam (fungar enim jam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis hæc: *Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quae sapore percipiuntur; de-*

trahens eas, quae auditu & cantibus; detra-
 hens eas etiam, quae ex formis percipiuntur
 oculis, suaves motiones, sive quae aliae volu-
 ptates in toto homine gignuntur quolibet sen-
 su. Nec vero ita dici potest, mentis laetitiam
 solam esse in bonis. Laetantem enim mentem
 ita novi, spe eorum omnium, quae supra dixi,
 fore ut natura iis potiens dolore careat. At- 42
 que hæc quidem his verbis; quivis ut intel-
 ligat, quam voluptatem norit Epicurus. Dein-
 de paulo infra, Saepe quaesivi, inquit, ex iis,
 qui appellabantur sapientes, quid haberent,
 quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent,
 nisi si vellent voces inanes fundere. Nihil ab
 his potui cognoscere: qui si virtutes ebullire
 nolent & sapientias, nihil aliud dicent, nisi
 eam viam, qua efficiantur eae voluptates, quas
 supra dixi. Quæ sequuntur, in eadem sen-
 tentia sunt; totusque liber, qui est de sum-
 mo bono, refertus & verbis & sententiis ta-
 libus. Ad hancine igitur vitam Telamonem 43
 illum revocabis, ut leves ægritudinem? &
 si quem tuorum afflictum moerore videris,
 huic acipenserem potius, quam aliquem So-
 craticum libellum dabis? hydraulii hortabere
 ut audiat voces potius, quam Platonis? ex-
 pones, quæ spectet, florida & varia? fasci-

culum ad nares admovebis? incendes odores?
 & fertis redimiri jubebis, & rosa? Si vero
 aliquid etiam; tum plane luctum omnem ab-
 19 sterferis? Hæc Epicuro confitenda sunt, aut
 ea, quæ modo expressa ad verbum dixi, tol-
 lenda de libro, vel totus liber potius abji-
 ciendus: est enim confertus voluptatibus.
 44 Quærendum igitur, quemadmodum ægritudi-
 ne privemus eum, qui ita dicat:

*--- pol mihi fortuna magis nunc defit, quam
 genus.*

*Namque regnum suppetebat mihi: ut scias
 quanto loco,*

*Quantis opibus, quibus de rebus lapsa for-
 tuna accidat.*

Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut
 plorare desinat, aut aliquid ejusmodi? Ecce
 tibi ex altera parte ab eodem poeta:

*Ex opibus summis opis egens, Hector, tuæ.
 Hic subvenire debemus: quærit enim auxi-
 lium.*

*Quid petam praesidi, aut exsequar? quove
 nunc auxilio, aut fuga*

*Freta sim? arce & urbe orba sum. Quo ac-
 cedam? quo applicem?*

*Cui nec arae patriae domi stant: fractae
 & disjectae jacent:*

*Fana flamma deflagrata : tosti alti stant
parietes,*

Deformati, atque abiete crispa.

Scitis, quæ sequantur : & illud in primis,

O pater, o patria, o Priami domus!

Septum altifono cardine templum,

Vidi ego te, adstante ope barbarica,

Tectis caelatis, laqueatis,

Auro, ebore instructam regifice.

O poetam egregium ! quamquam ab his can-⁴⁵
toribus Euphorionis contemnitur. Sentit om-
nia repentina & nec opinata esse graviora.
Exaggeratis igitur regis opibus, quæ vide-
bantur sempiternæ fore, quid adjungit ?

Haec omnia vidi inflammari,

Priamo vi vitam evitari,

Jovis aram sanguine turpavi.

Præclarum carmen ! est enim & rebus, & ver-
bis, & modis lugubre. Eripiamus huic ægri-
tudinem. Quo modo ? collocemus in culcita⁴⁶
plumea : psaltriam adducamus : hedychrum
incendamus : demus scutellam dulciculæ po-
tionis : aliquid videamus & cibi. Hæc tan-
dem bona sunt, quibus ægritudines gravissi-
mæ detrahantur ? Tu enim paulo ante ne in-
telligere te quidem alia ulla dicebas. Revo-
cari igitur oportere a moerore ad cogitatio-

nem bonorum, conveniret mihi cum Epicuro; si, quid esset bonum, conveniret.

20 Dicet aliquis: Quid ergo? tu Epicurum existimas ista voluisse, aut libidinosas ejus fuisse sententias? Ego vero minime. Video enim ab eo dici multa severe, multa præclare. Itaque, ut sæpe dixi, de acumine agitur ejus, non de moribus; quamvis spernat voluptates eas, quas modo laudavit: ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum. Non enim verbo solum posuit voluptatem, sed explanavit, quid diceret. *Saporem, inquit, & corporum complexum, & ludos, atque cantus, & formas eas, quibus ocula jucunde moveantur.* Num fingo? num mentior? cupio refelli. Quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quæstione explicetur? At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque voluptatem, nihil dolere. 47 re. Paucis verbis tria magna peccata: unum, quod secum ipse pugnat. Modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate: nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. Potestne magis secum ipse pugnare? Alterum peccatum, quod, cum in natura tria sint: unum, gaudere; alterum dolere; ter-

tium, nec gaudere, nec dolere. Hic primum
 & tertium putat idem esse, nec distinguit a
 non dolendo voluptatem. Tertium peccatum
 commune cum quibusdam, quod, cum virtus
 maxime expetatur, ejusque adipiscendæ cau-
 sa philosophia quæsitæ sit, ille a virtute sum-
 mum bonum separavit. At laudat, & sæpe, 48
 virtutem. Et quidem C. Gracchus, cum lar-
 gitiones maximas fecisset, & effudisset æra-
 rium, verbis tamen defendebat ærarium. Quid
 verba audiam, cum facta videam? Piso ille
 Frugi, semper contra legem frumentariam
 dixerat. Is, lege lata, consularis ad frumen-
 tum accipiendum venerat. Animadvertit Grac-
 chus in concione Pisonem stantem: quærit,
 audiente populo Romano, qui sibi constet,
 cum ea lege frumentum petat, quam diffua-
 serit. *Nolim, inquit, mea bona, Gracche, tibi*
viritim dividere libeat: sed si facias, partem
petam. Parumne declaravit vir gravis & sa-
 piens, lege Sempronia patrimonium publi-
 cum dissipari? Lege orationes Gracchi: pa- 49
 tronum ærarii esse dices. Negat Epicurus
 jucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur:
 negat ullam in sapientem vim esse fortunæ:
 tenuem victum antefert copioso: negat ul-
 lum esse tempus, quo sapiens non beatus sit.

Omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnania. Non istam dicit voluptatem. Dicat quamlibet. Nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? nego igitur ejus esse, qui dolore summum malum
 21 metiatur, mentionem facere virtutis. Et que-
 30 runtur quidam Epicurei, viri optimi (nam nullum genus est minus malitiosum) me studiose dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore, aut de dignitate contendimus. Mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore; mihi in virtute, illi in voluptate. Et illi pugnant; & quidem vicinorum fidem implorant. Multi autem sunt, qui statim convolent. Ego sum is, qui dicam me non laborare, actum habiturum quod egerint?
 51 Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso cum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit. Hi nimis iracunde agunt, praesertim cum ab his non sane animosa defendatur sententia; pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque apud censores dicere audeant. Sed cum istis alias, & eo quidem animo, nullum ut certamen instituam; verum dicentibus facile cedam. Tantum ad-

monebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem; five, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat; five omnia referre ad utilitatem suam: quoniam hæc plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

Cyrenaicorum restat sententia: qui tum 22 ægritudinem censent existere, si nec opinato 52 quid evenerit. Est id quidem magnum, ut supra dixi. Etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius. Sed non sunt in hoc omnia; quamquam hostium repens adventus magis aliquanto conturbat, quam expectatus; & maris subita tempestas, quam ante provisum, terret navigantes vehementius; & ejusmodi sunt pleraque. Sed cum diligenter nec opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri subita majora; & quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quæ accidunt, considerandi spatium non datur: deinde cum videtur præcaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum ægritudinem acriorem facit. Quod ita 53 esse dies declarat: quæ procedens ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur ægritudo, sed in plerisque tollatur.

Carthaginienses multi Romæ servierunt, Macedones rege Perse capto. Vidi etiam in Peloponneso, cum essem adolescens, quosdam Corinthios. Hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare: *Haec omnia vidi...* Sed jam decantaverant fortasse. Eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu & statu, ut eos Argivos aut Sicyonios diceres; magisque me moverant Corinthi subito ad spectæ parietinæ, quam ipsos Corinthios; quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis
 54 obduxerat. Legimus librum Clitomachi, quem ille everfa Carthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos. In eo est disputatio scripta Carneadis, quam se ait in commentarium retulisse. Cum ita positum esset, Videri fore in ægritudine sapientem, patria capta; quæ Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis præsentis adhibetur a philosopho medicina, quanta in inveterata ne desideratur quidem. Nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus: sensim enim & pededentim progrediens extenuatur dolor: non quo ipsa res immutari soleat, aut possit; sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quæ sint visa majora.

Quid ergo opus est, dicet aliquis, oratio- 23
ne, aut omnino consolatione ulla, qua sole- 55
mus uti, cum levare dolorem moerentium
volumus? hoc enim fere tum habemus in
promptu, Nihil oportere inopinatum videri.
Aut qui tolerabilius feret incommodum, quā
cogoverit, necesse esse homini tale aliquid
accidere. Hæc enim oratio de ipsa summa
mali nihil detrahit; tantummodo affert, ni-
hil evenisse, quod non opinandum fuisset: ne-
que tamen genus id orationis in consolando
non valet; sed id haud sciam an plurimum.
Ergo ista nec opinata non habent tantam
vim, ut ægritudo ex his omnis oriatur. Fe-
riunt enim fortasse gravius; non id efficiunt,
ut ea, quæ accidunt, majora videantur: quia
recentia sunt, majora videntur, non quia re-
pentina. Duplex est igitur ratio veri repe- 56
riendi, non in iis solum, quæ mala, sed in iis
etiam, quæ bona videntur. Nam aut ipsius
rei natura, qualis & quanta sit, quærimus,
ut de paupertate nonnunquam, cujus onus
disputando levamus, docentes, quam parva,
& quam pauca sint, quæ natura desideret:
aut a disputandi subtilitate orationem ad exem-
pla traducimus. Hic Socrates commemoratur,
hic Diogenes, hic Cæcilianum illud;

Saepe est etiam sub palliolo sordido sapientia.
 Cum enim paupertatis una eademque fit vis,
 quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio
 tolerabilis ea fuerit, alii negent se ferre pos-
 37 se? Huic igitur alteri generi similis est ea ra-
 tio consolandi, quæ docet humana esse, quæ
 acciderint. Non enim solum id continet ea
 disputatio, ut cognitionem afferat generis hu-
 mani; sed significat, tolerabilia esse, quæ &
 24 tulerint, & ferant ceteri. De paupertate agi-
 tur: multi patientes pauperes commemoran-
 tur. De contemnendo honore: multi inho-
 norati proferuntur, & quidem propter id ip-
 sum beatiore; eorumque, qui privatum otium
 negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita
 laudatur: nec filetur illud potentissimi regis
 anapæstum, qui laudat senem, & fortunatum
 esse dicit, quod inglorius sit atque ignobilis
 38 ad supremum diem perventurus. Similiter
 commemorandis exemplis, orbitates quoque
 liberorum prædicantur, eorumque, qui gra-
 vius ferunt, luctus aliorum exemplis leniun-
 tur. Sic perpeffio ceterorum facit, ut ea, quæ
 acciderint, multo minora, quam quanta sint
 existimata, videantur. Ita fit sensim cogitan-
 tibus, ut, quantum sit eumentita opinio, appa-
 reat. Atque hoc idem & Telamo ille declarat,
Ego cum genui, moriturum scivi;

& Theseus,

Futuras mecum commentabar miserias;

& Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem.*

Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. Et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies: nisi quod ratio quidem sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinati sint esse maximum, nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. Hoc 59 igitur efficitur, ut ex illo nec-opinato plaga major fit; non, ut illi putant, ut, cum duobus pares casus evenerint, is modo ægritudine afficiatur, cui ille nec-opinato casus evenit. Itaque dicuntur nonnulli in moerore, cum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expertus mali, gravius etiam tulisse. Quocirca Carneades, ut video 25 nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud,

*Mortalis nemo est, quem non attingat dolor,
Morbusque. Multi sunt humandi liberi,*

*Rursum creandi: morsque est finita omnibus;
Quae generi humano angorem nequidquam
afferunt.*

*Reddenda est terrae terra: tum vita omni-
bus*

Metenda, ut fruges: sic iubet necessitas.

60 Negabat genus hoc orationis quidquam om-
nino ad levandam ægritudinem pertinere. Id
enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in
tam crudelem necessitatem incidissemus. Nam
illam quidem orationem ex commemoratione
alienorum malorum ad malevolos consolando
esse accommodatam. Mihi vero longe
videtur secus. Nam & necessitas ferendæ con-
ditionis humanæ, quasi cum deo pugnare pro-
hibet, admonetque esse hominem; quæ cogi-
tatio magnopere luctum levat: & enume-
ratio exemplorum, non ut animum malevo-
lorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui moe-
ret, ferendum sibi id censeat, quod videat
61 multos moderate & tranquille tulisse. Om-
nibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt,
nec cohærere possunt propter magnitudinem
ægritudinis. Ex quo ipsam ægritudinem λύπη
Chrysippus, quasi solutionem totius hominis,
appellatam putat; quæ tota poterit evelli,
explicata, ut principio dixi, causa ægritudi-
nis.

nis. est enim nulla alia, nisi opinio & iudicium magni præsentis atque urgentis mali. Itaque & dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, perfertur spe proposita boni, & acta ætas honeste ac splendide, tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non attingat ægritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

Sed ad hanc opinionem magni mali cum 26 illa etiam opinio accesserit, oportere, rectum 62 esse, ad officium pertinere, ferre illud ægre, quod acciderit; tum denique efficitur illa gravis ægritudinis perturbatio. Ex hac opinione sunt illa varia & detestabilia genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemnon Homericus, & idem Accianus,

Scindens dolore identidem intonsam comam.
In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio moeror levaretur. Sed hæc omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere. Ita- 63 que & Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolasset. At quam rhetorice! quam copiose! quas sententias colligit! quæ verba

contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas. quæ nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interita suorum quam gravissime moerere oportere. Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellephonte,

*Qui miser in campis moerens errabat Aleis,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vi-
tans.*

& Nioba fingitur lapidea, propter æternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant, propter animi acerbitatem quandam & rabiem, fingi in canem esse conversam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui sæpe delectat, ut illa apud Ennium nutrix :

Cupido cepit miseram nunc me, proloqui

27 *Coelo atque terrae Medee miserias.*

64 Hæc omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in dolore: maximeque declaratur, hoc quasi officii iudicio fieri, quod si qui forte, cum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad mœstitiam, peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint. Pueros vero matres & magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberari-

bus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est, aut dictum; plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus cum est consecuta, intellectumque nihil profici moerendo, nonne res declarat, fuisse totum illud voluntarium? Quid ille Terentianus *ἑαυτὸν τιμωρῶμενος*, id est est, ipse se puniens?

Decrevi tantisper me minus injuriae,

Chremes, meo gnato facere, dum fiam miser.

Hic decernit, ut miser sit. Num quis igitur quidquam decernit invitus?

Malo quidem me quovis dignum deputem.

Malo se dignum deputat, nisi miser sit: vides ergo opinionis esse, non naturæ malum. Quid, quod res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianæ neces, interitusque multorum, sedationem moerendi afferunt: apud quem ita dicitur:

Namque nimis multos, atque omni luce cadentes

Cernimus; ut nemo possit moerore vacare.

Quo magis est aequum tumultis mandare peremptos

Firmo animo, Et luctum lacrymis finire diurnis.

Ergo in potestate & abjicere dolorem, cum velis, tempori servientem. An est ullum tem-

pus (quoniam quidem res in nostra potestate est) cui non ponendæ curæ & ægritudinis causa seruiamus? Constabat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompejum vidissent, cum illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, & ut salutem adipiscerentur fuga; posteaquam Tyrum venissent, tum afflicti lamentarique cœpisse. Timor igitur ab iis ægritudinem potuit repellere; ratio ac sapientia vera non poterit? Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum est intellectum, nihil profici, & frustra esse susceptum? Si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. Voluntate igitur & iudicio suscipi ægritudinem confitendum est; idque indicatur eorum patientia, qui cum multa sint sæpe perpeffi, facilius ferunt, quidquid accidit, obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur; ut ille apud Euripidem,

*Si mihi nunc tristis primum illuxisset dies,
Nec tam aerumnofo navigassem salo:
Esset dolendæ causa; ut injecto equulei
Freno repente tactu exagitantur novo.
Sed jam subactus miseriis obtorpuï.*

Defatigatio igitur miseriarum ægritudines cum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam atque causam, fontem esse morroris. Philosophi summi, neque dum tamen 68 sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? sunt enim insipientes; neque insipientia ullum majus malum est; neque tamen lugent. Quid ita? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, rectum esse & æquum, & ad officium pertinere, ægre ferre, quod sapiens non sis. Quod idem affingimus huic ægritudini, in qua luctus inest; quæ omnium maxima est. Ita 69 que Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis & cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset: quorum si ætas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Querebatur igitur,

se tum, cum illa videre cœpisset, exstingui.
 70 Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus
 & gravissimus quisque confitetur, multa se
 ignorare? & multa sibi etiam atque etiam
 esse discenda? neque tamen, cum se in me-
 dia stultitia, qua nihil est pejus, hærere intel-
 ligant, ægritudine premuntur. Nulla enim
 admiscetur opinio officiosi doloris. Quid, qui
 non putabant lugendum viris? qualis fuit Q.
 Maximus efferens filium consularem; qualis
 L. Paullus, duobus paucis diebus amissis fi-
 liis; qualis M. Cato, prætor designato mor-
 tuo filio; quales reliqui, quos in Consolatio-
 ne collegimus: quid hos aliud placavit, nisi
 quod luctum & moerorem esse non putabant
 71 viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes
 ægritudini se solent dedere, id ii turpe pu-
 tantes ægritudinem repulerunt. Ex quo intel-
 ligitur, non in natura, sed in opinione esse
 ægritudinem.

29 Contra dicuntur hæc, Quis tam demens,
 ut sua voluntate moereat? Natura affert do-
 lorem; cui quidem Crantor, inquit, vester
 cedendum putat. Premit enim, atque instat,
 nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud
 Sophoclem, qui Telamonem antea de Ajacis
 morte consolatus esset, is, cum audisset de

sua, fractus est: de cujus commutata mente sic dicitur:

*Nec vero tanta praeditus sapientia
Quisquam est, qui aliorum aerumnam di-
ctis allevans,*

*Non idem, cum fortuna mutata impetum
Convertat, clade ut subita frangatur sua,
Ut illa ad alios dicta & praecepta excidant.*

Hæc cum disputant, hoc student efficere, naturæ obsisti nullo modo posse. Ii tamen fatentur, graviores ægritudines suscipi, quam natura cogat. Quæ est igitur amentia, ut nos quoque idem ab aliis requiramus? Sed plures sunt causæ suscipiendi doloris: primum illa opinio mali, quo viso atque persuaso ægritudo insequitur necessario; deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. Accedit superstitio muliebris quædam: existimant enim, diis immortalibus se facilius satisfacturos, si eorum plaga percussi, afflictos se & stratos esse fateantur. Sed hæc inter se quam repugnent, plerique non vident. Laudant enim eos, qui æquo animo moriantur; qui alterius mortem æquo animo ferant, eos putant vituperandos. Quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum

73 diligat, quam se. Præclarum illud est, & si quæris, rectum quoque & verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, æque ac nosmetipsos amemus; ut vero plus, fieri nullo pacto potest. Ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me. Perturbatio vitæ, si ita fit, 30 atque officiorum omnium, consequatur. Sed de hoc alias. Nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum, miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant, plus certe, quam nosmetipsos, diligamus. Nam quod ajunt, plerosque consolationibus nihil levari, adjunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros, cum ad eos impetum suum fortuna converterit; utrumque dissolvitur. Sunt enim ista non naturæ vitia, sed culpæ. stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. Nam & qui non levantur, ipsi ad se miseriam invitant; & qui suos casus aliter ferunt, atque auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores, quam fere plerique, qui avari avaros, gloriæ cupidos gloriosi reprehendunt. Est enim proprium stultitiæ, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. 74 Sed nimirum hoc maximum est experimentum, cum constet ægritudinem vetu-

state tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. Nam si & eadem res est, & idem est homo; qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diurnitas. Hic mihi afferunt mediocritates; quæ si naturales sunt, quid opus est consolatione? natura enim ipsa terminabit modum; si opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum esse arbitror, ægritudinem esse opinionem mali præsentis, in qua opinione illud insit, ut ægritudinem suscipere oporteat. 31

Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio præsentis mali sit recens. Hoc autem verbum sic interpretantur, ut non tantum illud recens esse velint, quod paulo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quædam insit, & vigeat, & habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Carix regis, uxor, quæ nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum, quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. Huic erat illa opinio quotidie recens; quæ tum

denique non appellatur recens, cum vetustate exaruit.

Hæc igitur officia sunt consolantium, tollere ægritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut suppressere, nec pati manare longius, aut ad alia mentem traducere. Sunt, qui unum officium consolantis patent, malum illud omnino non esse; ut Cleanthi placet: sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici: sunt, qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus: sunt, qui satis putent, ostendere, nihil inopinati accidisse, nihil novi. Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem moerenti, si se officio fungi putet justo atque debito: Sunt etiam, qui hæc omnia genera consolandi colligant. Alius enim alio modo movetur, ut fere nos omnia in Consolationem unam coniecimus. Erat enim in tumore animus, & omnis in eo tentabatur curatio. Sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Aeschyli; cui cum dictum esset;

*Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,
Mederi posse rationem iracundiae,*
respondit,

*Si quidem qui tempestivam medicinam ad-
movens*

Non ad gravescens vulnus illidat manus.

Erit igitur in consolationibus prima medici- 32
na, docere aut nullum malum esse, aut ad- 77
modum parvum: altera & de communi con-
ditione vitæ, & proprie, si quid sit de ipsius,
qui moereat, disputandum: tertia, summam
esse stultitiam frustra confici moerore, cum
intelligas, nihil posse profici. Nam Cleanthes
quidem sapientem consolatur, qui consola-
tione non eget. Nihil enim esse malum, quod
turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu
illi luctum, sed stultitiam detraxeris; alie-
num autem tempus docendi. Et tamen non
satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, sus-
cipi aliquando ægritudinem posse ex eo ipso,
quod esse summum malum Cleanthes ipse fa-
teatur. Quid enim dicemus? cum Socrates
Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum ni-
hil hominis esse, nec quidquam inter Alci-
bladem, summo loco natum, & quemvis ba-
julum interesse; cum se Alcibiades afflicta-
ret, lacrymansque Socrati supplex esset, ut
sibi virtutem traderet, turpitudinemque de-
pelleret; quid dicemus, Cleanthe? num in
illa re, quæ ægritudinæ Alcibiadem afficie-

78 bat, mali nihil fuisse? Quid? illa Lyconis
 qualia sunt? qui ægritudinem extenuans,
 parvis ait eam rebus moveri, fortunæ & cor-
 poris incommodis, non animi malis. Quid er-
 go? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex
 animi malis vitiisque constabat? Ad Epicuri
 33 consolationem satis est ante dictum. Ne illa
 79 quidem consolatio firmissima est, quamquam
 & usitata est, & sæpe prodest: Non tibi hoc
 soli. Prodest hæc quidem, ut dixi, sed nec
 semper, nec omnibus. Sunt enim, qui respuant:
 sed refert, quo modo adhibeatur. Ut enim
 tulerit quisque eorum, qui sapienter tulerunt,
 non quo quisque incommodo affectus sit, præ-
 dicandum est. Chryssippi ad veritatem fir-
 missima est; ad tempus ægritudinis, diffici-
 lis. Magnum opus est, probare moerenti, il-
 lum suo iudicio, & quod se ita putet oportere
 facere, moerere. Nimirum igitur, ut in
 causis non semper utimur eodem statu, (sic
 enim appellamus controversiarum genera) sed
 ad tempus, ad controversiæ naturam, ad per-
 sonam accommodamus; sic in ægritudine le-
 nienda quam quisque curationem recipere
 possit, videndum est.

80 Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a
 te propositum, aberravit oratio. tu enim de

sapiente quæsieras ; cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine ; aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia, vixque appareat ; qui nihil opinione affingat, assumatque ad ægritudinem ; nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciarī, luctuque confici : quo pravius nihil esse possit. Edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, cum hoc ipsum proprie non quæreretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset ; tamen ut videremus, quidquid esset in ægritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario iudicio & opinionis errore contractum. Tractatum ⁸¹ est autem a nobis id genus ægritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quærenda arbitraremur. Sunt enim certa, quæ de ³⁴ paupertate ; certa, quæ de vita inhonorata & ingloria dici soleant. Separatim certæ scholæ sunt de exilio, de interitu patriæ, de servitute, de debilitate, de cæcitate, & de omni casu, in quo nomen poni solet calamitatis. Hæc Græci in singulas scholas & in singulos libros dispertiunt. Opus enim quærunt : quamquam plenæ disputationes delectationis sunt. Et tamen, ut medici, toto corpore curando, ⁸²

minimæ etiam parti, si condoluit, meden-
 tur; sic philosophia, cum universam ægritu-
 dinem sustulit, tamen, si quis error aliunde
 exstitit, si paupertas momordit, si ignominia
 pupugit, si quid tenebrarum obfudit exsilium,
 aut eorum, quæ modo dixi, si quid exstitit;
 & si singularum rerum sunt propriæ conso-
 lationes; de quibus audies tu quidem, cum
 voles. Sed ad eundem fontem revertendum
 est, ægritudinem omnem procul abesse a sa-
 piente, quod inanis sit, quod frustra suscipia-
 tur, quod non natura exoriatur, sed iudicio,
 sed opinione, sed quadam invitatione ad do-
 lendum, cum id decreverimus ita fieri oportere.
 83 Hoc detracto, quod totum est volun-
 tarium, ægritudo erit sublata illa mœrens;
 morsus tamen & contractiuncula quædam
 animi relinquetur. Hanc dicant sane natura-
 lem, dum ægritudinis nomen abfit, grave,
 tætrum, funestum; quod cum sapientia esse,
 atque, ut ita dicam, habitare nullo modo
 possit. Atqui stirpes sunt ægritudinis quam
 multæ, quam amaræ! quæ, ipso trunco ever-
 so, omnes elidendæ sunt, & si necesse erit,
 singulis disputationibus. Superest enim nobis
 hoc, cuiuscumque est, otium. Sed ratio una
 omnium est ægritudinum, plura nomina. Nam

& invidere, ægritudinis est, & æmulari, & obrectare, & misereri, angi, lugere, moerere, ærumna affici, lamentari, sollicitari, dolere, in molestia esse, afflictiari, deiperare. Hæc omnia definiunt Stoici; eaque verba, 84 quæ dixi, singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt; quod alio loco fortasse tractabimus. Hæ sunt illæ fibræ stirpium, quas initio dixi, persequendæ, & omnes elidendæ, ne ulla unquam possit existere. Magnum opus, & difficile. Quis negat? quid autem præclarum, non idem arduum? Sed tamen id se effecturam philosophia profitetur. Nos modo curationem ejus recipiamus. Verum quidem hæc hæctenus: cetera, quotiescunque voletis, & hoc loco, & aliis, parata vobis erunt.

M. TVLLII CICERONIS
TVSCULANARVM
QVAESTIONVM

AD

B R V T V M

LIBER IV.

DE

RELIQUIS ANIMI PERTUR-
BATIONIBUS.

ICUM multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis, quæ sero admodum expetita, in hanc civitatem e Græcia transfulerunt. Nam cum a primo urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, cæremonia, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis incredibilisque cursus

ad

ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio republica liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum, & disciplina ac temperatione civitatis loquamur. Aliis hæc locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de Republica scripsimus. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinæ, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata & culta videantur. Erat enim illis pæne in conspectu præstanti sapientia & nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, præclarus auctor nobilitatis tuæ. Pythagoræ autem doctrina cum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem; idque cum conjectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis enim est, qui putet, cum floreret in Italia Græcia potentissimis & maximis urbibus, ea, quæ Magna dicta est, in hisque primum ipsius Pythagoræ, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? Quin etiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem, Py-

thagoreum a posterioribus existimatum. Nam cum Pythagoræ disciplinam & instituta cognoscerent, regisque ejus æquitatem & sapientiam a majoribus suis accepissent, ætates autem & tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagoræ auditorem fuisse crediderunt. Et de conjectura quidem hæctenus. Vestigia autem Pythagoreorum quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam cum carminibus soliti illi esse dicantur & præcepta quædam occultius tradere, & mentes suas a cogitationum intentione, cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. Ex quo perspicuum est, & cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis, & carmina. Quamquam id quidem etiam XII Tabulæ declarant, conditum solitum esse carmen; quod ne liceret fieri ad alterius injuriam, lege sanxerunt. Nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod & deorum pulvinaribus, & epulis magistratum, fides præcinunt; quod

proprium ejus fuit, de qua loquor, disciplinæ. Mihi quidem Appii Cæci carmen, quod valde Panætius laudat epistola quadam, quæ est ad Q. Tuberonem, Pythagoreorum videtur. Multa etiam sunt in nostris institutis ducta ab illis; quæ prætereo, ne ea, quæ peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. Sed, ut ad propositum redeat oratio; 5 quam brevi tempore, quot & quanti poetæ, qui autem oratores exstiterunt? facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle cœpissent. Sed de ceteris studiis alio loco & dicemus, si usus fuerit, & sæpe diximus. Sapientiæ studium vetus id quidem in nostris; sed tamen, ante Lælii ætatem & Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim. Quibus adolescentibus Stoicum Diogenem, & Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos, qui cum reipublicæ nullam unquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenæus, alter Babylonius, nunquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinæ. Qui cum cetera litteris mandarent, alii jus civile, alii orationes suas, alii monu-

menta majorum; hanc amplissimam omnium
 artium bene vivendi disciplinam vita magis,
 6 quam litteris, persecuti sunt. Itaque illius
 veræ elegantisque philosophiæ, quæ ducta a
 Socrate in Peripateticis adhuc permanfit, &
 idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Aca-
 demici eorum controversias disceptarent, nul-
 la fere sunt, aut pauca admodum Latina mo-
 numenta; five propter magnitudinem rerum,
 occupationemque hominum, five etiam, quod
 imperitis ea probari posse non arbitrabantur:
 cum interim, illis silentibus, C. Amafinius
 exstitit dicens: cujus libris editis, commota
 multitudo contulit se ad eandem potissimum
 disciplinam, five quod erat cognitu perfaci-
 lis, five quod invitabat illecebris blandæ vo-
 luptatis; five etiam, quia nihil prolatum erat
 7 melius, illud, quod erat, tenebant. Post Ama-
 finium autem multi ejusdem æmuli rationis
 multa cum scripsissent, Italiam totam occu-
 paverunt: quodque maximum argumentum
 est, non dici illa subtiliter, quod & facile
 ediscantur, & ab indoctis probentur, id illi
 4 firmamentum esse disciplinæ putant. Sed de-
 fendat quod quisque sentit: sunt enim judi-
 cia libera: nos institutum tenebimus, nullius
 que unius disciplinæ legibus adstricti, quibus

in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus. Quod cum sæpe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concludetur. Ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res est sic.

M. Dicat, si quis vult, qua de re disputari velit. *A.* Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. *M.* Aegritudine quidem, hesternae disputatione videbatur; nisi forte temporis causa assentiebare. *A.* Minime vero; nam mihi egregie probata est oratio tua. *M.* Non igitur existimas cadere in sapientem aegritudinem? *A.* Prorsus non arbitror. *M.* Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? at earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo: sublata igitur aegritudine, sublatus est metus. Restant duae perturbationes, lætitia gestiens, & libido: quæ si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. *A.* Sic prorsus intelligo. *M.* Utrum igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes

5 paululum remigare? *A.* Quidnam est istuc? nou enim intelligo. *M.* Quia Chrysippus & Stoici, cum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis & definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt; spinas partiendi & definiendi prætermittunt. Quærebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, an eam ante paululum dialecticorum remis propellerem. *A.* Isto modo vero: erit enim hoc totum, quod quæro, ex
 10 utroque perfectius. *M.* Est id quidem rectius: sed post requires, si quid fuerit obscurius. *A.* Faciam equidem; tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Græcis. *M.* Enitar equidem; sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit. Quoniam quæ Græci *πάθη* vocant, nobis *perturbationes* appellari magis placet, quam *morbos*; in his explicandis veterem illam equidem Pythagoræ primum, deinde Platonis descriptionem sequar, qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. In particepe rationis ponunt tran-

quillitatem, id est, placidam quietamque constantiam; in illa altera motus turbidos, tum iræ, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. Sit igitur hic fons. Utamur tamen, ^{II} in his perturbationibus describendis, Stoicorum definitionibus & partitionibus; qui mihi videntur in hac quæstione versari acutissime.

Est igitur Zenonis hæc definitio, ut perturbatio fit, quod *πάθος* ille dicit, averſa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. Quidam brevius, perturbationem esse appetitum vehementiorem; sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius disceſſerit a naturæ constantia. Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, & ex duobus opinatis malis: ita esse quatuor, Ex bonis libidinem, & lætitiā; ut sit lætitiā, præſentium bonorum; libido, futurorum. Ex malis metum & ægritudinem nasci censent; metum, futuris: ægritudinem, præſentibus. Quæ enim venientia metuuntur, eadem afficiunt ægritudine instantia. Læti- ¹² tia autem & libido in bonorum opinione versantur, cum libido ad id, quod videtur bonum, injecta & inflammata rapiatur; lætitiā, ut adpta jam aliquid concupitum, efferatur & gestiat. Natura enim omnes ea, quæ bo-

na videntur, sequuntur, fugiantque contraria. Quamobrem simul objecta species cuiuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. Id cum constanter prudenterque fit, ejusmodi appetitionem Stoici βέλησιν appellant, nos appellamus *voluntatem*. Eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt: Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat: quæ autem ratione adversa, incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata; quæ in omnibus stultis invenitur. Itemque, cum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. Nam cum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud *gaudium* dicitur: cum autem inaniter & effuse animus exsultat, tum illa lætitia gestiens vel nimia dici potest; quam ita definiunt: sine ratione animi elationem. Quoniamque, ut bona natura appetimus, sic a malis natura, declinamus; quæ declinatio si cum ratione fiet, *cautio* appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente; quæ autem sine ratione, & cum exanimatione humili atque fracta, nominetur *metus*: est igitur metus, ratione adversa, cautio; præsentis autem mali, sapientis affectio nulla est. Stulti autem ægritudo

est ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt & contrahunt, rationi non obtemperantes. Itaque hæc prima definitio est, ut ægritudo sit animi, adversante ratione, contractio. Sic quatuor perturbationes sunt, tres constantiæ, quoniam ægritudini nulla constantia opponitur.

Sed omnes perturbationes iudicio censentur fieri & opinione. Itaque eas definiunt prescius, ut intelligatur non modo quam vitiosæ, sed etiam quam in nostra sint potestate. Est igitur ægritudo, opinio recens mali præsentis, in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur: lætitia, opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur: metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur: libido, opinio venturi boni, quod sit ex usu jam præsens esse atque adesse. Sed quæ iudicia, quasque opinioniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, quæ efficiuntur perturbationibus, ut ægritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat; metus recessum quandam animi & fugam; lætitia profusam hilaritatem; libido effrenatam appetentiam. Opinionem autem, quam in omnes definitio-

nes superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

16 Sed singulis perturbationibus partes ejusdem generis plures subjiciuntur: ut ægritudini, invidentia, (utendum est enim, docendi causa, verbo minus usitato; quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur) æmulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, moeror, ærumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, & si quæ sunt de genere eodem. Sub metum autem subjecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati malevolentia, [lætans malo alieno], delectatio, jactatio, & similia. Libidini ira, excandescencia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, & cetera ejusmodi.

8 Hæc autem definiunt hoc modo: Invidentiam esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti. Nam si quis doleat ejus rebus secundis, a quo ipse lædatur, non recte dicitur invidere; ut si Hæctori Agamemnon. Qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. Aemulatio autem dupliciter illa quidem

dicitur, ut & in laude, & in vitio nomen
 hoc fit. Nam & imitatio virtutis, æmulatio
 dicitur; sed ea nihil hoc loco utimur; est
 enim laudis: & est æmulatio, ægritudo, si
 eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse ca-
 reat. Obrectatio autem est ea, quam intel- 18
 ligi zelotypiam volo, ægritudo ex eo, quod
 alter quoque potiatur eo, quod ipse concu-
 piverit. Misericordia est ægritudo ex mise-
 ria alterius, injuria laborantis. Nemo enim
 parricidæ aut proditoris supplicio misericor-
 dia commovetur. Angor est ægritudo pre-
 mens. Luctus ægritudo ex ejus, qui carus
 fuerit, interitu acerbo. Moeror, ægritudo fle-
 bilis. Aerumna, ægritudo laboriosa. Dolor,
 ægritudo crucians. Lamentatio, ægritudo
 cum ejulatu. Sollicitudo, ægritudo cum co-
 gitatione. Molestia, ægritudo permanens. Af-
 flictatio, ægritudo cum vexatione corporis.
 Desperatio, ægritudo sine ulla rerum exspe-
 ctatione meliorum. Quæ autem subjecta sunt 19
 sub metu, ea sic definiunt: Pigritiam, me-
 tum consequentis laboris: Pudorem & terro-
 rem, metum concutientem, ex quo fit, ut
 pudorem rubor, terrorem pallor, & tremor,
 & dentium crepitus consequatur: Timorem,
 metum mali appropinquantis: Pavorem, me-

tum mentem loco moventem, ex quo illud
Ennii,

*Tum pavor sapientiam mihi omnem ex ani-
mo expectorat:*

Exanimationem, metum subsequenter, &
quasi comitem pavoris: Conturbationem, me-
tum excutientem cogitata: Formidinem, me-
9 tum permanentem. Voluptatis autem par-
20 tes hoc modo describunt, ut Malevolentia sit
voluptas ex malo alterius sine emolumento
suo: Delectatio, voluptas suavitate auditus
animum deleniens: &, qualis est hæc au-
rium, tales sunt oculorum, & tactionum,
& odorationum, & saporum; quæ sunt om-
nes unius generis, ad perfundendum animum
tanquam illiquefactæ voluptates. Jaetatio
est voluptas gestiens, & se efferens insolenti-
21 tius. Quæ autem libidini subjecta sunt, ea
sic definiuntur, ut Ira sit libido poeniendi ejus,
qui videatur læsisse injuria: Excandescencia
autem, sit ira nascens, & modo existens, quæ
ἰσχυρῆς Græce dicitur: Odium, ira invete-
rata: Inimicitia, ira ulciscendi tempus ob-
servans: Discordia, ira acerbior, intimo odio
& corde concepta: Indigentia, libido inex-
plebilis: Desiderium, libido ejus, qui non-
dum adfit, videndi, Distinguunt illud etiam

ut sit libido earum rerum, quæ dicuntur de
 quodam aut quibusdam: quæ *κατηγορήματα*
 dialectici appellant; ut habere divitias, ca-
 pere honores. Indigentia, rerum ipsarum est,
 ut honorum, ut pecuniæ. Omnium autem
 perturbationum fontem esse dicunt, Intem-
 perantiam; quæ est a tota mente & a recta
 ratione defectio, sic averfa a præscriptione
 rationis, ut nullo modo appetitiones animi
 nec regi, nec contineri queant. Quemadmo- IO
 dum igitur temperantia sedat appetitiones, & 23
 efficit, ut hæ rectæ rationi pareant, conser-
 vatque considerata judicia mentis: sic huic
 inimica intemperantia, omnem animi statum
 inflammat, conturbat, incitat. Itaque & ægri-
 tudines, & metus, & reliquæ perturbationes
 omnes gignuntur ex ea. Quemadmodum cum
 sanguis corruptus est, aut pituita redundat,
 aut bilis, in corpore morbi ægrotationesque
 nascuntur; sic pravaram opinionum contur-
 batio, & ipsarum inter se repugnantia, sani-
 tate spoliat animum, morbisque perturbat.
 Ex perturbationibus autem primum morbi
 conficiuntur, quæ vocant illi *νοσήματα*, ea-
 que, quæ sunt eis morbis contraria, quæ ha-
 bent ad res certas vitiosam offensionem at-
 que fastidium: deinde ægrotationes, quæ ap-

pellantur a Stoicis ἀρρώσθηματα, hisque item oppositæ contrariæ offensiones. Hoc loco nimium operæ consumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi similitudo. Qua oratione prætermiffa minime necessaria, ea, quæ
 24 rem continent, pertractemus. Intelligatur igitur, perturbationem, jactantibus se opinionibus inconstanter & turbide, in motu esse semper: cum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, & tanquam in venis medullisque infederit, tum existit & morbus, & ægrotatio, & offensiones eæ, quæ sunt eis
 II morbis ægrotationibusque contrariæ. Hæc, quæ dico, cogitatione inter se differunt, re quidem copulata sunt, eaque oriuntur ex libidine & lætitia. Nam cum est concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quasi quædam Socratica medicina, quæ sanaret eam cupiditatem, permanat in venas, & inhæret in visceribus illud malum, existitque morbus & ægrotatio, quæ avelli inveterata non
 25 possit; eique morbo nomen est avaritia. Similiterque ceteri morbi: ut gloriæ cupiditas, ut mulierositas, ut ita appellem eam, quæ Græce Φιλογυνεία dicitur; ceterique similiter morbi ægrotationesque nascuntur. Quæ au-

tem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu: ut odium mulierum, quale in *μισογύνῳ* Attilii est; ut in hominum univ^{er}sum genus, quod accepimus de Timone, qui *μισάνθρωπος* appellatur; ut inhospitalitas est. Quæ omnes ægrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt & odierunt. Definiunt autem animi ægrotationem, 26 opinionem vehementem de re non expetenda, tanquam valde expetenda, inhærentem & penitus infitam. Quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt: Opinionem vehementem de re non fugienda, inhærentem & penitus infitam, tanquam fugienda. Hæc autem opinatio est, judicare se scire, quod nesciat. Aegrotationi autem talia quædam subjecta sunt, avaritia, ambitio, mulierositas, pervicacia, ligurritio, vinolentia, cupedia, & si qua similia. Est autem avaritia, opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda, inhærens & penitus infita; similisque est ejusdem generis definitio reliquarum. Of- 27 fensionum autem definitiones sunt ejusmodi, ut inhospitalitas sit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhærens & penitus infita; similiterque definitur & mulierum odium, ut Hyppolyti, & ut Timonis, generis humani.

12 Atque ut ad valetudinis similitudinem veniamus, eaque collatione utamur aliquando, sed parcus, quam solent Stoici; ut sunt alii ad alios morbos procliviores; (itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam terminosos, non quia jam sint, sed quia sæpe sint;) sic alii ad metum, alii ad aliam perturbationem. Ex quo in aliis anxietas, unde anxii; in aliis iracundia dicitur, quæ ab ira differt: estque aliud iracundum esse, aliud iratum; ut differt anxietas ab angore. Neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem & ebriositatem interest: aliudque est amantem esse, aliud amantem. Atque hæc aliorum ad alios morbos proclivitas late patet: nam pertinet ad omnes perturbationes.

28 In multis etiam vitiis apparet: sed nomen res non habet. Ergo & invidi, & malevoli, & lividi, & timidi, & misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. Hæc igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis, ægrotatio dicatur, dum ea intelligatur ad ægrotandum proclivitas. Sed hæc in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, *facilitas* nominetur, in malis *proclivitas*, ut significet

lapfionem : in neutris habeat superius no-
 men. Quo modo autem in corpore est mor- 13
 bus, & ægrotatio, & vitium; sic in animo.
morbum appellant totius corporis corruptio-
 nem : *ægrotationem*, morbum cum imbecil- 29
 litate : *vitium*, cum partes corporis inter se
 diffident; ex quo pravitas membrorum, di-
 stortio, deformitas. Itaque illa duo, morbus
 & ægrotatio, ex totius valetudinis [corporis]
 conquaffatione & perturbatione gignuntur;
 vitium autem, integra valetudine, ipsum ex
 se cernitur. Sed in animo tantummodo cogi-
 tatione possumus morbum ab ægrotatione se-
 jungere. *Vitiositas* autem est habitus, aut
 affectio in tota vita inconstans, & a se ipsa
 diffentiens. Ita fit, ut in altera, corruptione
 opinionum morbus efficiatur & ægrotatio;
 in altera inconstantia & repugnantia. Non
 enim omne vitium partes habet diffipientes:
 ut eorum, qui non longe a sapientia absunt,
 affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa,
 dum est insipiens, sed non distorta, nec pra-
 va. morbi autem & ægrotationes, partes sunt
 vitiositatis; sed perturbationes, sintne ejus-
 dem partes, quæstio est. vitia enim, affectio-
 nes sunt manentes; perturbationes autem,
 moventes, ut non possint affectionum manen-

[30 tium partes esse. Atque ut in malis attingit
 animi naturam corporis similitudo, sic & in
 bonis: sunt enim in corpore præcipua, pul-
 chritudo, vires, valetudo, firmitas, veloci-
 tas; sunt item in animo. Ut enim corporis
 temperatio, cum ea congruunt inter se, e qui-
 bus constamus; sanitas sic animi dicitur, cum
 ejus judicia, opinionesque concordant: ea-
 que animi est virtus; quam alii ipsam tem-
 perantiam dicunt esse, alii obtemperantem
 temperantiæ præceptis, & eam subsequenter,
 nec habentem ullam speciem suam: sed sive
 hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est
 autem quædam animi sanitas, quæ in insipien-
 tem etiam cadat, cum curatione medicorum
 31 conturbatio mentis aufertur. Et, ut corpo-
 ris est quædam apta figura membrorum, cum
 coloris quadam suavitate; eaque dicitur pul-
 chritudo: sic in animo, opinionum judicio-
 rumque æquabilitas & constantia, cum fir-
 mitate quadam & stabilitate virtutem subse-
 quens, aut virtutis vim ipsam continens, pul-
 chritudo vocatur. Itemque viribus corporis,
 & nervis, & efficacitati similes, similibus
 verbis animi vires nominantur. Velocitas
 autem corporis, celeritas appellatur; quæ
 eadem ingenii etiam laus habetur, propter

animi multarum rerum brevi tempore percursionem. Illud animorum corporumque ¹⁴ dissimile, quod animi valentes morbo tentari non possunt, corpora possunt: sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item; quorum omnes morbi & perturbationes ex aspersione rationis eveniunt. Itaque in hominibus solum existunt. nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. Inter acutos ³² autem, & inter hebetes interest, quod ingeniosi, ut æs Corinthium in æruginem, sic illi in morbum & incidunt tardius, & recreantur ocyus; hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit; non enim in ulla efferata & immania: quædam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, ægritudo, metus. Aegrotationes autem morbique animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quæ virtutibus sunt contraria. Morbis enim manentibus, vitia sublata esse non possunt, quia non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur. Ha- ³³ bes ea, quæ de perturbationibus enucleate disputant Stoici; quæ logica appellant, quia differuntur subtilius: ex quibus quoniam tan-

quam e scrupolis cotibus enavigavit oratio, reliquæ disputationis cursum teneamus; modo satis illa dilucide dixerimus pro rerum obscuritate. *A.* Prorsus satis: sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quæremus alias: nunc vela, quæ modo dicebas, expectamus
 15 & cursum. *M.* Quando & aliis locis de vir-
 34 tute diximus, & sæpe dicendum erit (pleræque enim quæstiones, quæ ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, & ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis; ex ea proficiscuntur honestæ voluntates, sententiæ, actiones, omnisque recta ratio: quamquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Hujus igitur virtutis contraria est vitiositas (sic enim malo, quam malitiam, appellare eam, quam Græci *κακία* appellant. Nam malitia, certi cujusdam vitii nomen est; vitiositas, omnium) ex qua concitantur perturbationes, quæ sunt, ut paulo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, averfi a ratione, & inimicissimi mentis vitæque tranquillæ. Important enim ægritudines anxias atque acerbæ, animosque affligunt, & debilitant metu:

iidem inflammant appetitione nimia ; quam
 tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, im-
 potentiam quandam animi, a temperantia &
 moderatione plurimum dissidentem. Quæ si ³⁵
 quando adepta est id, quod ei fuerat concu-
 pitum, tum fertur alacritate, ut nihil ei con-
 stet, quod agat: ut ille, qui voluptatem ani-
 mi nimiam, summum esse errorem arbitratur.
 eorum igitur malorum in una virtute posita
 sanatio est. Quid autem est non miserius so- ¹⁶
 lum, sed foedius etiam, & deformius, quam
 ægritudine quis afflictus, debilitatus, jacens?
 cui miseræ proximus est is, qui appropin-
 quans aliquod malum metuit, exanimatus-
 que pendet animi. Quam vim mali signifi-
 cantes poetæ, impendere apud inferos saxum
 Tantalo faciunt,

*Ob scelera, animique impotentiam, & su-
 perbiloquentiam.*

Ea communis pœna stultitiæ est. Omnibus
 enim, quorum mens abhorret a ratione, sem-
 per aliquid, aliis dolor, aliis terror impendet.
 Atque ut hæ tabificæ mentis perturbationes ³⁶
 sunt, ægritudinem dico & metum; sic hila-
 riores illæ, cupiditas, avide semper aliquid
 expetens, & inanis alacritas, id est, lætitiæ
 gestiens, non multum differunt ab amentia;

Ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias modestum & temperantem, alias constantem continentemque dicimus. nonnunquam hæc eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tanquam ad caput, referre volumus. Quod nisi eo nomine virtutes continerentur, nunquam ita pervulgatum illud esset, ut jam proverbii locum obtineret, *hominem frugi omnia recte facere*; quod idem cum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter, nimisque uagnifice dicere videntur.

17 Ergo is, quisquis est, qui moderatione &
37 constantia quietus animo est, sibi que ipse placatus, ut nec tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quærimus, is est beatus; cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis lætabile ad efferendum videri potest. Quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui æternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo? Nam quid aut in studiis humanis, aut in tam exigua breuitate vitæ magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil

omnino novum? Atque idem ita acrem in 381
 omnes partes aciem intendit, ut semper vi-
 deat sedem sibi ac locum sine molestia atque
 angore vivendi; ut quemcunque casum for-
 tuna invexerit, hunc apte & quiete ferat.
 quod qui faciet, non ægritudine solum vaca-
 bit, sed etiam perturbationibus reliquis om-
 nibus. His autem vacuus animus, perfecte
 atque absolute beatos efficit; idemque con-
 citatus, & abstractus ab integra certaue ra-
 tione, non constantiam solum amittit, verum
 etiam sanitatem.

Quocirca mollis & enervata putanda est 39
 Peripateticorum ratio & oratio, qui pertur-
 bari animos necesse esse dicunt; sed adhi-
 bent modum quendam, quem ultra progredi
 non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an
 vitium nullum est, non parere rationi? an
 ratio parum præcipit, nec bonum illud esse,
 quod aut cupias ardentem, aut adeptus effe-
 ras te insolenter? nec porro malum, quo aut
 oppressus jaceas, aut, ne opprimare, mente
 vix constes? eaque omnia aut nimis tristitia,
 aut nimis læta errore fieri? qui si error stul-
 tis extenuetur die, ut, cum res eadem ma-
 neat, aliter ferant inveterata, aliter recentia;
 sapientes ne attingat quidem omnino. Etenim

4° quis erit tandem modus iste? Quæramus enim modum ægritudinis, in quo operæ plurimum ponitur. Aegre tulisse P. Rutilium fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est; sed tamen transisse videtur modum, quippe qui ob eam causam a vita recesserit: moderatius igitur ferre debuit. Quid si, cum id ferret modice, mors liberorum accessisset? nata esset ægritudo nova, sed ea modica; magna tamen facta esset accessio. Quid, si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si cæcitas, si exilium, si pro singulis malis ægritudines accederent? summa ea fieret, 18 quæ non sustineretur. Qui modum igitur vitio quærit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucata præcipitaverit, sustinere se, cum velit. Ut enim id non potest; sic animus perturbatus & incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere omnino; quæque crescentia perniosa sunt, 42 eadem sunt vitiosa nascentia. Aegritudo autem, ceteræque perturbationes, amplificatæ certe pestiferæ sunt: igitur etiam susceptæ continuo in magna pestis parte versantur. Etenim ipsæ se impellunt, ubi semel a ratione discessum est; ipsaque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens,

nec reperit locum consistendi. Quamobrem nihil interest, utrum moderatas perturbatio-
 nes approbent, an moderatam injustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intempe-
 rantiam. Qui enim vitiiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum: quod cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel proclive labuntur, sustinerique nullo modo possunt. Quid, quod iidem Peripatetici perturbaciones 19 istas, quas nos extirpandas putamus, non 43 modo naturales esse dicunt, sed etiam utiliter a natura datas? quorum est talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant: cotem fortitudinis esse dicunt, multoque & in hostem, & in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse; leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitent: *Proelium rectum est hoc fieri: convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria.* Hæc nullam habent vim, nisi ira excanduit fortitudo. Nec vero de bellatoribus solum disputant: imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiæ: oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiæ. Quæ etiam si non adsit, tamen verbis,

atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. Virum denique videri negant, qui irasci nesciat; eamque, quam *lenitatem* nos dicimus, vitioso *lenitudinis* nomine appellant. Nec vero solum hanc libidinem laudant (est enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido) sed ipsum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum; nihil enim quemquam, nisi quod libeat, præclare facere posse. Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset; quærentibusque respondebat, Miltiades tropæis se e somno suscitari. Cui non sunt auditæ Demosthenis vigiliæ? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. Philosophiæ denique ipsius principes nunquam in suis studiis tantos progressus sine flagrante cupiditate facere potuissent: ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus: ubi enim quid esset, quod disci posset, eo veniendum judicaverunt. Num putamus hæc fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse? Ipsam ægritudinem, quam nos ut tætram & immanem belluam fugiendam esse diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt consti-

tutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiiis affici se in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorum data videtur ejus, qui & ignominiam & infamiam ferunt sine dolore. Morderi est melius conscientia; ex quo est illud e vita ductum ab Afranio. nam cum dissolutus filius,

Heu me miserum!

tum severus pater,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod tubet.

Reliquas quoque partes ægritudinis utiles esse dicunt: misericordiam ad opem ferendam, & calamitates hominum indignorum sublevandas: ipsum illud æmulari, obtrectare, non esse inutile, cum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se: metum vero si quis sustulisset, omnem vitæ diligentiam sublatam fore, quæ summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Hæc tamen ita disputant, ut ressecanda esse fateantur; evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse: ut in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. Quæ cum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? *A.* Mihi vero dicere aliquid; itaque exspecto, quid ad ista.

21 *M.* Reperiam fortasse: sed illud ante. vi.
 47 desne, quanta fuerit apud Academicos vere-
 cundia? plane enim dicunt, quod ad rem per-
 tineat. Peripateticis respondetur a Stoicis,
 digladientur illi, per me licet; cui nihil est
 necesse, nisi ubi fit illud, quod verisimillimum
 videatur, anquirere. Quid est igitur, quod
 occurrat in hac quaestione, quo possit attingi
 aliquid verisimile, quo longius mens huma-
 na progredi non potest? definitio perturba-
 tionis; qua recte Zenonem usum puto. Ita
 enim definit, ut *perturbatio sit adversa ra-
 tione, contra naturam, animi commotio: vel
 brevius, ut perturbatio sit appetitus vehemen-
 tior: vehementior autem intelligatur is, qui*
 48 *procul absit a naturae constantia.* Quid ad
 has definitiones possim dicere? atqui haec
 pleraque sunt prudenter acuteque differen-
 tium: illa quidem ex rhetorum pompa, *ar-
 dores animorum, cotesque virtutum.* An vero
 vir fortis, nisi stomachari coeperit, non po-
 test fortis esse? gladiatorum id quidem; quam-
 quam in eis ipsis videmus saepe constantiam:
 colloquuntur, congrediuntur, queruntur, ali-
 quid postulant, ut magis placati, quam irati
 esse videantur. Sed in illo genere fit sane Paci-
 deianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

*Occidam illum equidem, & vincam, si id
quaeritis, inquit:*

*Verum illud credo fore, in os prius acci-
piam ipse,*

*Quam gladium in stomacho Fulvi ac put-
monibu' sisto.*

*Odi hominem: iratus pugno: nec longius
quidquam*

*Nobis, quam dextrae gladium dum accomo-
det alter:*

*Usque adeo, studio atque odio illius, effe-
ror ira.*

At sine hac gladiatoria iracundia videmus 22
progreſſentem apud Homerum Ajacem mul- 49
ta cum hilaritate, cum depugnaturus eſſet
cum Heſtore: cujus, ut arma ſuſcepit, ingreſ-
ſio lætitiã attulit ſociis, terrorem autem ho-
ſtibus; ut ipſum Heſtorem, quemadmodum
eſt apud Homerum, toto pectore trementem,
provocaffe ad pugnam pœniteret. Atque hi
collocuti inter ſe, priuſquam manum confe-
rerent, leniter & quiete, nihil ne in ipſa qui-
dem pugna iracunde rabioſe fecerunt. Ego
ne Torquatum quidem illum, qui hoc cogno-
men invenit, iratum exiſtimo Gallo torquem
detraxiſſe; nec Marcellum apud Claſtidium
ideo fortem fuiſſe, quia fuerit iratus. De 50

Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel jurare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, cum in acie M. Halienum Pelignum scuto protexerit, gladiumque hosti in pectus infixerit. De L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit: video enim utrumque comminus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? an fortitudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? quid? Herculem, quem in caelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeæo? an etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? Vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis; neque enim est

23 ulla fortitudo, quæ rationis est expers. Con-

51 temnendæ res sunt humanæ; negligenda mors est: patibiles & dolores & labores putandi. Hæc cum constituta sunt iudicio atque sententia, tum est robusta illa & stabilis fortitudo: nisi forte quæ vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit,

Nunquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho, tum, cum consulem languentem reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rempublicam salvam esse vellet, se sequi iussit. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in republica fecerimus: si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quidquam similius insaniam, quam ira? quam bene Ennius initium dixit insaniam. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent sanitatis? quid Achille Homericæ scædus? quid Agamemnone in iurgio? nam Ajacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam: satis est instructa, armata, parata per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod & insani & ebrii multa faciunt sæpe vehementius. Semper Ajax fortis; fortissimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maximum, cum, Danais inclinantibus,

Summam rem perfecit manu, proelium restituit insaniens.

Dicamus igitur utilem insaniam. tracta de-
 finitionem fortitudinis: intelliges, eam sto-

24

53

macho non egere. Fortitudo est igitur affectio animi, legi summæ in perpetiendis rebus obtemperans; vel conservatio stabilis iudicii in eis rebus, quæ formidolosæ videntur, subeundis & repellendis; vel scientia rerum formidolosarum contrariarumque perferendarum aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile iudicium; vel brevius, ut Chrysippus, Nam superiores definitiones erant Sphæri, hominis in primis bene deficientis, ut putant Stoici; sunt enim omnino omnes fere similes; sed declarant communes notiones, alia magis alia. Quo modo igitur Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia perferendarum rerum, vel affectio animi in patiendo ac perferendo, summæ legi parens sine timore. Quamvis licet insectemur istos, ut Carneades solebat, metuo ne foli philosophi sint. Quæ enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellicatori, aut imperatori, aut oratori quærat aliquid, neque eos existimet sine rabie quid-

54 quam fortiter facere posse? Quid? Stoici, qui omnes insipientes insanos esse dicunt, nonne ista colligunt? remove perturbationes, ma-

ximeque iracundiam: jam videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita differunt, sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne cœnum. At non semper. Commove: senties. Sic iracundus non semper iratus est. Lacesse: jam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, cum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque est utilis? est igitur aliquid, quod perturbata mens melius possit facere, quam constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? Bene igitur nostri, cum omnia essent in moribus vitia, quod nullum erat iracundia fœdus, iracundos solos *morosos* nominaverunt. Oratorem vero irasci minime decet; simulare non dedecet. An tibi irasci tum videmur, cum quid in causis acrius & vehementius dicimus? quid? cum jam rebus transactis & præteritis orationes scribimus, num irati scribimus?

Et quis hoc animadvertit? Vincite - - -

Num aut egisse unquam iratum Aesopum, aut scripsisse existimamus iratum Accium? aguntur ista præclare, & ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione; sed aguntur leniter, & mente tranquilla. Libidinem vero laudare cujus est li-

bidinis? Themistoclem mihi & Demosthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia libidinem vocatis? quæ vel optimarum rerum, ut ea sunt, quæ profertis, sedata tamen & tranquilla esse debent. Jam ægritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Dixit enim de adolescente perduto ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quærimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria. Utile est enim uti motu animi, qui uti ratione non potest; nos autem, ut testificor sæpe, de sapiente quærimus. At etiam æmulari utile est, obtrectare, misereri. Cur misereare potius, quam feras opem, si id facere possis? an sine misericordia liberales esse non possumus? Non enim suscipere ipsi ægritudines propter alios debemus; sed alios, si possumus, levare ægritudine. Obtrectare vero alteri, aut illa vitiosa æmulatione, quæ rivalitati similis est, æmulari, quid habet utilitatis, cum sit æmulantis, angere alieno bono, quod ipse non habeat; ob-

tractantis autem, angī alieno bono, quod id
 etiam alius habeat? qui id approbari possit,
 te ægritudinē suscipere pro experientia, si
 quid habere velis? nam solum habere velle,
 summa dementia est. Mediocritates autem 57
 malorum quis laudare recte possit? quis enim
 potest, in quo libido cupiditasve sit, non li-
 bidinosus & cupidus esse? in quo ira, non
 iracundus? in quo angor, non anxius? in
 quo timor, non timidus? Libidinosum igitur,
 & cupidum, & iracundum, & anxium, & ti-
 midum censemus esse sapientem? de cujus
 excellentia multa quidem dici quamvis fuse
 lateque possint; sed brevissime illo modo, Sa-
 pientiam esse rerum divinarum & humanarum
 scientiam, cognitionemque, quæ cujusque rei
 causa sit; ex quo efficitur, ut divina imitetur,
 humana omnia inferiora virtute ducat. In
 hanc tu igitur, tanquam in mare, quod est
 ventis subiectum, perturbationem cadere tibi
 dixisti videri? quid est, quod tantam gravi-
 tatem constantiamque perturbet? an impro-
 visum aliquid, aut repentinum? quid potest
 accidere talē ei, cui nihil subitum est, quod
 homini evenire possit? Nam quod ajunt, ni-
 mia refecari oportere, naturalia relinqui;
 quid tandem potest esse naturale, quod idem

nimum esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus. Quæ evellenda & extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt.

27 Sed quoniam suspicor, te non tam de sa-
58 piente, quam de te ipso quærere (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te vis) videamus, quanta sint, quæ a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. Est enim quædam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infensa atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam invenerit; de quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adjumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo major est in eis præstantia & diviniore, eo majore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit: neglecta, multis implica-
59 tur erroribus. Ad te igitur mihi jam convertenda omnis oratio est: simulas enim quærere te de sapientia: quæris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variæ sunt curationes: nam neque omnis ægritudo una ratione sedatur: alia est enim lugenti, alia miseranti, alia invidenti

adhibenda medicina. Est etiam in omnibus
 quatuor perturbationibus illa distinctio: Utrum
 ad universam perturbationem, quæ est asper-
 natio rationis, aut appetitus vehementior;
 an ad singulas, ut ad metum, libidinem, re-
 liquasque melius adhibeatur oratio; & utrum
 illud non videatur ægre ferendum, ex quo
 suscepta sit ægritudo, an omnium rerum tol-
 lenda omnino ægritudo: ut, si quis ægre fe-
 rat, se pauperem esse, idne disputes, pauper-
 tatem malum non esse; an hominem ægre
 ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius:
 ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit
 ægritudini concedendum: ægritudine autem
 sublata, propriis rationibus, quibus heri usi
 sumus, quodam modo etiam paupertatis ma-
 lum tollitur. Sed omnis ejusmodi pertur- 28
 batio animi placatione abluatur illa quidem, 60
 cum doceas, nec bonum illud esse, ex quo
 lætitia, aut libido oriatur; nec malum, ex
 quo aut metus, aut ægritudo: verumtamen
 hæc est certa & propria sanatio, si doceas,
 ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec
 habere quidquam aut naturale, aut necessa-
 rium: ut ipsam ægritudinem leniri videmus,
 cum objicimus moerentibus imbecillitatem
 animi effeminati, cumque eorum gravitatem

constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patiantur. Quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen æquo animo arbitrantur. Putat aliquis, esse voluptatem bonum; alius autem, pecuniam: tamen & ille ab intemperantia, & hic ab avaritia avocari potest. Illa autem altera ratio & oratio, quæ simul & opinionem falsam tollit, & ægritudinem detrahit, est ea quidem subtilior, sed raro
 61 proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Quædam autem sunt ægritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit: ut si quis ægre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis: propter mala is quidem angatur, sed alia quædam sit ad eum admovenda curatio, & talis quidem, quæ possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium philosophorum. Inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione averfas, esse vitiosas: ut, etiam si mala sint illa, quæ metum ægritudinemve, bona, quæ cupiditatem lætitiameve moveant; tamen sit vitiosa ipsa commotio: constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem illum esse, quem magnanimum & fortem vi-

rum dicimus. Talis autem nec moerens, nec timens, nec cuplens, nec gestiens esse quisquam potest: eorum enim hæc sunt, qui eventus humanos superiores, quam suos animos esse ducunt. Quare omnium philosophorum, 29 ut ante dixi, una ratio est medendi, ut nihil, quale sit illud, quod perturbet animum, sed de ipsa sit perturbatione dicendum. Itaque primum in ipsa cupiditate, cum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quærendum, bonum illud, necne sit, quod libidinem moveat; sed libido ipsa tollenda est: ut siue quod honestum est, id sit summum bonum, siue voluptas; siue horum utrumque conjunctum, siue illa tria genera bonorum; tamen, etiam si virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. Continet autem omnem sedationem animi humana in conspectu posita natura; quæ quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis conditio lexque vitæ. Itaque non sine causa, cum 63 Orestem fabulam doceret Euripides, primos tres versus revocasse dicitur Socrates:

*Neque tam terribilis ulla fando ratio est,
Nec fors, nec ira coelitem investum malum,
Quod non natura humana patiendo efferat.*

Est autem utilis ad persuadendum, ea, quæ acciderint, ferri & posse & oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt; etsi ægritudinis sedatio & hesternæ disputatione explicata est, & in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) moerore & dolore conscripsimus; quodque vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturæque vim attulimus, ut magnitudini medicinæ doloris
 30 magnitudo concederet. Sed ægritudini, de
 64 qua fatis est disputatum, finitimus est metus, de quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut ægritudo præsentis, sic ille futuri mali. Itaque nonnulli ægritudinis partem quandam, metum esse dicebant, alii autem metum, præmolestiam appellabant, quod esset quasi dux consequentis molestiæ. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia: nam videndum est in utrisque, ne quid humilè, summissum, molle, effeminatum, fractum, abjectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est; tamen multum prodest, ea, quæ metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis

de rebus, quæ maxime metuuntur, de morte & de dolore, primo & proximo die disputatum est. Quæ si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus. Ac de malorum opinione hætenus.

Videamus nunc de bonorum, id est, de 31
lætitia & de cupiditate. Mihi quidem in to- 65
ta ratione ea, quæ pertinet ad animi perturbationes, una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, hæc detrahenda opinio: atque ut in malis opinatis, tolerabilia; sic in bonis, sedatiora sunt efficienda ea, quæ magna & lætabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum & bonorum: ut, si iam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quæ perturbent animum, aut in bonis, aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malevolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus, corrigendus. Atque erat facile, sequentem eam rationem, quæ maxime probatur de bonis & malis, negare unquam lætitia affici posse insipientem, quod nihil unquam haberet boni. Sed loquimur 66
nunc more communi. Sint sane ista bona,

quæ putantur, honores, divitiæ, voluptates, cetera: tamen in eis ipsis potiundis exultans gestiensque lætitia, turpis est; ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio est effusio animi in lætitia, quo, in dolore, contractio; eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua lætitia in fruendo; & ut nimis afflictis molestia, sic nimis elati lætitia jure judicantur leves: & cum invidere ægritudinis fit; malis autem alienis voluptatem capere, lætitia: utrumque immanitate & feritate quadam proponenda, castigari solet. Atque ut confidere decet, timere non decet; sic gaudere decet, lætari non decet, quoniam docendi
 67 causa a gaudio lætitiã distinguimus. Illud jam supra diximus, contractionem animi recte fieri nunquam posse, elationem posse: aliter enim Nævianus ille gaudet Hector,

Laetus sum

*Laudari me abs te, pater, laudato viro:
 aliter ille apud Trabeam,*

*Laena delinita argento nutum observabit
 meum,*

*Quid velim, quid studeam: adveniens digito
 impellam januam:*

*Fores patebunt: de improvise Chrysis ubi
 me adspexerit,*

*Alacris obviam mihi veniet, complexum ex-
optans meum,*

Mihi se dedet.

Quam hæc pulchra putet, ipse jam dicet,

Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

Hæc lætitia quam turpis sit, satis est diligen- 32
ter attendentem penitus videre. Et ut tur- 68

pes sunt, qui efferunt se lætitia tum, cum
fruuntur Venereis voluptatibus; sic flagitiosi,
qui eas inflammato animo concupiscunt. To-
tus vero iste, qui vulgo appellatur amor, (nec,
hercule, invenio, quo nomine alio possit ap-
pellari) tantæ levitatis est, ut nihil videam,
quod putem conferendum. Quem Cæcilius,

--- deum qui non summum putet,

*Aut stultum, aut rerum esse imperitum exi-
stimet:*

Cui in manu sit, quem esse dementem velit,

*Quem sapere, quem insanire, quem in mor-
bum injici,*

*Quem contra amari, quem arcessier, expeti
quem.*

O præclaram emendatricem vitæ, poeticam! 69
quæ amorem, flagitii & levitatis auctorem,
in concilio deorum collocandum putet. De
comœdia loquor; quæ, si hæc flagitia non
probaremus, nulla esset omnino. Quid ait
ex tragœdia princeps ille Argonautarum?

*Tu m' amoris magis, quam honoris, serva-
visti gratia.*

Quid ergo? hic amor Medæe quanta miseriarum excitavit incendia! atque ea tamen apud alium poetam patri dicere audeat, se conjugem habuisse

*Illum, amor quem dederat, qui plus pollet,
potiorque est patre.*

33 Sed poetas ludere sinamus, quorum fabulis
70 in hoc flagitio versari ipsum videmus Jovem.

Ad magistros virtutis, philosophos veniamus: qui amorem negant stupri esse, & in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. Quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? Mihi quidem hæc in Græcorum gymnasiis nata consuetudo videtur; in quibus isti liberi & concessi sunt amores. Bene ergo Ennius,

*Flagitii principium est nudare inter cives
corpora.*

qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen & anxii sunt; eoque magis,
71 quod seipsum continent & coercent. Atque, ut muliebres amores omittam, quibus majorem licentiam natura concessit: quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poetæ ve-

lint; aut non intelligit, quid apud Euripi-
 dem & loquatur & cupiat Lajus? quid de-
 nique homines doctissimi & summi poetæ de
 se ipsi & carminibus edant, & cantibus? for-
 tis vir in sua republica cognitus, quæ de ju-
 venum amore scripsit Alcæus? nam Ana-
 creontis quidem tota poesis est amatoria. Ma-
 xime vero omnium flagrasse amore Rheginum
 Ibycum, apparet ex scriptis. Atque horum 34
 omnium libidinosos esse amores videmus. Phi-
 losophi sumus exorti, & auctore quidem no-
 stro Platone, quem non injuria Dicæarchus
 accusat, qui amori auctoritatem tribueremus.
 Stoici vero & sapientem amaturum esse di- 72
 cunt; & amorem ipsum, conatum amicitiae
 faciundæ ex pulchritudinis specie definiunt.
 Qui si quis est in rerum natura sine sollicitu-
 dine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio;
 fit sane: vacat enim omni libidine. hæc au-
 tem de libidine oratio est. Sin autem est
 aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit,
 aut non multum ab insania, qualis in Leu-
 cadia est:

*Si quidem sit quisquam deus, cui ego sim
 curæ.*

At id erat deis omnibus curandum, quemad- 73
 modum hic frueretur voluptate amatoria.

Heu me infelicem!

Nihil verius. Probe & ille,

Sanusne es, qui temere lamentare?

Sic insanus videtur etiam suis. At quas tra-
gœdias efficit?

*Te, Apollo sancte, fer opem, teque, omni-
potens Neptune, invoco,*

Vosque adeo venti,

Mundum totum se ad amorem suum suble-
vandum conversurum putat: Venerem unam
excludit, ut iniquam:

Nam quid ego te appellem, Venus?

74 eam præ libidine negat curare quidquam;
quasi vero ipse non propter libidinem tanta
35 flagitia & faciat, & dicat. Sic igitur affe-
cto hæc adhibenda curatio est, ut & illud,
quod cupiat, ostendatur quam leve, quam
contemnendum, quam nihili sit omnino, quam
facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel
omnino negligi possit. Abducendus est etiam
nonnunquam ad alia studia, sollicitudines,
curas, negotia: loci denique mutatione, tan-
quam ægroti [non] convalescentes, sæpe cu-
75 randus est. Etiam novo quodam amore ve-
terem amorem tanquam clavo clavum ejicien-
dum putant: maxime autem admonendus,
quantus sit furor amoris. Omnibus enim ex

animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si jam ipsa illa accusare nolis, stupra dico, & corruptelas, & adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitude: sed ut hæc omittas, perturbatio ipsa mentis in amore, fœda per se est. Nam ut illa præteream, quæ sunt furoris; 76 hæc ipsa per sese quam habent levitatem, quæ videntur esse mediocria?

--- injuriæ,

Suspiciones, inimicitiae, induciae,

Bellum, pax rursum. Incerta hæc si tu postules

Ratione certa facere, nihilo plus agas,

Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

Hæc inconstantia mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi judicio susceptam, nisi voluntariam. Et enim si naturalis amor esset, & amarent omnes, & semper amarent, & idem amarent; neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

Ira vero, cum diu perturbat animum, 36
dubitationem insaniam non habet: cujus im- 77

pulsu existit etiam inter fratres tale iur-
gium :

*Quis homo te exsuperavit unquam gentium
impudentia?*

Quis autem malitia te?

Nosti quæ sequuntur. Alternis enim versibus
intorquentur inter fratres gravissimæ contu-
melix: ut facile appareat, Atrei filios esse,
ejus, qui meditatur poenam in fratrem no-
vam :

*Major mihi moles, majus miscendum ma-
lum,*

*Qui illius acerbum cor contundam & com-
primam.*

Quo igitur hæc erupit moles? audi Thye-
stem ipsum :

*Impius hortatur me frater, ut meos malis
miser*

Mandem natos.

Eorum viscera apponit: quid est enim, quo
non progrediatur eodem ira, quo furor? Ita-
que iratos proprie dicimus exisse de potesta-
te, id est, de consilio, de ratione, de mente;
horum enim potestas in totum animum esse
78 debet. His aut subtrahendi sunt ii, in quos
impetum conantur facere, dum se ipsi colligant
(quid est autem se ipsam colligere, nisi
dissi-

dissipatas animi partes rursus in suum locum cogere?) aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Defervescere autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytæ, qui cum villico factus esset iratior, *Quo te modo, inquit, accepissem, nisi iratus essem?* Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? (potest utilis esse infania?) aut naturalem? an quidquam esse potest secundum naturam, quod sit repugnante ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira? aut alius alio magis iracundus esset; aut finem haberet prius, quam esset ulta, ulciscendi libido; aut quemquam pœniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus; qui cum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit: tanta vis fuit pœnitendi. Quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi sit totus opinabilis ac voluntarius? quis enim dubitarit, quin ægrotationes animi, qualis est avaritia, gloriæ cupiditas, ex eo, quod magni æstimetur ea res, ex qua animus ægrotat, orientur? unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in opi-

80 nione. Et, si fidentia, id est, firma animi confisio, scientia quaedam est & opinio gravis, non temere assentiens; diffidentia quoque est metus expectati & impendentis mali. Et, si spes est expectatio boni; mali expectationem esse necesse est metum. Ut igitur metus, sic reliquæ perturbationes sunt in malo, Ergo ut constantia, scientiæ; sic perturbatio, erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid, ii sunt ita constituti, quasi mala valetudine animi; sanabiles tamen: ut Socrates dicitur, cum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cuiusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus, cum illa sibi infita, sed ratione a se si dejecta diceret. Ergo, ut optima quisque valetudine affectus potest videri, utut natura ad aliquem morbum proclivior; sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. Inveteratio autem, ut in corporibus, ægrius depellitur

quam perturbatio; citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

Sed cognita jam causa perturbationum, 38
 quæ omnes oriuntur ex judiciis opinionum & 82
 voluntatibus, sit jam hujus disputationis modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum & malorum finibus, nihil a philosophia posse aut majus aut utilius optari, quam hæc, quæ a nobis hoc quatrduo disputata sunt. Morte enim contempta, & dolore ad patiendum levato, adjunximus sedationem ægritudinis; qua nullum homini malum majus est. Etsi enim omnis animi perturbatio gravis est, nec multum differt ab amentia; tamen ita ceteros, cum sint in aliqua perturbatione aut metus, aut lætitiæ, aut cupiditatis, commotos modo & perturbatos dicere solemus; at eos, qui se ægritudini dediderunt, miseros, afflictos, ærumnosos, calamitosos. Itaque non fortui- 83
 to factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de ægritudine, & de ceteris perturbationibus disputarem: in ea est enim fons miseriarum & caput. Sed & ægritudinis & reliquorum animi morborum una sanatio est: omnes opinabiles esse & volun-

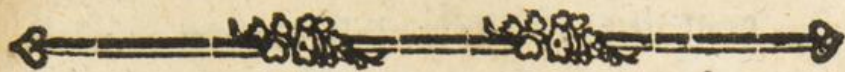

tarios, eaque re fuscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. Demus ergo nos huic excolendos, patiamurque nos sanari. his enim malis infidentibus, non modo beati, sed nefani quidem esse possumus. Aut igitur negemus, quidquam ratione confici, cum contra nihil sine ratione recte fieri possit; aut cum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si & boni & beati volumus esse, omnia adjumenta & auxilia petamus bene beateque vivendi.

Q
Tu
nob
prol
dum
rati
tuis,
se co
propt
fortun

M. TVLLII CICERONIS
TUSCULANARVM
QVAESTIONVM

AD

B R V T V M

LIBER V.

VIRTVTEM AD BEATE VIVEN-
DVM SE IPSA ESSE CON-
TENTAM.

QVINTVS hic dies, Brute, finem faciet I
Tusculanarum disputationum; quo die est a
nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime
probas, disputatum. Placere enim tibi admo-
dum sensi & ex eo libro, quem ad me accu-
ratissime scripsisti, & ex multis sermonibus
tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa ef-
se contentam. Quod etsi difficile est probatu,
propter tam varia & tam multa tormenta
fortunæ; tale tamen est, ut elaborandum sit,

quo facilius probetur: nihil est enim omnium,
 quæ in philosophia tractantur, quod gravius
 2 magnificentiusque dicatur. Nam cum ea cau-
 sa impulerit eos, qui primi se ad philosophiæ
 studium contulerunt, ut, omnibus rebus post-
 habitis, totos se in optimo vitæ statu exqui-
 rendo collocarent; profecto spe beate viven-
 2 di tantam in eo studio curam operamque po-
 fuerunt. Quod si ab iis inventa & perfecta
 virtus est, & si præsidii ad beate vivendum
 in virtute satis est; quis est, qui non præcla-
 re & ab illis positam, & a nobis susceptam
 operam philosophandi arbitretur? sin autem
 virtus subiecta sub varios incertosque casus,
 famula fortunæ est, nec tantarum virium est,
 ut se ipsa tueatur; vereor, ne non tam vir-
 tutis fiducia nitendum nobis ad spem beate
 3 vivendi, quam vota facienda videantur. Equi-
 dem eos casus, in quibus me fortuna vehe-
 menter exercuit, mecum ipse considerans,
 huic incipio sententiæ diffidere; interdum &
 humani generis imbecillitatem fragilitatem-
 que extimescere. Vereor enim, ne natura,
 cum corpora nobis infirma dedisset, iisque
 & morbos insanabiles, & dolores intolerabi-
 les adjunxisset, animos quoque dederit & cor-
 porum doloribus congruentes, & separatim

luis angoribus & molestiis implicatos. Sed ⁴
in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum &
ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtu-
te de virtutis robore existimo. Illa enim, si
modo est ulla virtus, (quam dubitationem
avunculus tuus, Brute, sustulit;) omnia,
quæ cadere in hominem possunt, subter se ha-
bet: eaque despiciens, casus contemnit hu-
manos; culpaque omni carens, præter se ip-
sam, nihil censet ad se pertinere. Nos au-
tem omnia adversa tum venientia metu au-
gentes, tum moerore præsentia, rerum na-
turam, quam errorem nostrum, damnare ma-
lumus. Sed & hujus culpæ, & ceterorum ²
vitiolorum peccatorumque nostrorum, omnis a ⁵
philosophia petenda correctio est; cujus in-
finum cum a primis temporibus ætatis no-
stra voluntas studiumque nos compulisset, his
gravissimis casibus in eundem portum, ex
quo eramus egressi, magna jactati tempestate
confugimus. O vitæ philosophia dux! o vir-
tutis indagatrix, expultrixque vitiorum! quid
non modo nos, sed omnino vita hominum si-
ne te esse potuisset? tu urbes peperisti: tu
dissipatos homines in societatem vitæ convo-
casti: tu eos inter se primo domicilliis, dein-
de conjugiiis, tum literarum & vocum com-

munione junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum & disciplinæ fuisti: ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies, bene & ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponeendus. Cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis? quæ & vitæ tranquillitatem largita nobis es, & terrorem mortis sustulisti. Ac philosophia quidem tantum abest, ut, proinde ac de hominum est vita merita, laudetur, ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitæ parentem, & hoc parricidio se inquinare audet? & tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, & hæc indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt; nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur. Quam rem antiquissimam cum videamus, nomen tamen confitemur esse recens.

3 Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quæ divinarum humanarumque rerum, tum initiorum, causarumque cujusque

rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos affequebatur. Itaque & illos septem, qui a Græcis σοφοί, *sapientes* a nostris & habebantur, & nominabantur; & multis ante seculis Lycurgum, cujus temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur; etiam heroicis ætatibus Ulysses & Nestorem accepimus & fuisse, & habitos esse sapientes. Nec vero Atlas sustinere cœlum, nec Prometheus affixus Caucasus, nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia, traderetur, nisi cœlestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulæ traduxisset. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes & habebantur, & nominabantur; idque eorum nomen usque ad Pythagoræ manavit ætatem; quem, ut scribit auditor Platonis, Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, eumque cum Leonte, principe Phliasiorum, doctè & copiose disseruisse quædam; cujus ingenium & eloquentiam cum admiratus esset Leon, quæsisse ex eo, qua maxime arte confideret; at illum artem quidem se scire nullam, sed esse *philosophum*: admiratum Leontem novitatem nominis, quæsisse, quinam essent

philosophi, & quid inter eos & reliquos in-
 9 tereffet? Pythagoram autem respondisse,
 „ similem sibi videri vitam hominum, & mer-
 „ catum eum, qui haberetur maximo ludo-
 „ rum apparatu totius Græciæ celebritate.
 „ nam ut illic alii corporibus exercitatis glo-
 „ riam & nobilitatem coronæ peterent; alii
 „ emendi aut vendendi quæstu & lucro du-
 „ cerentur: effiet autem quoddam genus eo-
 „ rum, idque vel maxime ingenuum, qui nec
 „ plausum, nec lucrum quærerent, sed vi-
 „ fendi causa venirent, studioseque perspice-
 „ rent, quid ageretur, & quo modo: ita nos
 „ quasi in mercatus quandam celebritatem
 „ ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia
 „ vita & natura profectos, alios gloriæ servire,
 „ alios pecuniæ: raros esse quosdam, qui,
 „ ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum
 „ naturam studiose intuerentur: hos se ap-
 „ pellare sapientiæ studiosos, id est enim phi-
 „ losophos: & ut illic liberalissimum effiet,
 „ spectare, nihil sibi acquirentem, sic in vita
 „ longe omnibus studiis contemplationem re-
 4 „ rum cognitionemque præstare.,, Nec ve-
 10 ro Pythagoras nominis solum inventor, sed
 rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui
 cum post hunc Philiasium sermonem in Ita-

liam venisset, exornavit eam Græciam, quæ
Magna dicta est, & privatim & publice, præ-
stantissimis & institutis & artibus; cujus de
disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicen-
di. Sed ab antiqua philosophia usque ad So-
cratem, qui Archelaum, Anaxagoræ disci-
pulum, audierat, numeri motusque tracta-
bantur, & unde omnia orirentur, quove re-
ciderent; studioseque ab his siderum magni-
tudines, intervalla, cursus anquirebantur, &
cuncta cœlestia. Socrates autem primus phi-
losofiam devocavit e cœlo, & in urbibus
collocavit, & in domos etiam introduxit, &
coegit de vita & moribus, rebusque bonis &
malis quærere. Cujus multiplex ratio dis- II
putandi, rerumque varietas, & ingenii ma-
gnitudo, Platonis memoria & literis conse-
crata, plura genera effecit dissentientium phi-
losophorum. E quibus nos id potissimum
consecuti sumus, quo Socratem usum arbi-
trabamur, ut nostram ipsi sententiam tege-
remus, errore alios levaremus, & in omni
disputatione, quid esset simillimum veri, quæ-
reremus. Quem morem cum Carneades acu-
tissime copiosissimeque tenuisset, fecimus &
alias sæpe, & nuper in Tusculano, ut ad
eam consuetudinem disputaremus. Et qua-

tridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus; quinto autem die, cum eodem in loco confedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

5 *A.* Non mihi videtur ad beate vivendum
 12 satis posse virtutem. *M.* At hercule Bruto meo videtur; cujus ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. *A.* Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames; sed hoc, quod mihi dixi videri, quale sit: de eo a te disputari volo. *M.* Nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem? *A.* Prorsus nego. *M.* Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est praesidii in virtute? *A.* Certe satis. *M.* Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut, quem bene fateare, eum negare beate vivere? *A.* Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, & ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene: dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. Haec etiam in equuleum conjiciuntur, quo vita non adspirat beata. *M.*
 13 Quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, cum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, re-

liquæque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem? *A.* Tu, si quid es factururus, nova aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tanquam levia quædam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata, quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim perrectura beata vita, nec eas a se desertas passura videatur. Cum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum, ad rem veritatemque traduxeris; hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. Quamobrem hoc nunc quæramus: **14** virtutes autem, nol^p vereri, ne exoptulent & querantur se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos; multaque de *M. Atilio*, *Q. Cæpione*, *M. Aquillio* recordatur; beatamque vitam, si imaginibus potius uti, quam rebus ipsis placet, conantem ire in equuleum, retinet [ipsa prudentia,] negatque ei cum dolore & cruciatu quidquam esse commune. *M.*

6 Facile patior, te isto modo agere: etsi ini-
 15 quum est præscribere mihi te, quemadmo-
 dum a me disputari velis. Sed quæro utrum
 aliquid actum superioribus diebus, an nihil
 arbitremur? *A.* Actum vero, & aliquantum qui-
 dem. *M.* Atqui, si ita est, profligata jam hæc,
 & pæne ad exitum adducta quæstio est. *A.*
 Quo tandem modo? *M.* Quia motus turbu-
 lenti, jactationesque animorum incitatæ, &
 impetu inconsiderato elatæ, rationem omnem
 repellentes, vitæ beatæ nullam partem re-
 linquunt. Quis enim potest, mortem aut do-
 lorem metuens, quorum alterum sæpe adest,
 alterum semper impendet, esse non miser?
 quid, si idem (quod plerumque fit) pauper-
 tatem, ignominiam, infamiam timet; si de-
 bilitatem, cæcitatem; si denique, quod non
 singulis hominibus, sed potentibus populis
 sæpe contigit, servitutem; potest ea timens
 16 esse quisquam beatus? Quid, qui non modo
 ea futura timet, verum etiam fert sustinet-
 que præsentia? adde eodem exilia, luctus,
 orbitates. Qui rebus his fractus ægritudine
 eliditur, potest tandem esse non miserrimus?
 Quid vero illum, quem libidinibus inflam-
 matum & furentem videmus, omnia rabi-
 de appetentem cum inexplebili cupiditate,

quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? quid elatus ille levitate, inanique lætitia exsultans & temere gestiens; nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beatior? Ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines incitant, nullæ futiles lætitiæ exsultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente: sic animi quietus & placatus status cernitur, cum perturbatio nulla est, qua moveri queat. Quod si est, qui vim fortunæ, qui omnia humana, quæ cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat; idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate: quid est, cur is non beatus sit; & si hæc virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa per se non efficiat beatos? *A.* Atqui alterum dici non potest, quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotentia lætitia efferantur, beati sint; itaque id tibi concedo: alterum autem jam integrum non est. Superioribus enim disputationibus

effectum est, vacare omni animi perturbatio-
 ne sapientem. *M.* Nimirum igitur confecta
 res est: videtur enim ad exitum venisse quæ-
 18 stio. *A.* Propemodum id quidem. *M.* Ve-
 rumtamen mathematicorum iste mos est, non
 est philosophorum. Nam geometræ cum ali-
 quid docere volunt, si quid ad eam rem per-
 tinet eorum, quæ ante docuerunt, id sumunt
 pro concessio & probato: illud modo expli-
 cant, de quo ante nihil scriptum est. Philo-
 sopheri, quamcunque rem habent in manibus,
 in eam, quæ conveniunt, congerunt omnia;
 etsi alio loco disputata sunt. Quod ni ita ef-
 set, cur Stoicus, si esset quæsitum, satisne ad
 beate vivendum virtus posset, multa diceret?
 cui satis esset, respondere, se ante docuisse,
 nihil bonum esse, nisi quod honestum esset;
 hoc probato consequens esse, beatam vitam
 virtute esse contentam: &, quo modo hoc sit
 consequens illi, sic illud huic; ut, si beata
 vita virtute contenta sit, nisi honestum quod
 19 sit, nihil aliud sit bonum. Sed tamen non
 agunt sic: nam & de honesto & de summo
 bono separatim libri sunt; & cum ex eo effi-
 ciatur, satis magnam in virtute ad beate vi-
 vendum esse vim, nihilominus hoc agunt se-
 paratim. Propriis enim, & suis argumentis,

&

& admonitionibus tractanda quæque res est, tanta præsertim. Cave enim putes, ullam a philosophia vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiæ promissum uberius aut majus. Nam quid profitetur? o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus: ut omnia præsidia haberet in se bene beateque vivendi: ut esset semper denique beatus. Sed videro, quid efficiat. Tantisper hoc ipsum magni æstimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus præmiis donisque fortunæ, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, præmium proposuit ei, qui invenisset novam voluptatem; qua ipsa non fuisset contentus: neque enim unquam finem inveniet libido. Nos vellem præmio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmiter crederemus.

A. Vellem id quidem: sed habeo paululum, quod requiram. Ego enim assentior, eorum, quæ posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici; sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed

Brutus tuus, auctore Aristo & Antiocho non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquod præter virtutem. *M.* Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? *A.* Tu vero, ut videtur: nam præfinire non est
 22 meum. *M.* Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi & cum Antiocho sæpe, & cum Aristone nuper, cum Athenis imperator apud eum deversarer, dissensio fuit: mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, cum in malis esset; in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis aut fortunæ mala. Dicebantur hæc, quæ scripsit etiam Antiochus locis pluribus: virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam: deinde ex
 23 maiore parte plerasque res nominari, etiam si qua pars abesset, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam; quæ genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte claudicaret, tamen ex multo maiore parte obtinere
 nomen suum. Hæc nunc enucleare non ita necesse est; quamquam non constantissime dici mihi videntur. Nam & qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior: (si est enim quod desit, ne beatus quidem est:) &, quod ex maiore parte unamquam-

que rem appellari spectarique dicunt, est ubi id isto modo valeat. Cum vero tria genera malorum esse dicant; qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus & confectum doloribus, huic paulumne ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam? Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non potuit. Nam cum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriæ eversiones, exilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate & ample loqui, cum humiliter demisseque sentiret. Quam bene, non quaeritur: constanter quidem certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, cum prima concefferis. Hic autem elegantissimus omnium philosophorum & eruditissimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum: vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. in eo etiam putatur dicere, in rotam beatam vitam non ascendere. Non usquam id quidem dicit omnino; sed, quæ dicit, idem valent. Possum

igitur, cui concefferim, in malis effe dolores corporis, in malis naufragia fortunæ, huic succenfere dicenti, non omnes bonos effe beatos, cum in omnes bonos ea, quæ ille in malis numerat, cadere poffint? Vexatur idem Theophrastus & libris & fcholis omnium philofophorum, quod in Calliftiene fuo laudarit illam fententiam:

Vitam regit fortuna, non fapientia.

Negant ab ullo philofopho quidquam dictum effe languidius. Recte id quidem; fed nihil intelligo dici potuiffe constantius. Si enim tot funt in corpore bona, tot extra corpus, in casu atque fortuna; nonne confentaneum est, plus fortunam, quæ domina rerum fit & externarum & ad corpus pertinentium, quam
 26 confilium, valere? An malumus Epicurum imitari? qui multa præclare sæpe dicit: quam enim fibi conftanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum: Philofophi id quidem; fed fi Socrates, aut Antifthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem effe dixerit. Negat, quemquam jucunde poffe vivere, nifi idem honeste, fapienter, iufteque vivat. Nihil gravius, nihil philofophia dignius; nifi idem hoc ipfum, honeste, fapienter, iufte, ad voluptatem refer-

ret. Quid melius, quam fortunam exiguam
intervenire sapienti? sed hoc isne dicit, qui,
cum dolorem non modo maximum malum,
sed solum malum etiam dixerit, toto corpore
opprimi possit doloribus acerrimis, tum cum
maxime contra fortunam gloriatur? Quod 27
idem melioribus etiam verbis Metrodorus,
*Occupavi te, inquit, Fortuna, atque cepi; om-
nesque aditus tuos interclusi, ut ad me adspi-
rare non posses.* Præclare, si Aristo Chius,
aut Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod tur-
pe esset, nihili malum duceret. Tu vero,
Metrodore, qui omne bonum in visceribus
medullisque condideris; & definieris, sum-
mum bonum firma corporis affectione, ex-
plorataque spe contineri, fortunæ aditus in-
terclusisti? quo modo? isto enim bono jam
exspoliari potes. Atqui his capiuntur im- IO
periti; & propter hujusmodi sententias, isto- 28
rum hominum est multitudo. Acute autem
disputantis illud est, non quid quisque dicat,
sed quid cuique dicendum sit, videre. Ve-
lut in ea ipsa sententia, quam in hac dispu-
tatione suscepimus, omnes bonos semper bea-
tos volumus esse. Quid dicam bonos, per-
spicuum est: omnibus enim virtutibus instru-
ctos & ornatos, cum sapientes, tum viros

bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint
 beati. Equidem hos existimo, qui sint in bo-
 nis, nullo adjuncto malo. Neque ulla alia
 huic verbo, cum beatum dicimus, subjecta
 notio est, nisi, secretis malis omnibus, cu-
 mulata bonorum complexio. Hanc assequi
 virtus, si quidquam præter ipsam boni est,
 non potest: aderit enim malorum, si mala
 illa ducimus, turba quædam, paupertas, igno-
 bilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum,
 graves dolores corporis, perdita valetudo,
 debilitas, cæcitas, interitus patriæ, exilium,
 servitus denique. In his tot & tantis (at-
 que etiam plura possunt accidere) potest esse
 sapiens: nam hæc casus importat, qui in sa-
 pientem potest incurrere. At si ea mala sunt,
 quis potest præstare, sapientem semper bea-
 tum fore, cum vel in omnibus his uno tem-
 3° pore esse possit? Non igitur facile concedo,
 neque Bruto meo, neque communibus magi-
 stris, neque veteribus illis, Aristoteli, Speu-
 sippo, Xenocrati, Polemoni, ut cum ea, quæ
 supra enumeravi, in malis numerent, iidem
 dicant, semper beatum esse sapientem. Quos
 si titulus hic delectat insignis & pulcher, Py-
 thagora, Socrate, Platone dignissimus, indu-
 cant animum, illa, quorum splendore capiun-

tur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere, eaque, quæ his contraria sint, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quidquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis. Namque & hæc loqui, quæ sunt ³¹ magni cujusdam & alti viri, & eadem, quæ vulgus, in malis & bonis numerare, concedi nullo modo potest: qua gloria commotus Epicurus exoritur; cui etiam, si diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate hujus sententiæ capitur; sed nunquam id diceret, si ipse se audiret. Quid est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum, vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam hoc suave est*, tum, cum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

A. Abducis me, ut tibi assentiar. Sed ¹¹ tua quoque, vide, ne desideretur constantia. ³²

M. Quonam modo? *A.* Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi vide-

bare, contra Catonem differens, hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem & Peripateticos nihil præter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causæ, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? rem enim opinor spectari oportere, non verba. *M.* Tu quidem tabellis ob-
 33 signatis agis mecum; & testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim. Cum aliis isto modo, qui legibus impositis disputant. Nos in diem vivimus? quodcunque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus: itaque soli sumus liberi. Verumtamen, quoniam de constantia paulo ante diximus, non ego hoc loco id quærendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset; sed, si ita esset, tum ut hoc totum, beate vivere, in una virtute poneret.
 34 Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper sapiens: quam sibi conveniat, ipse viderit. Gloria quidem hujus sententiæ quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus: etsi Zeno Citticus, advena quidem, & ignobilis verborum opi-

fex, insinuasse se in antiquam philosophiam
 videtur. Hujus sententiæ gravitas a Plato- 12
 nis auctoritate repetatur; apud quem sæpe
 hæc oratio usurpata est, ut nihil præter vir-
 tutem diceretur bonum; velut in Gorgia So-
 crates, cum esset ex eo quæsitum, Arche-
 laum, Perdiccæ filium, qui tum fortunatissi-
 mus haberetur, nonne beatum putaret? „*Haud* 35
 „*scio, inquit, nunquam enim cum eo collo-*
 „*tus sum.* Ain tu? an tu aliter id scire non
 „*potes? Nullo modo.* Tu igitur ne de Per-
 „*sarum quidem rege magno potes dicere,*
 „*beatusne sit? An ego possim, cum ignorem,*
 „*quam sit doctus, quam vir bonus? Quid?*
 „*tu in eo sitam vitam beatam putas? Ita*
 „*prorsus existimo, bonos, beatos: improbos,*
 „*miseros.* Miser ergo Archelaus? *Certe, si*
 „*injustus.*“ Videturne omnem hic beatam
 vitam in una virtute ponere? Quid vero in 36
 epitaphio? quo modo idem? „Nam cui vi-
 „*ro, inquit, ex se ipso apta sunt omnia, quæ*
 „*ad beate vivendum ferunt, nec suspensa alio-*
 „*rum aut bono casu, aut contrario, pendere*
 „*ex alterius eventis, & errare coguntur;*
 „*huic optime vivendi ratio comparata est.*
 „*Hic est ille moderatus, hic fortis, hic sa-*
 „*piens: hic, & nascentibus, & cadentibus*

„ cum reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit & obediet præcepto illi veteri:

Neque enim laetabitur unquam, nec moerebit nimis,

Quod semper in se ipso omnem spem reponet sui.

13 Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augustoque fonte nostra omnis manabit oratio.

37 Unde igitur rectius ordiri possumus, quam a communi parente natura? quæ quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quodque genere perfectum esse voluit. Itaque & arbores, & vites, & ea, quæ sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt; alia semper virent, alia hieme nudata, verno tempore tepesacta frondescent; neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, & suis in quoque feminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut baccas; omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediante, perfecta sint. 38 Facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturæ perspicî potest. Namque alias bestiantes aquarum incolas esse voluit; alias volucres, coelo frui libero; serpentes quasdam,

quasdam esse gradientes; earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas; immanes alias, quasdam autem cicures; nonnullas abditas, terraque tectas: atque earum quæque suum tenens munus, cum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturæ. Et ut bestiis aliud alii præcipui a natura datum est, quod suum quæque retinet, nec discedit ab eo; sic homini multo quiddam præstantius: etsi præstantia debent ea dici, quæ habent aliquam comparationem. Humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. Hic³⁹ igitur, si est excultus, & si ejus acies ita curata est, ut ne cæcetur erroribus; fit perfecta mens, id est, absoluta ratio; quod est idem virtus. Et, si omne beatum est, cui nihil deest, & quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium; certe omnes virtutis compotes, beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam⁴⁰ beatissimi. Quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui diffidit, beatus esse qui potest? At diffidat I4

necesse est, qui bona dividit, tripartito:
 Qui enim poterit aut corporis firmitate,
 aut fortunæ stabilitate confidere? atqui,
 nisi stabili, & fixo, & permanente bono,
 beatus esse nemo potest. Quid ergo ejus-
 modi istorum est? ut mihi Laconis illud di-
 ctum in hos cadere videatur: qui glorianti
 cuidam mercatori, quod multas naves in om-
 nem oram maritimam dimisisset, *Non sane
 optabilis quidem ista, inquit, rudentibus apta
 fortuna.* An dubium est, quin nihil sit ha-
 bendum in eo genere, quo vita beata com-
 pletur, si id possit amitti? nihil enim intera-
 rescere, nihil exstingui, nihil cadere debet
 eorum, in quibus vita beata consistit: nam
 qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus
 41 esse non poterit. Volumus enim, eum, qui
 beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, se-
 ptum atque munitum; non ut parvo metu
 præditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens
 is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui ni-
 hil nocet; sic sine metu is habendus est, non
 qui parum metuit, sed qui omnino metu va-
 cat. Quæ est enim alia fortitudo, nisi animi
 affectio cum in adeundo periculo, & in la-
 bore ac dolore patiens, tum procul ab omni
 42 metu? Atque hæc certe non ita se haberent,

nisi omne bonum in una honestate consistere-
ret. Qui autem illam maxime optatam &
expetitam securitatem (securitatem autem
nunc appello vacuitatem ægritudinis, in qua
vita beata posita est) habere quisquam po-
test, cui aut adfit, aut adesse possit multitu-
do malorum? qui autem poterit esse celsus,
& erectus, & ea, quæ homini accidere pos-
sunt, omnia parva ducens, qualem sapientem
esse volumus, nisi omnia sibi in se posita cen-
sebit? An Lacedæmonii, Philippo minitante
per literas, se omnia, quæ conarentur, pro-
hibiturum!, quæsierunt, *num se esset etiam
mori prohibiturus*; vir is, quem quærimus,
non multo facilius tali animo reperietur,
quam civitas universa? Quid? ad hanc for-
titudinem, de qua loquimur, temperantia ad-
iuncta, quæ sit moderatrix omnium commo-
tionum; quid potest ad beate vivendum de-
esse ei, quem fortitudo ab ægritudine & a
metu vindicet; temperantia tum a libidine
avocet, tum insolenti alacritate gestire non
finat? Hæc efficere virtutem ostenderem, nisi
superioribus diebus essent explicata. Atqui 15
cum perturbationes animi, miseram, sedatio- 43
nes autem vitam efficiant beatam; duplex-
que ratio perturbationis sit, quod ægritudo &

metus in malis opinatis, in bonorum autem errore, lætitia gestiens libidoque versentur: cum hæc omnia cum consilio & ratione pugnent; his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? atqui sapiens semper ita affectus est: semper igitur sapiens beatus est. Atqui etiam omne bonum, lætabile est: quod autem lætabile, id prædicandum & præ se ferendum: quod tale autem, id etiam gloriosum: si vero gloriosum, certe laudabile: quod autem laudabile, profecto etiam honestum: quod
 44 bonum igitur, id honestum. At quæ isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt: solum igitur bonum, quod honestum; ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet esse miser-
 45 rimum. An dubitas, quin præstans valetudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, (adde etiam, si libet, perniciositatem & velocitatem; da divitias, honores, imperia, opes, gloriam:) si fuerit is, qui hæc habet, injustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio, atque nullo; dubitabisne eum mise-

rum dicere? Qualia igitur ista bona sunt, quæ qui habeat, miserrimus esse possit? videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est; ex bonis, quæ sola honesta sunt, efficiendus est beatus: ea mixta ex dissimilibus si erunt, honestum ex his effici nihil poterit. Quo detracto, quid poterit beatum intelligi? etenim quidquid est, quod bonum sit, id expetendum est: quod autem expetendum, id certe approbandum: quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum: ergo etiam dignitas ei tribuenda est. Quod si ita est; laudabile sit necesse est: bonum igitur omne laudabile; ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum. Quod ni ita tenebimus; multa erunt, quæ nobis bona dicenda sint. Omitto divitias; quas, cum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero: quod enim est bonum, id non quivis habere potest. Omitto nobilitatem, famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam. Hæc, quæ sunt minima, tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, & ea, quæ Euryclea laudat Ulyssi pedes abluens, *lenitudo*

orationis, mollitudo corporis. Ea si bona du-
 cemus, quid erit in philosophi gravitate, quam
 in vulgi opinione, stultorumque turba, quod
 47 dicatur aut gravius, aut grandius? At enim
 eadem Stoici *praecipua, vel producta* dicunt,
 quæ bona isti. Dicunt illi quidem; sed his
 vitam beatam compleri negant: hi autem fi-
 ne iis esse nullam putant; aut, si fit beata,
 beatissimam certe negant. Nos autem vo-
 lumus beatissimam; idque nobis Socratica
 illa conclusione confirmatur. Sic enim prin-
 ceptus ille philosophiæ differebat: *Qualis cu-
 jusque animi affectus esset, talem esse hominem:
 qualis autem ipse homo esset, talem ejus esse
 orationem: orationi autem facta similia, factis
 vitam.* Affectus autem animi in bono viro
 laudabilis: & vita igitur laudabilis boni viri:
 & honesta ergo, quoniam laudabilis; ex qui-
 bus, bonorum beatam vitam esse, concluditur.
 48 Etenim, pro deorum atque hominum fidem!
 parumne cognitum est superioribus nostris dis-
 putationibus, an delectationis, & otii con-
 sumendi causa locuti sumus, sapientem ab
 omni concitatione animi, quam perturbatio-
 nem voco, semper vacare? semper in animo
 ejus esse placidissimam pacem? Vir igitur
 tem-

temperatus, constans sine metu, sine ægritudine, sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus? At semper sapiens talis: semper igitur beatus. Jam vero qui potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quæ agit, quæque sentit? refert autem omnia ad beate vivendum: beata igitur vita laudabilis; nec quidquam sine virtute laudabile: beate igitur vita virtute conficitur. Atque hoc sic etiam concluditur. Nec in misera 17 vita quidquam est prædicabile, aut glorian- 49 dum; nec in ea, quæ nec misera sit, nec beata: & est in aliqua vita prædicabile aliquid, & gloriandum, ac præ se ferendum; ut Epaminondas,

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum:
ut Africanus,

A sole exoriente, supra Maeoti' paludes,

Nemo est, qui factis me æquiparare queat.
Quod si est; beata vita glorianda, & prædi- 50 canda, & præ se ferenda est. nihil est enim aliud, quod prædicandum, & præ se ferendum sit. Quibus positis, intelligis, quid sequatur: & quidem, nisi ea vita beata est, quæ est eadem honesta; sit aliud necesse est melius vita beata. Quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius: ita erit beata

vita melius aliquid; quo quid potest dici per-
 versius? quid? cum fatentur satis magnam
 vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne
 fatendum est, eandem vim in virtute esse ad
 beatam vitam? contrariorum enim contra-
 31 ria sunt consequentia. Quo loco quæro, quam
 vim habeat libra illa Critolai: qui cum in
 alteram lancem animi bona imponat, in al-
 teram corporis, & externa; tantum propen-
 dere illam bonorum animi lancem putet, ut
 18 terram & maria deprimat. Quid ergo aut
 hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum
 gravissimum philosophorum, exaggerantem
 tantopere virtutem, & extenuantem cetera
 & abjicientem, in virtute non beatam modo
 vitam, sed etiam beatissimam ponere? quod
 quidem nisi fit, virtutum interitus conseque-
 32 tur. Nam in quem cadit ægritudo, in eun-
 dem metum cadere necesse est: est enim me-
 tus futuræ ægritudinis sollicita expectatio.
 In quem autem metus, in eundem formido,
 timiditas, pavor, ignavia. Ergo ut idem vin-
 catur interdum, nec putet ad se præceptum
 illud Atrei pertinere,

*Proinde ita parent se in vita, ut vinci ne-
 sciant.*

Hic autem vincetur, ut dixi; nec modo vin-

cetur, sed etiam serviet. At nos virtutem
semper liberam volumus, semper invictam.
Quæ nisi sunt, sublata virtus est. Atqui si 53
in virtute satis est præsidii ad bene viven-
dum, satis est etiam ad beate: satis est enim
certe in virtute, ut fortiter vivamus. Si for-
titer, etiam ut magno animo, & quidem ut
nulla re unquam terreamur, semperque fi-
mus invicti. Sequitur, ut nihil pœniteat,
nihil desit, nihil obstet. Ergo omnia pro-
fluenter, absolute, prospere: igitur beate. Sa-
tis autem ad fortiter vivendum virtus po-
test: satis ergo etiam ad beate. Etenim ut 54
stultitia, etsi adepta est, quod concupivit,
nunquam se tamen satis consecutam putat:
sic sapientia semper eo contenta est, quod
adeft, neque eam unquam sui pœnitet.

Similemne putas C. Lælii unum consula-
tum fuisse, & eum quidem cum repulsa, cum
L. Cinnæ quatuor? (si cum sapiens & bo-
nus vir, qualis ille fuit, suffragiis præteritur,
non populus a bono consule potius, quam
ille a malo populo repulsam fert); sed tamen
utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut
Lælium, consulem, an, ut Cinnam, quater?
non dubito, tu quid responsurus sis: itaque
video, cui committam. Non quemvis hoc 55

idem interrogarem : responderet enim alius fortasse, se non modo quatuor consulatus uni antepone; sed unum diem Cinnæ multorum & clarorum virorum totis ætatibus. Lælius, si digito quem attigisset, pœnas dedisset. At Cinna collegæ sui, consulis Cn. Octavii, præcidi caput iussit; P. Crassi, L. Cæsaris, nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiæque cognita; M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim; C. Cæsaris, in quo mihi videtur fuisse specimen humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, quia hos interfecit? mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet; sed sermonis errore labimur: id enim licere
 36 dicimus, quod cui conceditur. Utrum tandem beatior C. Marius, tum, cum Cimbricæ victoriæ gloriam cum collega Catulo communicavit, pæne altero Lælio, (nam hunc illi duco simillimum) an cum civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus, non semel respondit, sed sæpe, *Moriatur?* in quo beatior ille, qui huic nefariæ voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. Nam cum accipere, quam facere præstat in

juriam; tum morti jam ipsi adventanti paulum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus, & contaminare extremum tempus ætatis.

Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius, cum V & XX natus annos dominatum occupavisset. Quæ pulchritudine urbem, quibus autem opibus præditam, servitute oppressam tenuit civitatem? Atqui de hoc homine à bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summum fuisse ejus in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem & industrium, eundem tamen maleficum natura & injustum; ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserrimum. Ea enim ipsa, quæ concupierat, ne tum quidem, cum omnia se posse censebat, consequebatur. Qui cum esset bonis parentibus atque honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque æqualium familiaritatibus, & consuetudine propinquorum; haberet etiam, more Græciæ, quosdam adolescentes amore conjunctos; credebat se eorum nemini: sed his, quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat

rat, & quibusdam convenis, & feris barba-
 ris corporis custodiam committebat. Ita pro-
 pter injustam dominatus cupiditatem in car-
 cerem quodammodo ipse se incluserat. Quin
 etiam, ne tonsori collum committeret, ton-
 dere filias suas docuit. Ita fordido ancillari-
 que artificio regiae virgines, ut tonstriculæ,
 tondebant barbam & capillum patris. Et
 tamen ab his ipsis, cum jam essent adultæ,
 ferrum removit, instituitque, ut candentibus
 juglandium putaminibus barbam sibi & ca-
 59 pillum adurerent. Cumque duas uxores ha-
 beret, Aristomachen, civem suam, Doridem
 autem Locrensem, sic noctu ad eas ventita-
 bat, ut omnia specularetur, & perscrutare-
 tur ante. Et, cum fossam latam cubiculari
 lecto circumdedisset, cujus fossæ transitum
 ponticulo ligneo conjunxisset; eum ipsum,
 cum forem cubiculi clauserat, detorquebat,
 Idemque cum in communibus suggestis con-
 sistere non auderet, concionari ex turri alta
 60 solebat. Atque is cum pila ludere vellet (stu-
 diose enim id factitabat) tunicamque pone-
 ret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse
 gladium dicitur. Hic cum quidam familia-
 ris jocans dixisset: *Huic quidem certe vitam
 tuam committis; arrisissetque adolescens;*

utrumque jussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu approbavisset. Aque eo facto sic doluit, ut nihil gravius tulerit in vita, quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates: cum huic obsecutus sis, illi est repugnandum. Quamquam hic quidem tyrannus ipse indicavit, quam esset beatus. Nam cum quidam ex ejus assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam ædium regiarum; negaretque unquam beatiorem quemquam fuisse: *Visne igitur, inquit, Damocle, quoniam haec te vita delectat, ipse eandem degustare, & fortunam experiri meam?* cum se ille cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrime textili stragulo, magnificis operibus picto; abacosque complures ornavit argento, auroque cælato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos jussit consistere, eosque nutum ejus intuentes diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronæ: incendebantur odores: mensæ exquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc

medio apparatu fulgentem gladium, e lacu-
 nari seta equina aptum, demitti iussit, ut im-
 penderet illius beati cervicibus. Itaque nec
 pulchros illos ministratores adspiciebat, nec
 plenum artis argentum: nec manum porri-
 gebat in mensam: jam ipsæ defluebant coro-
 næ: denique exoravit tyrannum, ut abire li-
 ceret, quod jam beatus nolet esse. Satisne
 videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei bea-
 tum, cui semper aliquis terror impendeat?
 Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad ju-
 stitiam remigraret, civibusque libertatem &
 jura redderet: iis enim se adolescens impro-
 vida ætate irretierat erratis, eaque commi-
 serat, ut salvus esse non posset, si sanus esse
 22 cœpisset. Quantopere vero amicitias deside-
 63 raret, quarum infidelitatem extimescebat, de-
 claravit in Pythagoreis duobus illis; quorum
 cum alterum vadem mortis accepisset, alter,
 ut vadem suum liberaret, præsto fuisset ad
 horam mortis destinatam: *Utinam ego, in-*
quit, tertius vobis amicus adscriberer! Quam
 huic erat miserum, carere consuetudine ami-
 corum, societate victus, sermone omnino fa-
 miliari! homini præsertim docto a puero, &
 artibus ingenuis erudito. Musicorum vero
 perstudiosum accepimus, poetam etiam tra-

gicum: quam bonum, nihil ad rem. In hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulchrum est. Adhuc neminem cognovi poetam (& mihi fuit cum Aquinio amicitia) qui sibi non optimus videretur. Sic se res habet: te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus; omni cultu & victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

Non ego jam cum hujus vita, qua tætrius, ⁶⁴ miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum & plane sapientium. Ex eadem urbe humilem homunculum, a pul- ²³ vere & radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedes; cujus ego quæstor ignoratum ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, septum undique & vestitum vepribus & dumetis, indagavi sepulcrum. Tenebam enim quosdam senariolos, quos in ejus monumento esse inscriptos acceperam; qui declarabant, in summo sepulcro sphaeram esse positam cum cylindro. Ego autem, cum om- ⁶⁵ nia collustrarem oculis (est enim ad portas

Agragianas magna frequentia sepulcrorum) animadverti columellam non multum e du-
 mis eminentem, in qua inerat sphaeræ figura
 & cylindri. Atque ego statim Syracusanis
 (erant autem principes mecum) dixi, me il-
 lud ipsum arbitrari esse, quod quærerem. Im-
 66 missi cum falcibus multi purgarunt & ape-
 ruerunt locum. Quo cum patefactus esset
 aditus, ad adversam basim accessimus: ap-
 parebat epigramma, exesis posterioribus par-
 tibus versiculorum, dimidiatis fere. Ita no-
 bilissima Græciæ civitas, quondam vero etiam
 doctissima, sui civis unius acutissimi monu-
 mentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate
 didicisset. Sed redeat, unde aberravit, ora-
 tio. Quis est omnium, qui modo cum Mu-
 sis, id est, cum humanitate & cum doctrina
 habeat aliquod commercium, qui se non hunc
 mathematicum malit, quam illum tyrannum?
 Si vitæ modum actionemque quærimus; al-
 terius mens rationibus agitandis exquirendis-
 que alebatur, cum oblectatione solertiæ, qui
 est unus suavissimus pastus animorum; alte-
 rius cæde & injuriis, cum & diurno & no-
 cturmo metu. Age, confer Democritum, Py-
 thagoram, Anaxagoram: quæ regna, quas
 opes studiis eorum & delectationibus antepo-

nes? Etenim quæ pars optima est in homi- 67
 ne, in ea situm esse necesse est illud, quod
 quæris, optimum. Quid est autem in homi-
 ne sagaci ac bona mente melius? ejus bono
 fruendum est igitur, si beati esse volumus:
 bonum autem mentis, est virtus; ergo hac
 beatam vitam contineri necesse est. Hinc
 omnia, quæ pulchra, honesta, præclara sunt,
 ut supra dixi (sed dicendum idem illud pau-
 lo uberius videtur) plena gaudiorum sunt.
 Ex perpetuis autem, plenisque gaudiis cum
 perspicuum sit vitam beatam existere, se-
 quitur, ut ea existat ex honestate.

Sed, ne verbis solum attingamus ea, quæ 24.
 volumus ostendere, proponenda quædam quasi 68
 moventia sunt, quæ nos magis ad cognitio-
 nem intelligentiamque convertant. Suma-
 tur enim nobis quidam præstans vir optimis
 artibus, isque animo parumper & cogitatio-
 ne fingatur. Primum ingenio eximio sit, ne-
 cesse est: tardis enim mentibus virtus non
 facile comitatur: deinde ad investigandam
 veritatem studio incitato; ex quo triplex ille
 animi foetus existet: unus in cognitione
 rerum positus, & in explicatione naturæ:
 alter in descriptione expetendarum fugienda-
 rumve rerum: tertius in judicando, quid cui-

que rei fit consequens, quid repugnans; in
 quo inest omnis tum subtilitas differendi, tum
 69 veritas iudicandi. Quo tandem igitur gau-
 dio affici necesse est sapientis animum, cum
 his habitantem pernoctantemque curis? ut,
 cum totius mundi motus conversionesque per-
 spexerit, sideraque viderit innumerabilia cœ-
 lo inhærentia cum ejus ipsius motu congrue-
 re certis infixis sedibus? septem alia suos
 quæque tenere cursus, multum inter se aut
 altitudine aut humilitate distantia, quorum
 vagi motus rata tamen & certa sui cursus spa-
 tia definiant? Horum nimirum adspæctus im-
 pulit illos veteres, & admonuit, ut plura
 quærent. Inde est indagatio nata initio-
 rum, & tanquam seminum, unde essent om-
 nia orta, generata, concreta; quæque cu-
 jusque generis vel inanimi, vel animantis,
 vel muti, vel loquentis origo, quæ vita, qui
 interitus, quæque ex alio in aliud vicissitudo
 atque mutatio: unde terra, & quibus librata
 ponderibus, quibus cavernis maria sustinean-
 tur: in qua omnia, delata gravitate, medium
 mundi locum semper expetant, qui est idem
 25 infimus in rotundo. Hæc tractanti animo,
 70 & noctes & dies cogitanti, existit illa a deo
 Delphis præcepta cognitio, ut ipsa se mens-

agnoscat, conjunctamque cum divina mente se sentiat, ex quo infatiabili gaudio completur. Ipsa enim cogitatio de vi & natura deorum, studium incendit illius æternitatis imitandæ; neque se in brevitate vitæ collocatam putat, cum rerum causas alias ex aliis aptas, & necessitate nexas videt; quibus ab æterno tempore fluentibus in æternum, ratio tamen mensque moderatur. Hæc ille in-71
tuens atque suspiciens, vel potius omnes partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana & ceteriora considerat? hinc illa cognitio virtutis existit: efflorescunt genera partesque virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, quid in malis ultimum, quo referenda sint officia, quæ degendæ ætatis ratio deligenda. Quibus & talibus rebus exquisitis, hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta. Sequitur tertia, 72
quæ per omnes partes sapientiæ manat & funditur, quæ rem definit, genera dispertit, sequentia adjungit, perfecta concludit, vera & falsa dijudicat, differendi ratio & scientia. Ex qua cum summa utilitas existit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delecta-

tio, & digna sapientia. Sed hæc otii. Trans-
 featur idem iste sapiens ad rempublicam tuen-
 dam: quid eo possit esse præstantius, cum
 contineri prudentia utilitatem civium cernat,
 justitia nihil in suam domum inde derivet,
 reliquis utatur tot, tam variisque virtutibus?
 adijunge fructum amicitiarum: in quo a do-
 ctis positum est cum consilium omnis vitæ
 consentiens & pæne conspirans, tum summa
 jucunditas e quotidiano cultu atque victu.
 Quid hæc tandem vita desiderat, quo sit bea-
 tior? cui refertæ tot tantisque gaudiis for-
 tuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere
 talibus bonis animi, id est virtutibus, beatum
 est, omnesque sapientes iis gaudiis perfruun-
 tur; omnes eos confiteri beatos esse neces-
 se est.

- 26 A. Etiamne in cruciatu atque tormentis?
 73 M. An tu me in viola putas, aut in rosa di-
 cere? an Epicuro, qui tantummodo induit
 personam philosophi, & sibi ipse hoc nomen
 inscripsit, dicere licebit: (quod quidem, ut
 habet se res, me tamen plaudente dicit:)
 Nullum sapienti esse tempus, etsi uratur, tor-
 queatur, secetur, quin possit exclamare, *Quantum*
pro nihilo puto! cum præsertim omne malum
 dolore definiat, bonum voluptate: hæc ne-

stra honesta, turpia irrideat; dicatque, nos in vocibus occupatos, inanes sonos fundere; neque quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut læve, aut asperum in corpore sentiatur. Huic ergo, ut dixi, non multum differenti a iudicio ferarum, oblivisci licebit sui? & tum fortunam contemnere, cum sit omne & bonum ejus & malum in potestate fortunæ: tum dicere, se beatum in summo cruciatu atque tormentis, cum constituerit, non modo summum malum esse dolorem, sed etiam solum? Nec vero illa sibi remedia comparavit⁷⁴ ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque patiendi, præcepta fortitudinis, duritiam virilem: sed una se dicit recordatione acquiescere præteritarum voluptatum: ut, si quis æstuans, cum vim caloris non facile patiat, recordari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus circumfusum fuisse. Non enim video, quo modo sedare possint mala præsentia præteritæ voluptates. Sed cum is dicat, semper bea-⁷⁵ tum esse sapientem; cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret: quidnam faciendum est his, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existi-

mant? me quidem auctore etiam Peripatetici,
 veteresque Academici balbutire desinant al-
 quando, aperteque & clara voce audeant di-
 cere, beatam vitam in Phalaridis taurum de-
 27 scensuram. Sint enim tria genera bonorum,
 76 ut jam a laqueis Stoicorum, quibus usum me
 pluribus, quam soleo, intelligo, recedamus:
 sint sane illa genera bonorum, dum corporis
 & externa jaceant humi, & tantummodo,
 quia sumenda sint, appellentur bona: alia
 autem illa divina, longe lateque se pandant,
 caelumque contingant; ut, ea qui adeptus sit,
 eum beatum modo, & non beatissimum
 etiam dixerim? Dolorem vero sapiens exti-
 mescet? is enim huic maxime sententiae re-
 pugnat. Nam contra mortem nostram atque
 nostrorum, contraque aegritudinem & reliquas
 animi perturbationes satis esse videmur su-
 periorum dierum disputationibus armati &
 parati. Dolor esse videtur acerrimus virtuti
 adversarius: is ardentibus facibus intentat: is
 fortitudinem, magnitudinem animi, patien-
 77 tiam se debilitaturum minatur. Huic igitur
 succumbet virtus? huic beata sapientis &
 constantis viri vita cedit? quam turpe, o dii
 boni! Pueri Spartiae non ingemiscunt ver-
 berum dolore lanjati. Adolescentium greges

La-

Lacedæmone vidimus ipsi, incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morfu denique, ut exanimarentur prius, quam se victos faterentur. Quæ barbaria India vastior, aut agrestior? in ea tamen gente primum ii, qui sapientes habentur, nudi ætatem agunt, & Caucafi nives hiemalemque vim perferunt sine dolore: cumque ad flammam se applicaverunt, sine gemitu adurantur. Mulieres vero in India, cum est cujus earum vir mortuus, in certamen iudiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit: plures enim singulis solent esse nuptæ. Quæ est victrix, ea læta, prosequentibus suis, una cum viro in rogam imponitur: illa victa moesta discedit. Nunquam naturam nos vinceret: est enim ea semper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus: opinionibus maloque more delinitum molivimus. Aegyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ mentes pravitate erroribus, quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, pœnam nullam recusent. De hominibus loquor. Quid bestia? non frigus, non famem, non montiva-

gos atque silvestres cursus lustrationesque
 patiuntur? non pro suo partu ita propugnant,
 ut vulnera extipiant? nullos impetus, nul-
 los ictus reformident? Omitto, quæ perfe-
 rant, quæque patiantur ambitiosi, honoris
 causa; laudis studiosi, gloriæ gratia; amore
 incensi, cupiditatis. Plena vita exemplorum
 est. Sed adhibeat oratio modum, & redeat
 28 illuc, unde defluxit. Dabit, dabit, inquam,
 30 se in tormenta vita beata: nec iustitiam, tem-
 perantiam, in primisque fortitudinem, magni-
 tudinem animi, patientiam profecuta, cum
 tortoris os viderit, consistet; virtutibus om-
 nibus sine ullo animi terrore ad cruciatum
 profectis, resistet extra fores (ut ante dixi)
 limenque carceris. Quid enim ea foedius, quid
 deformius sola relicta, comitatu pulcherrimo
 segregata? quod tamen fieri nullo pacto po-
 test. Nec enim virtutes sine beata vita cohæ-
 31 rere possunt, nec illa sine virtutibus. Itaque
 eam tergiversari non sinent, secumque ra-
 pient, ad quemcunque ipsæ dolorem crucia-
 tumque ducentur. Sapiens est enim pro-
 prium, nihil, quod poenitere possit, facere,
 nihil invitum; splendide, constanter, gravi-
 ter, honeste omnia: nihil ita expectare, quasi
 certo futurum; nihil, cum acciderit, admi-

rari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur: omnia ad suum arbitrium referre: suis stare judiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. Stoicorum quidem facilis conclusio est: qui cum finem bonorum esse senserint congruere naturæ, cumque ea convenienter vivere: cum id sit in sapiente fitum, non officio solum, verum etiam potestate; sequatur necesse est, ut cujus in potestate summum bonum, in ejusdem vita beata sit. Ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quæ fortissime de beata vita dici putem, & quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

A. Melius equidem afferre nihil possum: 29
sed a te (impetrarim libenter, nisi molestum sit, quoniam te nulla vincula impediunt ullius certæ disciplinæ, libasque ex omnibus, quodcunque te maxime specie veritatis movet; quod paulo ante Peripateticos, veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper *beatissimos*,) id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. Multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, & Stoicorum ratione con-

83 clusa. *M.* Utamur igitur libertate, qua nobis solis in philosophia licet uti: quorum oratio nihil ipsa iudicat, sed habetur in omnes partes; ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adjuncta, iudicari. Et quoniam videris hoc velle, ut quaecunque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidii; quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus, sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, & contra quorum disciplinam ingenium ejus exarserat; nos illud quidem cum pace agemus. Si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt; confecta res est: necesse

84 est semper beatum esse sapientem. Sed quaeramus unamquamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praecclarum quasi decretum beatæ vitæ possit omnium sententiis

30 & disciplinis convenire. Sunt autem hæ de finibus, ut opinor, retentæ defensæque sententiæ: primum simplices quatuor: Nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici: Nihil bonum, nisi voluptas, ut Epicurus: Nihil bonum, nisi vacuitas doloris, ut Hieronymus: Nihil bonum, nisi naturæ primis bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades con-

tra Stoicos differebat. Hæc igitur simplicia: illa mixta. Tria genera bonorum, maxima 85 animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus. Voluptatem cum honestate Dinomachus & Callipho copulavit: indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adjunxit. Hæc sunt sententiæ, quæ stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt. Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis; quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata causa est; præter Theophrastum, & si qui illum secuti, imbecillius horrent dolorem & reformidant. Reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent; quam cum ad cælum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent, reliqua ex collatione facile est conterere atque contemnere. Nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam esse dicant, negare, eos esse beatos, qui illam adepti sint. Quamquam enim sint in quibusdam 86 malis; tamen hoc nomen beati longe & late patet. Nam ut quæstuosa mercatura, fru- 31 etuosa aratio dicitur, non si altera semper

omni damno, altera omni tempestatu cala-
 mitate semper vacat: sed si multo majore ex
 parte existat in utraque felicitas: sic vita, non
 solum si undique referta bonis est, sed si mul-
 to majore & graviore ex parte bona propen-
 §7 dent, beata recte dici potest. Sequetur igitur
 horum ratione vel ad supplicium beata
 vita virtutem, cumque ea descendet in tau-
 rum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Po-
 lemone auctoribus, nec eam minis aut blan-
 dimentis corrupta deseret. Eadem Calliphon-
 tis erit Diodorique sententia; quorum uter-
 que honestatem sic complectitur, ut omnia,
 quæ sine ea sint, longe & retro ponenda cen-
 feat. Reliqui habere se videntur angustius,
 enatant tamen, Epicurus, Hieronymus, &
 si qui sunt, qui desertum illum Carneadem
 curent defendere. Nemo est enim, quin eo-
 rum bonorum animum putet esse judicem,
 eumque condoceriat, ut ea, quæ bona ma-
 §8 lave videantur, possit contemnere. Nam quæ
 tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi
 & Carneadis causa, & hercle omnium reli-
 quorum. Quis enim parum est contra mor-
 tem, aut dolorem paratus? ordiamur ab eo,
 si placet, quem mollem, quem voluptarium
 dicimus.

Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria & recordatione confutat: nec hæc sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. De morte enim ita sentit, ut dissoluto animante, sensum extinctum putet; quod autem sensu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. Item de dolore certa habet, quæ sequatur: quorum magnitudinem brevitatem consolatur, longinquitatem levitate. Quid tandem isti grandiloqui 89 contra hæc duo, quæ maxime angunt, melius habent, quam Epicurus? an ad cetera, quæ mala putantur, non & Epicurus, & reliqui philosophi satis parati videntur? quis non paupertatem extimescit? neque tamen quisquam philosophorum. Hic vero ipse quam 32 parvo est contentus? nemo de tenui victu plura dixit. etenim quæ res pecuniæ cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumptibus copiæ suppetant; cum procul ab iis omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desideret, vel potius curet omnino? An Scythes Anacharsis potuit pro 90 nihilo pecuniam ducere; nostrates philosophi facere non poterunt? Illius epistola fertur

his verbis : *ANACHARSIS HANNONI SALUTEM. Mihi amictui est Scythicum tegmen ; calciamentum, solorum callum ; cubile, terra ; pulpamentum, fames : lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.* Omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt. Socrates, in pompa cum magna vis auri argentique ferretur, *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quæ erat pecunia temporibus illis, Athenis præsertim, maxima; abduxit legatos ad coenam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Cum postridie rogarent eum, cui numerari juberet: *Quid? vos hesternæ, inquit, coenula non intellexistis, me pecunia non egere?* quos cum tristiores vidisset, XXX minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus esset, *Nunc quidem paululum, inquit, a sole:* offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortu-

naque superaret: sibi nihil deesse: illi nihil
 fatis unquam fore: se ejus voluptates non de-
 siderare; quibus nunquam satiari ille posset;
 suas eum consequi nullo modo posse. Vides,
 credo, ut Epicurus cupiditatum genera di- 33
 viserit, non nimis fortasse subtiliter, utili- 93
 ter tamen: partim esse naturales & neces-
 sarias; partem naturales, & non necessa-
 rias; partim neutrum: necessarias satiari pos-
 se pæne nihilo; divitias enim naturæ parabi-
 les esse. Secundum autem genus cupiditatum,
 nec ad potiendum difficile esse censet, nec
 vero ad carendum: tertias, quod essent plane
 inanes, neque necessitatem modo, sed ne na-
 turam quidem attingerent, funditus ejicien- 94
 das putavit. Hoc loco multa ab Epicureis
 disputantur, eæque voluptates singillatim ex-
 tenuantur: quarum genera non contemnunt;
 non quærunt tamen copiam. Nam & obscœ-
 nas voluptates, de quibus multa ab illis ha-
 betur oratio, faciles, communes, in medio si-
 tas esse dicunt; easque si natura requirat,
 non genere, aut loco, aut ordine, sed forma,
 ætate, figura metiendas putant: ab iisque ab-
 stinere minime esse difficile, si aut valetudo,
 aut officium, aut fama postulet: omninoque
 genus hoc voluptatum optabile esse, si non

95 obfit; prodesse nunquam. Totumque hoc de voluptate sic ille præcepit, ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas fit, semper optandam expetendamque putet; eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor fit, semper esse fugiendum. Itaque hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea majorem dolorem effectura fit; & dolorem suscipiat majorem efficientem voluptatem: omniaque jucunda, quamquam sensu corporis judicentur, ad animum referri ta-
 96 men. Quocirca corpus gaudere tam diu, dum præsentem sentiat voluptatem; animum & præsentem percipere pariter cum corpore, & prospicere venientem, nec præteritam præterfluere sinere: ita perpetuas & contextas voluptates in sapiente fore semper, cum expectatio speratarum voluptatum, perceptarum memoriæ jungeretur. Atque iis similia ad victum etiam transferuntur, extenuanturque magnificentia & sumtus epularum, quod
 34 parvo cultu natura contenta fit. Etenim quis
 97 hoc non videt, desiderii ista condiri omnia? Darius in fuga, cum aquam turbidam & cadaveribus inquinatam bibisset, negavit unquam se bibisse jucundius. Nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemæus

ederat : qui cum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane jucundius. Socratem ferunt, cum usque ad vesperum contentius ambularet, quæsitumque esset ex eo, quare id faceret; respondisse, se, quo melius cœnaret, opsonare ambulando famem. Quid? victum Lacedæmoniorum in phiditiis nonne videmus? ubi cum tyrannus cœnavisset Dionysius, negavit se jure illo nigro, quod cœnæ caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat: *Minime mirum, condimenta enim defuerunt.* Quæ tandem, inquit ille? *Labor in venatu, sudor, cursus ab Eurota, fames, sitis.* his enim rebus Lacedæmoniorum epulæ condiuntur. Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quæ, ut quidquid objectum est, quod modo a natura non sit alienum, eo contentæ non quærunt amplius. Civitates quædam universæ, more doctæ, parsimonia delectantur, ut de Lacedæmoniis paulo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur; quos negat ad panem adhibere quidquam, præter nasturtium. Quamquam, si quædam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra, arboribusque

gignuntur, cum copia facili, tum suavitate
 praestantia? adde siccitatem, quæ consequi-
 tur hanc continentiam in victu: adde inte-
 100 gritatem valetudinis. Confer sudantes, ru-
 ctantes, refertos epulis, tanquam opimos bo-
 ves: tum intelliges, qui voluptatem maxime
 sequantur, eos minime consequi; jucundita-
 temque victus esse in desiderio, non in fatie-
 35 tate. Timotheum, clarum hominem Athe-
 nis, & principem civitatis, ferunt, cum cœ-
 navisset apud Platonem, eoque convivio ad-
 modum delectatus esset, vidissetque eum post-
 ridie, dixisse: *Vestrae quidem coenae non so-
 lum in praesentia, sed etiam postero die jucun-
 dae sunt.* Quid, quod ne mente quidem re-
 cte uti possumus, multo cibo & potione com-
 pleti? Est præclara epistola Platonis ad Dio-
 nis propinquos; in qua scriptum est his fere
 101 verbis: *Quo cum venissem, vita illa beata,
 quae ferebatur, plena Italicarum, Syracusia-
 rumque mensarum, nullo modo mihi placuit;
 bis in die saturum fieri, nec unquam perno-
 ctare solum, ceteraque, quae comitantur huic
 vitae, in qua sapiens nemo efficietur unquam,
 moderatus vero multo minus. Quæ enim na-
 tura tam mirabiliter temperari potest? Quo
 modo igitur jucunda vita potest esse, a qua*

absit prudentia? absit moderatio? ex quo Sardanapali, opulentissimi Assyriæ regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto,

*Haec habeo, quæ edi, quæque exsaturata
libido*

*Hausit: at illa jacent multa & præclara
relicta.*

Quid aliud, inquit Aristoteles, in bovis, non in regis sepulcro inscriberes? Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. Cur igitur divitiæ desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non finat? Signis, credo, tabulis, ludis. Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tennes homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa in publico copia. quæ qui privati habent, nec tam multa, & raro vident, cum in sua rura venerunt. quos tamen pungit aliquid, cum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiat, si velim paupertatis causam defendere: aperta enim res est, & quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut ³⁶
etiam popularis offensio, sapientem beatum ¹⁰²

esse prohibebit? vide, ne plus commendatio
 in vulgus, & hæc, quæ expetitur, gloria mo-
 lestiæ habeat, quam voluptatis. Leviculus
 sane noster Demosthenes, qui illo iusurro de-
 lectari se dicebat aquam ferentis mulierculæ,
 ut mos in Græcia est, infusurrantisque alteri,
Hic est ille Demosthenes. Quid hoc levius?
 At quantus orator? sed apud alios loqui vi-
 104 delicet didicerat, non multum ipse secum. In-
 telligendum est igitur, nec gloriam popula-
 rem ipsam per sese expetendam, nec ignobi-
 lltatem extimescendam. *Veni Athenas,* inquit
 Democritus; *neque me quisquam ibi agnovit.*
 Constantem hominem & gravem! qui glorie-
 tur, a gloria se abfuisse. An tibicines, iique,
 qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis
 arbitrio, cantus numerosque moderantur; vir
 sapiens, multo arte majore præditus, non quid
 verissimum sit, sed quid velit vulgus, exqui-
 ret? an quidquam stultius, quam, quos sin-
 gulos, sicut operarios barbarosque contem-
 nas, eos aliquid putare esse universos? ille
 verò nostras ambitiones levitatesque contem-
 net, honoresque populi, etiam ultro delatos,
 repudiabit: nos autem eos nescimus, ante-
 105 quam poenitere cœpit, contemnere. Est apud
 Heraclitum physicum de principe Ephesio

rum Hermodoro: *universos, ait, Ephesios esse morte multandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: Nemo de nobis unus excellat: sin quis exstiterit, alio in loco, & apud alios sit. An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? quid? Aristides (malo enim Græcorum, quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod præter modum justus esset? Quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid est enim dulcius otio litterato? iis dico litteris, quibus infinitatem rerum atque naturæ, & in hoc ipso mundo cælum, terras, maria cognoscimus.*

Contempto igitur honore, contempta etiam ³⁷ pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum ¹⁰⁶ sit? exsilium credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam & offensam populî voluntatem malum est; quam sit ea contemnenda, paulo ante dictum est. Sin abesse a patria miserum est; plenæ miserorum provinciæ sunt, ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. At multantur bonis exsules. Quid tum? parumne multa ¹⁰⁷ de toleranda paupertate dicuntur? Jam vero exsilium, si rerum naturam, non ignominiam

nominis quærimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua ætates suas philosophi nobilissimi consumserunt, Xenocrates, Crantor, Arcefilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panætius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii; qui semel egressi, nunquam domum revertere. At enim sine, ignominia afficere sapientem: de sapiente enim hæc omnis oratio est, cui jure id accidere non possit. nam jure exulantem consolari non oportet. Postremo ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quæ sequuntur in vita, ut, quocumque hæc loco suppeditent, ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucris vox accommodari potest,

Patria est, ubicunque est bene.

Socrates quidem cum rogaretur, cuiatem se esse diceret, *Mundanum*, inquit: totius enim mundi se incolam & civem arbitratur. Quid T. Albutius? nonne animo æquissimo Athenis exsul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in republica quiescens, Epicuri legibus paruisset. Qui enim beator

Athe-

Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcefilam, quo effet beatior? Quanti vero ista civitas æstimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Demaratus quidem, Tarquinii, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinius Corintho, & ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. Num 110 stulte anteposuit exilii libertatem domesticæ servituti? Jam vero motus animi, sollicitudines, ægritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo efficitur, quod quærimus, ut sapiens semper beatus sit.

Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si 111 aurium? Etiam: nam ista ipsa contemnit. Primum enim horribilis ista cæcitas quibus tandem caret voluptatibus? cum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus; quæ autem ad spectu percipiuntur, ea non versari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quæ gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur; in oculis tale ni-

hil fit. Animus accipit quæ videmus: animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur adspectus. Loquor enim de docto homine & erudito, cui vivere est, cogitare: sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos ad-
 112 vocatos. Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paulo obscœnium, sed non absurda sententia est: cujus cæcitatem cum mulierculæ lamentarentur, *Quid agitis?* inquit: *an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?* Appium quidem veterem illum, qui cæcus annos multos fuit, & ex magistratibus, & ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato, nec publico muneri defuisse. C. autem Drusi domum compleri a consultoribus solitam accepimus: cum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, cæcum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn. Aufidius prætorius & in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, & Græcam scribebat historiam,
 39 & videbat in litteris. Diodotus Stoicus, cæ-
 113 cus, multos annos domi nostræ vixit. Is vero, quod credibile vix esset, cum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea,

versaretur, & cum fidibus Pythagoreorum
 more uteretur, cumque ei libri noctes & dies
 legerentur, quibus in studiis oculis non ege-
 bat: tum quod sine oculis fieri posse vix vi-
 detur, geometriæ munus tuebatur, verbis
 præcipiens discipulis, unde, quo, quamque
 lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non
 ignobilem Eretricum philosophum, cum qui-
 dam quæreret, quid ei cæcitas attulisset, re-
 spondisse, *Puero ut uno esset comitator*. Ut
 enim vel summa paupertas tolerabilis sit, si
 liceat, quod quibusdam Græcis quotidie; sic
 cæcitas ferri facile possit, si non desint sub-
 sidia valetudinum. Democritus, luminibus 114
 amissis, alba scilicet, & atra discernere
 non poterat: at vero bona, mala; æqua, ini-
 qua; honesta, turpia; utilia, inutilia; magna,
 parva poterat; & sine varietate colorum li-
 cebat vivere beate; sine notione rerum non
 licebat. Atque hic vir impediri etiam animi
 aciem adspectu oculorum arbitrabatur; &
 cum alii sæpe, quod ante pedes esset, non vi-
 derent, ipse infinitatem omnem peregrinaba-
 tur, ut nulla in extremitate consisteret. Tra-
 ditum est etiam, Homerum cæcum fuisse. At
 ejus picturam, non poesim, videmus. Quæ
 regio, quæ ora, qui locus Græciæ, quæ spe-

cies formæ, quæ pugna, quæ acies, quod re-
 migium, qui motus hominum, qui ferarum,
 non ita expictus est, ut, quæ ipse non vide-
 rit, nos ut videremus effecerit? quid ergo
 aut Homero ad delectationem animi ac volu-
 ptatem, aut cuiquam docto defuisse unquam
 115 arbitramur? An, ni ita se res haberet, Ana-
 xagoras, aut hic ipse Democritus, agros &
 patrimonia sua reliquissent? huic discendi
 quærendique divinæ delectationi toto se animo
 dedissent? Itaque augurem Tiresiam, quem
 sapientem fingunt poetæ, nunquam inducunt
 deplorantem cæcitatem suam: at vero Poly-
 phemum Homerus cum immanem ferumque
 finxisset, cum ariete etiam colloquentem fa-
 cit, ejusque laudare fortunas, quod, qua vel-
 let, ingredi posset, & quæ vellet, attingere.
 Recte hic quidem: nihilo enim erat ipse Cy-
 40 clops, quam aries ille, prudentior. In fur-
 116 ditate vero quidnam est mali? erat surdaster
 M. Crassus; sed aliud molestius, quod male
 audiebat; etiam si, ut mihi videbatur, injuria,
 [Epicurei] nostri Græce fere nesciunt, nec Græ-
 ci Latine. Ergo hi in illorum, & illi in horum
 sermone surdi: omnesque nos in iis linguis,
 quas non intelligimus, quæ sunt innumerabiles,
 surdi profecto sumus. At vocem citharoedi non

audiunt: ne fridorem quidem ferræ tum, cum acuitur; aut grunitum, cum jugulatur sus; nec, cum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et, si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes; deinde multo majorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. Tum, ut paulo ante cæcos ad aurium traducebamus vo- 117
luptatem, sic licet surdos ad oculorum. Etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requirit.

Congerantur in unum omnia, ut idem oculis & auribus captus sit: prematur etiam doloribus acerrimis corporis; qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem: si forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur; quid est tandem, dii boni! quod laboremus? portus enim præsto est, [quoniam mors ibidem est,] æternum nihil sentienti receptaculum. Theodorus Lyfimacho mortem minitanti: *Magnum vero, inquit, effecisti, si cantharidis vim consecutus es.* Paulus Perſæ de- 118
precanti, ne in triumpho duceretur: *In tua id quidem potestate est.* Multa primo die, cum

de ipsa morte quæreremus; non pauca etiam postero, cum ageretur de dolore, sunt dicta de morte; quæ qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, 41 aut certe non timendam putet. Mihi quidem in vita, servanda videtur illa lex, quæ in Græcorum conviviiis obtinetur: *Aut bibat, inquit, aut abeat.* Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi; aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat: sic injurias fortunæ, quas ferre nequeas, defugiendo relinquant. Hæc eadem, quæ Epicurus, totidem verbis dicit & Hieronymus.

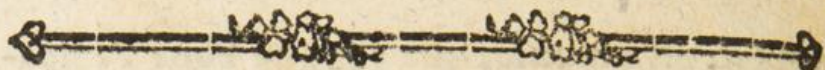
119 Quod si ii philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat; omneque, quod honestum nos & laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam, & inani vocis sono decoratum esse dicant; & tamen semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate & Platone profectis philosophis faciendum putes? quorum alii tantam præstantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab 120 his corporis & externa obscurentur. Alii autem hæc ne bona quidem ducunt: in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat tanquam honorarius arbiter judicare Car-

neades. Nam cum, quæcunque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur: neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonæ valetudini, ceteris rebus generis ejusdem, quam Stoici: cum ea, re, non verbis ponderarentur; causam esse dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

Sed quoniam mane est eundum, has quin- 121
que dierum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror. Ubi enim melius uti possumus hoc, cuicuiusmodi est, otio? ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus; a quo non modo impulsus sumus ad philosophicas scriptiones, verum etiam laceffiti. In quo quantum ceteris profuturi simus, non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque, & undique circumfusis molestiis, alia nulla potuit inveniri levatio.

ANNOTATIO
DE
SCRIPTIS CICERONIS
PHILOSOPHICIS

EX JO. ALB. FABRICII
BIBLIOTHECA LATINA.

RELIQUVM est, ut referam scripta Cicero-
nis Philosophica, quibus componendis per post-
remos maxime annos vitæ operam dedit. Ii
junctim editi sunt Romæ 1471. fol. Venet.
1494. fol. sed ut deessent Tusculanae & de
Officiis. Eodemque modo editi sunt a Vende-
lino Spirensi, sed sine anni nota. v. Mættarius
Ann. typogr. T. III. p. 291. Recentissime om-
nes, exceptis iis, qui sunt de Officio, recensuit
& edidit, additis variorum & suis notis, vo-
luminibus sex, Davifius, Cantabrig. a. 1724.
Jqq. 8. Etiam in universos Lectiones Tallia-
nas edidit Th. Woykens Amst. 1730. 8. In-
stituta est etiam editio in usum Delphini ab

Franc. Honorato: *ejusque primus Tomus prodiit Paris. 1689. 4. Sed abruptum est opus morte Honorati, nulla literarum jactura, ut recte judicavit Olivetus, frustra defendentibus socium Diarii Trevoltini auctoribus; quibus & respondit Olivetus, in ed. 2. versionis librorum de nat. Deorum.*

I. Ex libris **Academicis**, sive, ut vulgo inscribuntur, **Academicarum Quæstionum libris quatuor**, quos ad **M. Varronem** scripserat, exstant primus & quartus. Sed quartus est potius secundus primæ editionis, ab auctore inscriptus **Lucullus**. Duos enim libros **Academicos** primo scripserat **Cicero**, **Catulum** & **Lucillum**. Hos deinde contulit in libros quatuor, & ad **Varronem** misit. Postea duos quoque illos edidit, præmissis novis prooemiis, quibus **Catulus** & **Lucillus** laudantur. Ex editione prima interiit **Liber primus**; ex altera 2, 3, 4. Vide epistolas ad **diversos IX, 8.** & ad **Atticum XIII, 13** & 32. Meminit etiam **Plinius XXXI, 2.** & **Plutarchus Lucullo p. 520.** **Cicero ipse 2. Tusc. Pro Academia** autem quæ dicenda erant, satis accurate in **Academicis quatuor libris** explicata arbitramur. **Ciceronis** argumenta confutavit **S. Augustinus** libris **III** contra **Aca-**

demicos, & confutavit certissima ratione, ut ipse quidem scribit lib. I retractationum. Jo. Castellani disputatio adversus Academicas Ciceronis quaestiones prodiit Bonon. 1558. 8. In librum primum Commentarius Hadriani Turnebi saepius excusus est & separatim, & inter illius opera. In librum quartum annotationes P. Fabri prodierunt Lugd. Batav. 1601. 8. Paris. 1611. 8. Jo. Rosæ, Prof. Jeneensis, Francof. 1571, 8. De his Academicis Tullii libris Quintilianus III, 6. & Plinius XXXI, 2. ubi etiam de Ciceronis Academia, & Laureae Tullii in eam Epigramma. Quando Cicero 2. Tusc. ait, se pro Academia satis accurate dixisse, Carneadis Academiam intellige. Academici libri primum editi Rom. 1471. fol. per Conr. Sweynheim & Arnoldum Pannartz, una cum aliis Tullii scriptis Philosophicis: deinde Venetiis 1494. fol.

2. De finibus bonorum & malorum, sive de summo bono ac malo libri V ad M. Brutum. Quorum primo Epicuri sententia ad voluptatem omnia referens exponitur, quam refellit secundus: tertius Stoicorum dogma de sola virtute explicat, quod confutatur in quarto: quintus denique Peripateticam expendit doctrinam. Scripti sunt anno Urbis 701. seq.

vide Sam. Petiti librum I. Observ. cap. XI, p. 119. Prodierunt primum Moguntiae apud P. Schefferum s. l. & a. de qua ed. v. Schelhorn. V. C. ad Quirini Card. librum supra memoratum in prolegom. Secuta est editio Romana 1471. fol. eodemque anno Venetiis fol. viderunt lucem sumptu Joannis de Colonia Aprippinensi, ex recensione Georgii Merulae Alexandrini, qui illos dicavit Ludovico Fuscareno, Doctore Legum & Procuratori S. Marci. Editiones illas secutae Paris. 1477. fol. cum Tusculanis quaest. & Venetae 1480. per Phil. Condam 1494. fol. Seculo sequente iterum editae sunt Moguntiae a Jo. Scheffero a. 1520. 8. Ab eo tempore Olivarii commentarius lucem vidit a. 1545. Colon. 8. Hinc cum Guil. Morelli, sive (cui illas Pithoeana tribuunt) Hadriani Turnebi eruditae observationibus editi fuere Paris. 1546, 4. M. Antonii Mureti notae Ingolstadt. 1602, 8. Jo. Rosæ in Academicas Quaestiones & libros de finibus Frcf. 1571, 8. Luculenter ac nitide excusos & diligenter castigatos hosce libros una cum Paradoxis ex Anglia accepimus cum notis Thomæ Benteji, Cantabrig. 1715, 8. qui praefationis ad lectorem loco observationem Mureti ex XIV, 20. Var. Lect. praemisit. De-

nique ex octo Codicum collatione recensuit, notisque integris Victorii, Manutii, Cameraarii, Lambini, Fulvique Ursini suas addidit V. C. Joannes Davifius, Cantabrig. 1728. 8. Acta Erud. 1730. p. 228.

Germanice una cum Ciceronis Paradoxis a. 1536, 4. Anglice, una cum viri doctissimi, A. Dodwelli, Apologia pro scriptis Ciceronis Philosophicis a. 1702. 8. prodire. Haec versio debetur Samueli Parkero, multis aliis scriptis celebri. De Henr. Dodwelli, quae illi versionis adjuncta legitur, apologia pro scriptis Ciceronis Philosophicis, vide vitam Dodwelli, scriptam a Francisco Brokesby, Lond. 1715. 8. editam, p. 325. sq. De Gallica versione Franc. Seraphini Regnerii Desmaretis edita Paris. 1721. 12. Entretiens de Ciceron sur les vrais biens & sur les vrais maux, v. Mem. de Trev. 1722. p. 660. sq.

3. Tusculanarum Quæstionum, sive ut cl. Davifius malit, Disputationum libri V ad eundem Brutum, primus disputat de contemnenda morte; secundus de dolore tolerando; tertius de lenienda aegritudine; quartus de reliquis animi perturbationibus; quintus denique e scitis Stoicorum docet virtutem ad bene vivendum seipsa esse contentam. Hos libros pub-

ixis scholis explicavit Romae 1475. Franciscus Philelphus, qui recte observavit, Cicero- nem, cum has quaestiones, rerum potito Caesare, scriberet, conventum suae domi habuisse studiosorum hominum, & quendam veluti ludum literarium aperuisse. Vide Alexandri ab Alexandro dies Geniales lib. 1, cap. XXIII, atque ibi Tiraquellum, & Giornale de' Letterati d' Italia Tom. XIV. p. 325.

Claudius Salmasius prolegomenis ad Solinum testatur, in Bibl. Regis Christianissimi exstare MStum codicem magnae vetustatis, in quo Tusculanae quaestiones non ordine continuo, sicut in aliis tralatitium est, sed στίχωνος, per inaequales στίχους & commata, libri descripti sint, eo modo, quo Biblia Sacra videmus. Atque ita olim fuisse descripta Cicero- nis monumenta, auctor est S. Hieronymus praefatione in Esaiam: Nemo cum Prophetas verbis viderit descriptos, metro eos existimet apud Hebraeos ligari, & aliquid simile habere de Psalmis & operibus Salomonis. Sed quod in Demosthene & Tullio solet fieri, ut per cola scribantur & commata, qui utique prosa & non versibus conscripserunt, nos quoque utilitati legentium providentes, interpretationem novam novo scribendi genere di-

Rinximus. *Nactus sum e Bibliotheca Gudianæ editionem Tusculanarum Gryphianam a. 1535. 8. cum MSto isto regio diligenter collatam, notatis lineola ubique Codicis illius regii minorum sectionum sive versuum (ut appellat Salmasius Epist. ad Sarravium p. 187. edit. Ultraject.) distinctionibus.*

Tusculanæ primum viderunt lucem Romæ per Ultricum Han de Vienna cum Paradoxis, Laelio, Catone, & somnio Scipionis, 1468. fol. deinde apud Sweynheim & Pannartz 1471. ibid. eodemque anno per Jo. de Colonia. Porro Venet. 1472. per Nic. Jenson, & cum Libris de finibus Paris. 1477. fol. Deinde prodire Venet. 1480. fol. & sine loco & anno in fol. & cum commentario nescio cujus ibid. 1482 & 1491. fol. quam ad verbum repetit Mediol. 1494. fol. Tusculanæ cum commentario Phil. Beroaldi & Omniboni Vicentini, Venet. 1499, 1502 & 1516. fol. Paris. 1509 & 1510, 4. apud Jo. Parvum, quæ repetit Mediolanensem 1498. in Opp. Duobus annis prior est Juntina per Lucam Robiam, 8. sæpe illa discedens a superioribus exemplis. Sequitur Argent. 1510, 4. quæ a superioribus, etiam Juntina, multum differt. Edidit porro Erasmus Basil. 1523. 4. Confer ejus Epistolas XXVIII, 18. edit. Lond. Cum notis

Georgii Vallae, Beroaldi, Camerarii, Erasmi, Pauli Manutii & Petri Victorii Paris. 1549 & 1562, 4. Sine notis Paris. 1537, 8. apud Robertum Stephanum. Joach. Camerarii eruditus & lectu dignissimus commentarius prodiit Basil. 1543, 4. Francisci Fabricii annotationes Dusseldorp. & Colon. 1569, 1583, 8. Jo. Sturmii scholia in lib. I. Argent. 1575, 8. Hier. Wolffii notae & Aphorismi Basil. 1580, 8. Victorinus Strigelius in librum primum Lipsiae, 1590, 8. Mureti notae in librum I Tusculanarum, Ingolstadt. 1602, 8. Jo. Conradi Schwartzii emendationes nonnullae leguntur in Bibliotheca novissima Halensi 1720, 4. sectione X, pag. 477. seq. Novissime praestantissima Tusculanarum editio lucem vidit Cantabrigiae 1709, 8. cum commentario insigni Jo. Davisii, & variis lectionibus e MSS. Norvolsciensi & Petrensi sive Collegii S. Petri (cujus veram scripturam nefario Raphaelis de Marcatellis scalpello sexcenties oblitteratam queritur p. 224.) aliisque, & ex editione Veneta 1491. Frobeniana &c. subjunctis ad calcem voluminis animadversionibus & castigationibus sane doctis & acutis Richardi Bentleyi V. C. Emendationes quasdam Bentleyi reprehendit acerbe nimis Jac. Gronovius in scripto, quod

sine nomine edidit adversus Jo. Clericum de locis quibusdam Minutii Felicis, Lugd. Bat. 1712, 8. Editio tertia Davisi a. 1730, 8. notas ejus auctiores exhibet, & textum Ciceronis castigatum ad lectiones Cod. Regii Paris. in 611-
 X85 divisi (de quo supra) & Pithoeani, quas lubens ad eum misi. Sed haec & secunda editio longe postponenda est primae. Nam notae eruditae Bentleii sunt omissae, & conjecturae Bentleii in textum receptae.

Anglice, nescio quo auctore, prodire Oxon. 1714. by a gentleman of Christ. Church. Gallice quoque Lugduni interprete Steph. Doleto. 8. postea transtulit Ryerus Paris. 1643, 12. Novissime gallice vertit Jos. Olivetus, notasque eruditae addidit Buherius, & Diss. de Sardanapalo. Editio optima est anni 1733, 12. Voll. 3. repetita Amst. 1739.

4. De natura Deorum libri III, & ad M. Brutum, in quibus nullam veritus impietatis invidiam, ingenue, constanter, & libere Cicero superstitionem gentium refellit, ita ut fuerint etiam, teste Arnobio, lib. III, p. 103, 104. qui mussitarent, oportere statui per Senatum Rom. aboleantur ut haec scripta, quibus Christiana religio (quatenus Idolorum cultui illa adversa est) comprobetur, & vetustatis op-

pri-

primatur auctoritas. *Libro primo explicatur doctrina Epicuri a Vellejo, contra disputante Cotta, Academico: in altero exponitur Stoicorum Theologia, ubi occurrit pulcherrimus de providentia locus inde a cap. 30. In tertio Academicus Cotta contra Stoicam rationem disputat. Cicero autem, auditor disputationis, Balbi rationem praefert.*

Libros de naturâ Deorum non reperi vulgatos ante editionem Philosophicorum Tullii Romanam 1471. fol. in qua sunt, praeter hos libros, libri de Divinatione, de Fato, & Legibus, & liber ad Hortensium de disciplina militari. Exstat & Bononiensis a. 1494, fol. cum libris de Finibus & de Legibus &c. qua usus est Davisius. Veneta ejusdem anni 1494, fol. cum libris de Divinatione, de Legibus, Academicis quæst. de Finibus, de petitione Consulatus, de Fato & de Universitate. Exstat etiam editio eorundem scriptorum Florentina 1516, 8. apud Philippum Juntam ex Nicolai Angelii Bucinensis castigatione, ubi adjunctum quoque Somnium Scipionis, & quod sub Cicero-nis nomine ambulat breve scriptum de re militari. Porro editi sunt Venet. 1507. f. cum libris de Divin. & commentariolo P. Marfi, & ejus orationibus quibusdam. Alia editio f. l.

Et anno memoratur, Et alia Parisiis facta, ubi Et 1533, 8. prodiit editio apud Colinaeum. Xyfti Betuleji Basil. 1550, 8. sed haec Et aliae minores exigui pretii sunt. Clara autem fuit olim Petri Lescaloperii Paris. 1660. f. in qua res illustrantur copiose, Et omnis gentilium Theologia explicatur. Sed ista collectanea hodie non magni fiunt. Ad criticam Et grammaticam rationem haud paulo melior est editio Jo. Davifii, cum variorum, Et Jo. Walkeri, suisque notis, quae prodiit Cantabrig. 1718 Et 1723 Et 1733, 8. additis etiam L. III. locis Et fragmentis e Lactantio, Arnobio, Nonioque Marcello. Denique hos libros edidit cum eruditis notis Zach. Pearcius.

Francice versi sunt libri a Guidone Fabricio Boderiano Paris. 1580, 4. melius a Petro Ryer a. 1658. quae tamen Et ipsa subinde a Lescaloperio reprehenditur. Novissima Et optima est Oliveti, Paris. 1721 Et 1732, 12. Voll. 2. cum notis eruditis in textum latinum Buherii. Sed in hac quoque versione quaedam parum recte versa sunt.

5. De Divinatione libri II. editi a Cicerone post Caesaris necem. Et priore quidem libro Quintus, Ciceronis frater, pro divinatione disputans inducitur, posteriore Cicero di-

divinationis genus fere omne tollit atque ever-
 rit, & contra illam quidem, quae arte fit, pu-
 gnat usque ad caput 47, contra somnia vero
 atque Enthufiasmum in ceteris libri capitibus.
Librorum de divinatione, Fato, Legibus pri-
ma editio facta est per Vendelinum de Spira
Venet. 1470. fol. cum hoc epigrammate: Ra-
phael Zovenozius Ister P. Aluifio Donato,
patricio Veneto S. S.

Spira, tuum nomen toto celebrabitur orbe,
 Quæ Vindelini diceris esse parens.

Ordine qui tanto Ciceronis opuscula magni
 Imprimat, ut fabrum Palladis esse putes.
 Tu quoque Donatæ stirpis Venetique Se-
 natus

Gloria Aluifi, tu quoque dicis idem.

Hanc secutae editiones Rom. 1471. fol. Vene-
ta Beroaldi a. 1487 & 1494. fol. Mediolanen-
sis a. 1498. fol. Veneta Petri Marfi ibid. 1507.
fol. Florentina 1516, 8. apud Phil. Juntam, &c.
Novissime Joannes Davifius hos libros, illum-
que de Fato edidit nitide cum notis suis integ-
risque Pauli Manutii, Petri Victorii, Joach.
Camerarii, Dionysii Lambini & Fulvii Ursini
Cantabrig. 1721, 8. Videntur hi libri Ci-
ceronis etiam exstitisse Graece, cum Ciceronem
περι μαντινης laudet Nicephorus ad Synesium

de insomniis p. 359. Sed sic & Plutarchus, Ad illustrationem horum librorum conferri possunt, quae de divinationibus commentati sunt Caspar Peucerus, Georg. Ragusejus, Jo. Antonius Venerius, Julius Caesar Bulengerus, Jo. Jacobus Boissardus & ne alios in praesenti memorem, Josephus Maria Maraviglia in Pseudomantia veterum ac recentiorum explorat Venet. 1662. fol. Gallice transtulit hos libros, additis notis, Regnerus Desmarais sive Maresius Paris. 1709 & Amst. 1711, 8. qua in editione addita Isocratis Oratio ad Demonicum ab eodem Regnero Gallice versa & separatim antea vulgata a. 1700.

6. De Fato libros (ad minimum duos) videtur scripsisse Cicero, cum Hirtius Consul designatus esset. Prima enim oratione assensionem, quatenus illae fato obnoxiae essent, tractasse se testatur cap. 17. Ex illa prima Oratione praeter exordium nihil superesse videtur, liber secundus vero ad nos pervenisse mancus, De Fato jam dixi illustratum novissime a celeberrimo Davisho Cantabrig. 1721, 8. primum vero editus est libellus cum libris de Divin. Venet. 1470. fol. Deinde lucem vidit cum commentario Georgii Vallae, sine anno & loco, fol. & cum commentariis Victoris Pisani Ve-

net. 1492. fol. ut editionem Venetam 1494. fol. aliasque praeteream. Petri Rami praelecti nibus explicatus liber Tullii de Fato prodiit Parisiis apud Vascosan. 1550, 4. & inter alias Rami lucubrationes, Basil. 1575, 4. Praeterea cum commentario D. Salomonis Gesneri Theologi Witeb. 1594, 8. Achillis Stati notae Lovan. 1551, 8. & Hadr. Turnebi Paris. 1552. 4. atque Commelin. 1594, 8.

7. De Legibus libri III. Hos paulo ante mortem Jo. Chapman Dissert. chronologica de aetate libror. de Legibus, ex silentio de his libris in epp. ad Atticum aliisque rationibus, colligit scriptos a. U. 709. sub autunnum, absolutis jam libris de Divinatione & Fato. Post absolutos libros de Rep. scripsit, nec etiam videtur recognovisse Cicero. Sex libros fuisse suspicatur Morabinus: certe liber quintus citatur a Macrobio; unde duos saltem periisse existimabat Bernardus Moneta notis ad Menagiana Tom. IV. p. 85. Continet autem pulcherrimum hocce opus dialogum, velut a Cicerone habitum cum Quinto fratre atque Attico, Arpini in Tullii patria. In primo libro disserit de fonte legum omnium, Jureque Naturae: secundo leges exponit de Religione; tertio de Magistratibus. In quarto videtur

de potestate Magistratum tradidisse; & quinto de Jure populi Romani. In exordio libri primi horum trium primorum, qui soli ad nos pervenerunt, exstat acris censura & judicium admodum sinistrum de Historicis Latinis, qui ante Ciceronem scripserunt, & e quibus ne unus quidem aetatem tulit. Nam post annales Pontificum Max. quibus nihil potest esse jejunius, si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Venonium venias, quamquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannio autem ætate conjunctus Antipater, paulo inflavit vehementius, habuitque vires agrestes ille quidem atque horridas, sine nitore ac palæstra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem succedere huic belli, Clodius, Asellio: nihil ad Caelium, sed potius ad antiquorum languorem & incitiam. Nam quid Accium numerem? cujus loquacitas habet aliquid argutiarum, nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus & ineptus, elatio summa, impudentia: Sisenna ejus amicus omnes adhuc nostros scriptores,

nisi forte qui nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Is tamen neque Orator in numero nostro unquam est habitus, & in historia puerile quiddam confectatur, ut unum Clitarchum, neque quemquam præterea de Græcis legisse videatur, eum tamen velle duntaxat imitari: quem si assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. Quare tuum (Ciceronis) est munus, hoc a te expectatur. *Libri III de Legibus jam editi cum aliis Ciceronis scriptis Philosophicis Rom. 1471. fol. & Venet. 1494. fol. nec non Lipsiae 1509. fol. atque iterum separatim in eadem urbe 1514. fol. Cum commentariis Hadr. Turnebi & Antonii Goveani Paris. 1552, 4. Ejusdem Turnebi commentarii auctiores Paris. 1557. at Apologia adversus quorundam calumnias ad librum primum Cic. de Legibus prodiit tum alibi, tum apud Commelin. 1594, 8. Petri Rami praelectiones excusae sunt Basil. 1580, 4. Jo. Schæferi, in lectionibus ejus Academicis pag. 195. seq. Hamb. 1675, 8. Novissime hos libros recensuit, Petrique Victorii, Pauli Manutii, Joach. Camerarii, Dionys. Lambini & Fulvii Ursini notis suas adjecit Joannes Davifius,*

Cantabrig. 1727. 8. subjuncto etiam Hadriani Turnebi commentario.

Gallice pridem vertit notasque adjunxit Joannes Colinus Paris. 1541. Sed nova atque eleganti veste Gallica indutos proxime vidimus a Morabino, Parisiis 1719, 12. Ad Diarium Parisiense, (Journal des Savans) 1719, pag. 683, & Hagense, (Europe Savante) Tom. XI, pag. 191.

8. De Officiis ad Marcum filium, qui tum Athenis in disciplina Cratippi versabatur libri III. opus ex Panaetio praecipue & Hecatone Graecis Stoicis Philosophis expressum, sed ita temperatum, suppletum, ornatumque Ciceronis ingenio, ut pulcherrimum corpus praeceptorum Juris naturalis & moralis disciplinae exstet. In Codice membranaceo Gudiano librorum de officiis adscriptos legas in calce Voluminis hos versiculos,

Excellunt libros cunctorum Philosophorum

Isti quos fecit tres Tullius Officiorum.

Iidem versus exstant in Codice MS. Bibl. Gothanae, quem Venetiis anno 1430 Joannes Constantiensis exaravit. In aliis duobus eos reperit V. C. Michael Maettarius, in annalibus typograph. pag. 61. ubi memorat primam editionem Officiorum & Paradoxorum

Moguntinam 1465. fol. per *Joannem Faust*
 & *Petrum Scheffer*, a multis celebratam, qua
 usus etiam clarissimus *Graevius* est, docetque,
 eandem plane esse cum illa, quae in nonnullis
 exemplis subsignationem habet anni 1466. Mo-
 guntina editio expressa in charta est *Lubecae*
 in *Bibliotheca publica*, quale est & in *Bibl.*
scholae Portensis. Excusa in membranis fuit
Berolini in *Seideliana*. Vide *Catalogum* ejus
Bibl. pag. 184. n. 489. De illa editione etiam
Bern. *Henricus Reinoldus* in notis ad *Jo.*
Merceri Conciliatorem, recusum *Duisburgi*
 1712. 8, p. 21. *Petrus Ramus* exemplum
 habuit hujus editionis in membrana excusum
 (ut in vita *Jo. Faust* & *Jo. Guttenbergii*
Melchior Adamus refert) quae in calce hanc
 continebat adscriptionem: **Præsens M. Tullii**
clarissimum opus Joannes Faust Moguntinus
civis, non atramento plumali, canna neque
ærea, sed arte quadam perpulcra, manu Pe-
tri de Gernsheim, pueri mei, feliciter effeci.
Finitum anno 1466. quarta die mensis Fe-
bruarii. Tale est & in Bibl. Zwiccaviensis
scholae. Paradoxa, Laelius & Cato Romae
 1469. fol. per *Schweynheim* & *Pannartz*, eo-
 demque anno *Ulr. de Han de Vienna*. Pro-
 diere porro ante a. 1471 *Parisis* ap. *Fiche-*

tum. v. Maett. T. III. p. 296. Venet. 1470. bis, per Vindel. de Spira, quae est in Bibl. Paulina, & Valdarferum, (v. Gerberti Iter p. 241.) iterum per Vindelinum Spiram 1472. fol. & 1474. f. per Jo. de Colonia & Jo. Manthen de Gheretsen, & Mediolani 1474. per Zarotum. Neapoli 1474, 1483. fol. & cum aliis scriptis Tullii Philosophicis Rom. 1471. f. Iterum per Sweynheim & Pannartz. Argentinae 1472, 4. Venet. 1477, fol. ductu & expensis Jac. Lunensis ibidem 1480. f. per Phil. Condam, & Parisiis 1477. fol. per Eucharium Archirion dioecesis Herbipolensis, Rom. 1481. nec non 1498. per Martinum Herbipolens. & Lipsiae sine anni notatione in fol. & 1507, 1510. fol.

Cum Petri Marfi commentariis prodire Venet. 1481. fol. per Baptistam de Tortis, & 1484. fol. per Bernardinum de Novaria, & cum commentariis Marfi, Omniboni & Martini Philetici, Venet. apud de Tortis 1481, 1486, 1488. fol. & 1506. fol. ex editione Ben. Brugnoli cum commentariis P. Marfi & Francisci Maturantii. Jodoci Badii Ascensii a. 1509. Paris. 4. & 1514. Argentinae 1512. apud Schurerum. Lugd. fol. Bartholomæi item Latomi Colon. 1534, 4. Cum Marfi, Francisci Maturantii,

Badii Ascensii
 & 1516. fo
 subjunctis
 interprete
 censione
 XXVIII
 Goclenium
 lippi Melan
 dieri 1537
 ratio reddi
 vitorum
 vidi ab
 ed. Dol
 Ascensii
 Feretti
 Betulei
 annotat
 que An
 tionibus
 disquisi
 1552, 8
 ligeri co
 legas in E
 sed nunqua
 lucem. E
 officii edita
 tu Caroli

Badii Ascensii commentariis, Lugd. 1514, 4.
Et 1516. fol. Et Venet. apud Aldum. 1519, 8.
subiunctis Catone Et somnio Scipionis Graece,
interprete Theodoro Gaza. Ex Erasmi re-
censione Basil. 1519. confer Erasmi Epistolas
XXVIII, 17. Paris. 1523, 4. per Conradum
Goclenium Basil. 1527, 4. Et cum scholiis Phi-
lippi Melanchthonis, Colon. 1533. 8. Ibid. pro-
diere 1537, 8. cum Dialogo Anemœcii, in quo
ratio redditur locorum e MS. antiquissimo cor-
rectorum : quae est notabilis editio, quam non
vidi ab aliis memoratam, nec minus rara est
ed. Doleti 1540, 8. Cum Marfi, Maturantii,
Ascensii Et Philetici notis ex recensione Julii
Feretti Ravennatis Venet. 1540, fol. Xyfti
Betuleii Commentarius, Basil. 1544, 4. Cum
annotationibus Erasmi, Melanchthonis, Viti-
que Amerbachii Et Cælii Calcagnini disquisi-
tionibus, Paris. 1550, 1556, 4. fol. Calcagnini
disquisitionibus respondit Jac. Grifolus Lugd.
1552, 8. Venet. 1542, 8. Julii Caesaris Sca-
ligeri commentarios edere voluit Mauffacus, ut
legas in Epistolis Claudii Sarravii p. 56. ed. pr.
sed nunquam illi typis exscripti prodierunt in
lucem. E recensione Jo. Boulierii Cicero de
officiis editus est Lugd. 1560, 8. Cum erudi-
tis Caroli Langii notis Et castigationibus ex

antiquis MSS. Antw. 1563, 1567, 8. quae recusae sunt ad calcem observationum humanarum A. Schotti, Hannov. 1615, 4. Cum annotationibus Suffridi Petri, a. 1568, 8. Hieron. Wolffii, Basil. 1569, 1579, 1584. fol. Josch. Camerarii, Lips. 1577, 1589, 1597, 8. Fulvii Ursini, Antwerp. 1579, 8. Martini Henrici Saganensis, Viteb. 1582, 8. cujus commentarios laudat C. S. Schurtzfleischius V. C. Epistola LV. Francisci Fabricii, Colon. 1581, 8. Guil. Canteri, Corn. Valerii, &c. 1576, 8. Steph. Riccii, Viteb. 1585, 8. Victorini Strigelii, Viteb. 1588, 8. Matthæi Dresseri, Francof. 1587, 8. Cum Sam. Rachelli commentario Philosophico Juridico & prolegomenis, quibus natura Honesti, aliaque ad Jus Naturae spectantia explicantur, Francof. 1668, 8. & Amstelod. 1686, apud Henr. Wetstenium.

Optima nunc editio est ex recensione & cum notis Jo. Georgii Grævii, integrisque animadversionibus Lambini, Fulvii Ursini, Car. Langii, quem prae ceteris in contextu editor est secutus, Franciscique Fabricii, & qui Wolfio ac Betuleio plurima debet, Aldi Manutii Nepotis: tum selectis aliorum Mureti, Rachelli &c. Amstelodami 1688, 8. Huic praeclarae editioni subjiciuntur integrae Coëlii Cal-

cagnini di
Majoragi
Jacobi G
ronis con
11
defensio
rat, qu
Veneta
In his
ronem
1
jeragium
t
te putet
ti
jeragii
S
lan. 15
spondit
bari Plat
Parmen
tione ju
nitius,
sputati
al
prodies
di
fil. 154
stat Epy
(libri X
tias pro
miserat.
tra Calcag
Marius Niz

cagnini *disquisitiones in libros de officiis*, Ant. Majoragii *decisiones contra Calcagninum*, & Jacobi Griffoli *Lucinianensis defensiones Ciceronis contra eundem*. Marius quoque Nizolius *defensiones aliquot Ciceronis locorum scripserat*, quae & separatim vulgatae, & editioni Venetae officiorum anno 1554. subiectae sunt. In his Calcagninum reprehendit, quod Ciceronem impugnarit; nec minus perstringit Majoragium, quod Ciceronem Platone & Aristotele putet in disputando fuisse inferiorem. Majoragii libris duobus reprehensionum Mediolan. 1549, 4. excusis, & multo felle illitis, respondit Nizolius, in libris quatuor *Antibarbari Philosophici*, quos post editionem primam Parmensem 1553, 4. cum luculenta praefatione suarecudi curavit illustris G. W. Leibnitius, Francof. 1674, 4. Coelii Calcagnini *disputationes sex & viginti in libros de officiis prodierunt inter Calcagnini Opera* p. 253. Basil. 1544. fol. In iisdem operibus p. 206. exstat *Epistola ejus ad Olympiadem Moratam (libri XV sexta)* qua ei eleganter agit gratias pro defensione Ciceronis, quam ad eum miserat. Jacobi vero Griffoli *defensiones contra Calcagninum*, Venet. 1546. apud Aldum. Marius Nizolius praeter *Antapologiam* (Apo-

logiae Majoragii quam pro Antiparadoxis suis scripserat oppositam) defensiones aliquot locorum Ciceronis edidit, quae subjiciuntur etiam editioni Officiorum Venetae a. 1568. fol. cum commentariis Marfi, Maturantii, Omniboni Leoniceni, Philetici, Badii, & aliorum. Editio Jo. Georgii Grævii repetita est, sed cum solis ipsius notis Amstelod. 1661, 1699, 8. Post has prodire ex recensione Thomæ Cockmann, qui ad decem MSS. Codices de integro recensuit, Oxon. 1695, 8. & 1716, 8. Cum notis Thomæ Tooley, Oxon. 1717, 1729. 8. Prodire etiam Patavii 1720, 8. cum brevibus scholiis, quae dicuntur esse Facciolati. An. 1745, 8. edidit Zach. Pearcius recensitos ad fidem MSS. plurium & edd. vett. cum notis eruditissimis suis & Jo. Chapmanii, & pauculis Jo. Walkeri & Fr. Sayi. Denique in Helvetia prodisse editionem 1748 factam ad fidem MSS. & edd. vett. memorat Cl. Engel, quam non vidimus. Omittimus editiones minores pueris factas, ut Hildebrandi, Weinrichii.

Veteres commentarios in libros hos commemorat Barzizius Opp. p. 190. Magnus Dan. Omeis scripsit diss. 26. in eosdem Altorf. 1691 & 1702 editos. Jo. Schulzius, Rector olim

Schol. Ha
tosophica
Itali
8. prod
glice R
ex The
prodier
Arthur
teream.
Antverp
mani, 1
Dux O
dem li
antiqui
prodit
Miffant
fis 1560
& not
Duboi
8. &
gione
nem, qu
Joannis
del. 1531
tifice Albe
gendamen

Schol. Hamb. an. 1700 & 1702 Anatomien philosophicam eorum edidit.

Italice *Venet. 1544, 8. Belgice a. 1589, 8. prodire auctore Dieterico Coornhart: Anglice Rogero Iestrangio interprete. Deinde ex Thomæ Cockmanni versione jam tertium prodierunt, Lond. 1715, & quintum 1732, ut Arthuri Maynwaringii interpretationem præteream. Hispanice post Joannem de Zarava Antwerp. 1549 transtulit Franc. Tamara, Salamant. 1582, 8. Lusitanice reddidit Petrus, Dux Conimbricensis, idem qui Vegetium eadem lingua expressit. Gallice, post versiones antiquiores, ut quæ Lugduni a. 1496, fol. prodiit & a. 1502. Paris. 4. per Davidem Miffant, & ex versione Bernardi Girardi Blaevis 1560, perquam eleganter hi libri redditi & notis atque argumentis illustrati sunt a Duboisio, Paris. 1691. & Hagæ Com. a 1692, 8. & novissime Paris. 1729, 12. Latinis e regione positis. Germanice post interpretationem, quæ lucem vidit auspiciis liberi Baronis Joannis de Schwartzenberg Augustæ Vindel. 1531, fol. cum iconibus a laudatissimo artifice Alberto Durerō adjunctis, Von den tugendsamen Aemtern und Zugehoerungen ei-*

nes wohl und rechtlebenden Menschen: *prodiit etiam Augustae Vindel. 1545. fol. & Francof. 1550. fol. hoc titulo: Ciceronis drey Buecher von gebuehrlichen Wercken. Sed exstat quoque recentior interpretatio vernacula, sed Latinis pressius adhaerens, Casp. Gottschlingii, Hal. 1719, 12. Jo. Georgii vero Wilkii, Rectoris meritissimi Misenenfis (a. 1691 defuncti) paraphrasis Germanica Officiorum Ciceronis Lipsiae 1696, 8. prodiit sub titulo: Einleitung zum nuetzlichen Schulbrauch der drey Buecher Ciceronis de officiis. Joannes Hackmannus ad calcem Ethices suae, curante filio Frid. Augusto Hackmanno, recusae Helmst. 1710, 8. compendium librorum de officiis repraesentat sub titulo Evangelii Gentilium. Recentissimae versiones Germanicae sunt, prima Hofmanni Hamburgensis a. 1727. sed ea tamen saepe non accurate aut recte exprimens latina; altera haud paulo melior Heinsii Rectoris Gymnasii Vinariensis ed. a. 1770, 8. cum notis.*

Ad Ciceronis imitationem libros tres de officiis Ministrorum sc. Eccl. (haec enim est vera inscriptio, ut e MSS. demonstratum est in ed. Bened, T. II. in princ.) scripsit S. Ambro-

bro-

brofius, quas
Boeclerus
fchius Sin
a. 1602,
libris exc
Ciceronis
posita sunt
dem pagin
argumento
xeris de Jo
tum Hiero
in viderit
Hieronym
leri rege
ficiis leg
Tom. 3.
Bast
eruditor
Augusti
in 12.
rieux
nemen
l'on fai
des livre
Paradox
quod dein
to operis
Opp. Ph

Brosius, quos separatim ediderunt Joan. Henr. Boeclerus Argent. 1644, 12. & Michael Fœrt-schius Stutgard. 1688, 8. Moguntina editio a. 1602, 8. eos ita cum totidem Ciceronis libris excusos exhibet, ut verba Ambrosiana Ciceronianis per singulas paginas e regione posita sint, parum utili instituto, cum in iisdem paginis raro legatur aliquid utrinque argumento simile vel respondens. Idem dixeris de Joanne Marcianæo, qui hunc in modum Hieronymi & Rufini scripta contraria in iisdem paginis describi curavit in nova sua Hieronymi editione. Praefatio Jo. Henr. Bœcleri περί τῆς κατ'Ἱεροκλήος ad S. Ambrosium de officiiis legitur etiam in ejus diff. Academicis Tom. 3. p. 486.

Basnagius Bellovallius in *Historia operum eruditorum Gallice edita Amst. 1695 mense Augusto p. 555.* scribit: Il paroît à Paris un in 12. que les Savans feront peut-etre curieux de parcourir: il est intitulé *le discernement de la vraie & de la fausse morale, ou l'on fait voir le faux des offices de Ciceron, des livres de l'Amitié, de la Vieillesse & des Paradoxes.* Auctor hujus scripti Levellus, quod deinde recusum evolvi in ejus Tomo quarto operis Paris. 1698, 12. vulgati sub titulo: *Opp. Phil. T. II.* X

la Philosophie moderne par demandes & réponses. Non dubito, eundem scriptorem, si voluisset ingenue ingenium intendere, meliora etiam scribere potuisse pro Cicerone defendendo, quam haec, quae in litteras misit, ut ejus doctrinae detraheret. Atque idem non dubito affirmare etiam de Buffierio Cours de sciences p. 1231. seq. Paris. 1732. fol. & de clarissimo Viro, qui in Actis Philosophorum Germanice editis parte IX. pag. 441. seq. singillatim Ciceronis officia nuper reprehendenda sibi sumsit. Quidni vero reprehendit ille potius musteos scriptores, qui inter Germanos nostros & medios Christianos longe deterius quam Cicero aliquis vel Plato philosophantur, & nulla facta mentione humanitatis, communisque juris, ad quod divinitus conditos nos esse pulchre profitetur Cicero, nullam aliam legem naturalem actionum humanarum agnoscunt, quam jubentem facere, quae conditionem tuam perficiant, & omittere quae deteriorem reddant, finguntque ad eam nos obligari etiam seposita Majestate Numinis: quibus positis principiis quale scelus sit, quod strenue committi non possit, haud video; nam etiam, qui sibi, vel qui alteri consciscit necem, judicat se amplificare conditionem suam, & qui ambitio-

wi litat
ptatibus,
egregie
tur. L
in eo,
piat, u
transg
pactio
quarri
amre i
offequi
net a
Ethnic
mus.
& alii
verae
alte &
his mor
dis po
lauden
etiam
tuos,
Panthe
quam i
Religion
das.
9. Ca

ni litat aut avaritiae, vel qui indulget voluptatibus, qui vindicta animum suum pascit, egregie sic obsequi praecepto naturae videbitur. Lex autem naturae non quaerenda est in eo, ut felicitatem nobis sedandam praecipiat, nam in hoc nullus potest esse error, nulla transgressio, neque lege ad hoc opus: sed quo pacto illa ab omnibus desiderata felicitas recte quaeri, certissimeque obtineri debeat. Hoc si amore in Deum, & in homines caritate unice assequi nos posse, Christo crederemus docenti, nec a lege Naturae aberravimus, nec infra Ethnicos saperemus, aliosque sapere doceremus. Gauderemus etiam potius, in Cicerone & aliis a Christo licet alienis scriptoribus tam verae & late patentis legis deprehendere nos alte & pulcherrime impressa vestigia, inque his monstrandis, illustrandis, & commendandis potius, quam in contentum adducendis, laudem ingenii quaereremus. Non dubito etiam attentos Ciceronis lectores mecum agnitureos, injuriam fieri ejus memoriae ab iis, qui Pantheistis illum adscribere malunt potius, quam insignibus ejus testimoniis uti, ad res Religionis naturalis testatissimas commendandas.

9. Cato Major, sive de Senectute, ad T.

Pomponium Atticum. Hujus libri Græca versio, sed paulo indiligentius facta a Theodoro Gaza, (de quo tamen aliter Elingius in Hist. L. Græc. p. 335.) occurrit in quibusdam Ciceronis editionibus, ut Argentoratensi Jo. Sturmii, & Jo. Baptistae Egnatii Aldina, qui primus vulgavit a. 1523, 8. Separatim quoque vidit lucem graece & latine, Ingolstadt. 1596, 8. Prodiit Cato cum Lælio jam a. 1469. fol. Romae una cum Officiis, & cum aliis insuper libris ejus Philosophicis 1471. fol. deinde frequentissime una cum iisdem recusis. Cato major etiam per Jo. Lutitensem emendatus Lipsiae 1507. f. & cum commentario Martini Philetici, sine anno & loco fol. Prodiit etiam ibid. 1514. cum libris de Legibus. Lælius, Cato, Paradoxa, Argentorat. 1513, 4. ex officina Schureriana. Veterem Gallicam versionem, & ex ea factam Anglicam excusam a. 1481. f. a Guil. Coxoduno (Caxton) primo in Anglia typographo, memorat Mich. Maetarius pag. 163. annal. typograph. De Anglica etiam Jo. Lelandus libro de scriptoribus Britannicis pag. 481. Novam Anglicam versionem Catonis Ciceroniani Laeliique, Samuele Parkero interprete, jam tertium excuderunt Oxonienses a. 1731. Cato, Laelius, &

Paradoxa

1692, 8.

10.

Atticum

suis Pet

quiores

cem vi

4. una

exposit

dem ex

tritur d

quinto

480.

de am

zenbe

gustae

Cicero

ee ver

Paris

11

tum c

h. e. e

tur, se

etes vi

pretatu

Haec qu

an edita

Paradoxa, Gallice per Duboisium, Paris. 1692, 8.

10. *Lælius, sive de Amicitia, ad eundem Atticum. Hunc librum græce reddidit Dionysius Petavius, Paris. 1652, 8. Praeter antiquiores cum Catone editiones etiam Lipsiae lucem vidit a. 1504, 1507. fol. 1511 & 1518, 4. una cum Paradoxis, & Venet. 1498. cum expositione Omniboni Leonicensi; & cum eadem expositione sine anno & loco. Anglice vertit diu ante Sam. Parkerum seculo decimo quinto Joannes Tipetotus teste Lelando pag. 480. Germanica libri de senectute & hujus de amicitia versio auctore Joanne de Schwarzenberg cum iconibus ligno incisus prodiit Augustae Vindel. 1540. fol. Platonis Lysidem, Ciceronis Laelium & Toxarin Luciani Gallice vertit, & junctim edidit Blasius Vigenerius Paris. 1579, 4.*

11. *Sex Paradoxa Stoicorum ad M. Brutum opusculum contractioribus jam noctibus, h. e. aestate elucubratur, ut Lucretius testatur, se, Memmio ut gratificetur, inductum noctes vigilare ferenas, h. e. aestivas, ut interpretatur Muretus XVIII, 13. Var. Lect. Haec quoque post Gazam, cujus versio nescio an edita est, Græce verterunt Jo. Morisotus,*

Basil. 1547. *Hadr. Turnebus Tom. 2. Opp.*
 & *Dionys. Petavius, Paris. 1649, 8. His*
Anti - Paradoxa opposuere Vitus Amerba-
chius, Argentor. 1541. & Antonius Majora-
gius Lugd. 1546, 8. quo nomine vehementer
Majoragium quidem reprehendit Marius Ni-
zolius in Epistola ad eum data, quae legitur
post Gudianas pag. 132. Caspar vero Sciop-
pius in elementis Philosophiae moralis pag.
77. contendit, quarti Ciceronis paradoxo so-
lum hodie superesse initium, quia post primam
periodum Cicero aliud atque adeo quintum in
ordine probare nititur, hoc nempe: solum sa-
pientem esse civem, omnes autem stultos esse
exsules. Tertium paradoxon de peccatorum
aequalitate oppugnat Horatius lib. 1. Satira
3. vers. 115. & cetera perstringit vers. 124.
seq. Univerſa ridet & explodit ipse Cicero
Oratione pro Muraena c. 29. Eorundem me-
minit Plutarchus in Catone minore pag. 769,
 & 792.

Paradoxa Ciceronis primum edita cum Of-
 ficiis Romae sunt a. 1465, 1471. fol. De aliis,
 quae infecutae sunt, editionibus, & quas pas-
 sim jam commemoravi, dicere, nihil est necesse.
 Loca quaedam illorum e MS. emendat illu-
 stratque Jacobus Tollius in fortuitis c. XVII.

p. 134. seq.
 Bentlejo
 calcem lib.
 8. Cicer
 mentari
 xxiij
 Christi
 sca Chr
 Nihil

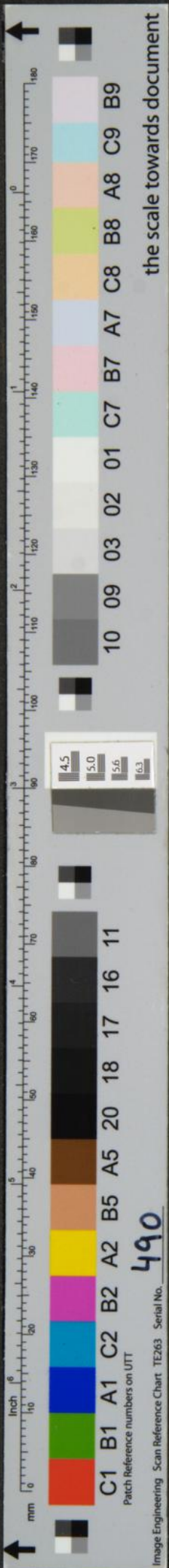

p. 134. seq. *Postremo Paradoxa a Thoma Bentlejo recensita & illustrata habemus ad calcem librorum de Finibus, Cantabrig. 1718, 8. Ciceronis exemplo Matthaeus Jorna commentarium suum, Belgice editum, in octo μα-ναρισμς Matthæi VI. inscripsit Paradoxa Christiana, Amstel. 1696, 8. Omitto Paradoxa Christiana Lippi Aurelii Brandolini, Jani Nicii Erythraei &c.*

Tom. 2.
1649, 8.
trus Ame
onius Maip
me vhenen
t Mariae U
quae legio
vero Scip
oratis pag
vadoxi /o
si priman
quintum in
solum /o
m fructus g
peccatoru
lib. 1. Sal
git viri. 22
at ipse C
orandum
ve pag. 7
lita con
fol. Du
B quon
all est m
mendat
tis c. 2

327
a Thoma
bemus ad
rig. 1718,
orna com
oito mu
Paradoxa
Parado
ini, Jani

202

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is extremely faint and illegible.

CI
O
TO